

ԻՈՒՆ

ՊԱՇՏՏՈՆԱԹԵՐԹ
ՍՏՐԻԱՐԶՈՒԹԵՄՆ
ՀԱՅՈՓ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԿԳ ՏԵՐԻ

Ժ-ԺԱ-ԺԲ

1989

ՄԻՈՒ ԱՄԱԱԳԻՐ ԿՐՕՆԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹՈՐԹ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԱՆ

ԿԳ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1989

Հոկտեմբեր — նոյեմբեր — Դեկտեմբեր

Թիվ 10 — 11 — 12

1989

October — November — December

No. 10 — 11 — 12

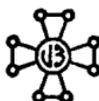
SION

VOL. 63

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

ՓՈՒՍԱՆ ԽՄԲԵԳՐԱԿԱՆՆԻ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԻՏԵԱԼՆ Է ՍԶԳԻ ՄԸ ԿԵԱՆՔԻՆ ԲԱՐԳԱԻԱՃՈՒՄԻՆ ՄԵԾԱԳՈՅՆ ՍԶԴԱԿ

«Ո՞ր տարի է Սիոնի զփրկության խաչքարը, ի դարձուցանել Տեառն զգեթուրթիւն ժողովրդեան իւրոյ» (Սաղմոս ԺԳ. 11):

Սաղմոսին այս խօսքը մեկնիչներու կողմէ երկու կերպով հասկցուած է. ոմանք զայն նկատած են մէկ կտորը փառաբանական օրհներգի մը, յօրինուած՝ Դաւիթի օրով կամ իրմէ նոյնիսկ, և իր տաւրիղին վրայ նուագուած, ի պատիւ իր նուիրագործած Սիոնին. իսկ ուրիշներ զայն կը համարին կարօտի հառաչանք մը՝ Բաբելոնի գերեալներէն՝ ուղղուած դէպի Երուսաղէմի Սիոնը, որ, իբրև մարմնազուտ իրենց կրօնական և ազգային իտէալին, ինչպէս աստղ բեւեռի՝ իրեն կը քաշէր անոնց նայուածքը, իրենց տարաշխարհիկ կեանքի ալեկոծումներուն միջոցին:

Վերջին բառերը՝ «Ի դարձուցանել Տեառն զգեթուրթիւն ժողովրդեան իւրոյ», միտքը արդարև կը տանին դէպի երկրորդ մեկնութիւնը, խորհիլ տալով ողբական այն ելիերթներուն, որոնցմով Եբրայեցի հազներդակները կը ջանային սփոփել նժդեհութեան մէջ աղեկիզուող իրենց ազգակիցները հայրենիքին և անոր սրբութիւններուն յուշքովը: Բայց որովհետև Սաղմոսարանին մէջ երկու անգամ գրուած է այս խօսքը պարունակող Սաղմոսը, նախ ԺԳ. և յետոյ ԾԳ. զլուսին մէջ և զբեթէ ճիշդ միեւնոյն բառերով, միայն մէկուն մէջ Ելոհիմ ու միւսին մէջ Ենովա անուններով արտայայտելով Աստուծոյ զաղափարը, կարելի է ընդունիլ որ իսկապէս հին բանաստեղծութիւն մը ելած լինի ան, թէ՛ ցընծութեան առիթներով երգուած՝ փառքի օրերուն, և թէ արտամութեան ժամերու մէջ՝ առ չուրա Բաբելոնի:

Ամէն պարագայի մէջ, սա է սակայն ամենէն ճշմարիտ և այս պահու գմեղ ամենէն աւելի շահագրգռող կէտը թէ Աստուծոյ ժողովուրդին ըմբռնումին մէջ, այդ անունը՝ Սիոն՝ երկար դարերէ ի վեր հոմանիշը դարձած աստուածային սիրոյ և զօրութեան, անոնց հաւատքին խանդավառութեանը առջև կը ներկայանար իբրև անձնաւորումը Ենովայի զորովին և խնամակալ հովանաւորութեանը՝ նկատմամբ իր ժողովուրդին և

Պաղեստինի և նոյնիսկ Երուսաղէմի շրջակայից մէջ իրենց երեւոյթովը շատ աւելի աչքառու լիններու կարգին, Սիոնը, այդ փոքրիկ բարձունքը, ընտրուած էր կարծես Աստուծոյ մէջ, ճիշդ՝ ինչպէս կը նկատէ իր խորքին մէջ կրօնազգած մատենադիր մը՝ իր փոքրիկութեանը համար նոյնիսկ. վասնզի Տէրը, որ ամենակալ է և ամենազօր, կը սիրէր փոքրերը և տկարները, անոնք որ

խորհրտանք չեն պարզեր իրեն դէմ. չէ՞ որ ինքն իսկ ըսեր էր Եսայիի բերնով. «Յո՞ ընակեցայց, եթէ ոչ ի հեզս և ի խոնարհս»:

Այսպէս կամ այնպէս, երբ Վկայութեան Խորանը, Իսրայէլացոց հաւատքին սրբութիւնները ազգաւարող այդ շարժական յարկը, և Ուխտին Տապանակը՝ որուն մէջ կը պահուէին Օրէնքին տախտակները, ծաղկած զաւազանը, մասն այն սափորը և ոսկի բաւրմուրը, ամէնքն ի միասին՝ յոյսին մուրհակները դէպի իր կոչումին իրականացումը ընթացող ժողովրդի մը, երբ, կ'ըսեմ, այդ երկուքը՝ Խորանն ու Տապանակը՝ անապատի տաժանքներէն, Փառանի լեռնաշղթաներէն, Սինայի կայծակներէն, Բասանի մութ կայնեռտաններէն, Յորդանանի վիմատարած ալիքներէն, Գազաղայի հանգիստէն, Սելովի դաղաբէն, Էմատուսի արկածներէն և Կարիթարի մի քսանամեայ օթեւանումէն ետքը, Իսրայիլի հանճարէն և քաջութիւններէն երկնուած ազգային վերածնութեան օրերուն, փոխադրուեցան արքունի պալատին դրացութեանը մէջ՝ այդ բարձունքին վրայ, այն օրէն Սիոն ժողովուրդին գիտակցութեանը մէջ կը փոխարկուէր անբաղաւորի նուիրականութեամբ վեհացած սրբավայրի մը, որուն մէջ Տէրը կը բնակէր. մինչև այն ատեն անոնց տեսած բազմաթիւ ու դարձերը մոռցնող աստուածային տուն մը, որ այնուհետև, փառքի և վիշտի, յաշողութեանց և ձախողութեան բազմաթիւ պատմական օրերուն ազգային խղճմանքին առջև պիտի պատկերանար իբրև որչափ ազգային՝ նոյնքան և կրօնական յիշատակարան մը, խորհրդանշան մը, յաւիտենական ալբիւր օրհնութեան, սրբութեան և զօրութեան:

Սաղմունն ու մարգարէութիւնները, Իսրայէլի կրօնական հոգւոյն և ցեղային խղճմանքին ամենէն հարազատ այդ արտայայտութիւնները, այդ զգացումն ու ըմբռնումն է որ կը ներկայացնեն զանազան եղանակներով, այդ բարձունքին վրայ ցուցնելով մերթ աստուածային զօրութեան, փրկութեան և հովանաւորութեան սրբարան մը («Հանեցաւ Տէր ընդ Սիոն», «Ո՞ տացէ ի Սիոնէ զփրկութիւն», «Առաքեսցէ քեզ Տէր օգնութիւն ի Սիոնէ»), մերթ օրէնքի և արդարութեան պատգամատեղի մը («Լցաւ Սիոն իրաւամբք և արդարութեամբ», «Մերժեցան ի Սիոնէ անօրէնք», «Օրէնք ի Սիոնէ ելցեն»), մերթ խաղաղութեան և սուրբ կեանքի ապաստանավայր մը («Ի Սիոն դիմեալ ապրեսցուք», «Փախիցուք ի Սիոն», «Եկեսցուք ի Սիոն առ Տէր Աստուած Իսրայէլի», «Երանի՛ որ ունիցի զաւակ ի Սիոն»), Սիոն՝ հաւատքի անառիկ ամրոց, որուն պատմական և զաղափարական նուիրականութեան մասին որևէ ուրացում ի սպառ անհանդուրժելի պիտի զտնէր հանրային գիտակցութիւնը («Վասն Սիոնի ոչ չուցից»):

Նոյն այդ զգացումն ու ըմբռնումը չէ՞ միթէ որ մինչև այսօր տակաւին կ'ոգնուորէ այդ ժողովուրդը, այդ միակ բառին՝ այդ պզտիկ անունին մէջ խտացնելով իր ամբողջ սիրտն ու միտքը, իր գերագոյն իտէալը, իր անցեալին յուշքը և ապագային ձգտումը բովանդակապէս:

Ինչ որ հինն Իսրայէլ այդքան սրտաթունդ խանդավառութեամբ կը զգար ու կը զգայ տակաւին նկատմամբ իր կրօնական և ազգային մտախպարին, կարելի է ըսել թէ ամէն ժողովուրդ, եթէ ոչ արտաքին նոյն ձեւականութիւններով բոլորովին՝ բայց ներքնապէս և համանման խորքով մը կը զգայ և զգացած է յա-

ճախ իր գոյաւթեան ամենէն բախտորոշ վայրկեաններուն մանաւանդ՝ վերաբերա մամբ նոյնպիսի իտէպի մը :

Քրիստոնէութիւնը, որ, հակառակ իր քարոզած համամարդկային բարոյականութեան սկզբունքներուն, իւրաքանչիւր ազգի մէջ աւելի պայծառացուցած է իր ազգային ինքնութեան գիտակցութիւնը, միւս կողմէ աւելի խորացուցած ու մշակած է այդպիսի մտատիպարի մը սէրը ժողովուրդներու մէջ : Եւ սակայն Աւետարանի հաւատքը պաշտող ազգերուն համար թէև էապէս ուրոյն զգացումներ են կրօնքը և ազգութիւնը, բայց իրականին մէջ այնքան հաշտ են անոնք միմեանց հետ և այնքան դաշն միմեանց նկատմամբ որ զսոցես կը միանան իրարու հետ իբրև միաւորեալ միութեան մը մէջ :

Եթէ այս տեսութիւնը ինչ ինչ կողմերով դեռ տարակուսելի կը թուի շատերու և նոյնիսկ մեզի, անիկա անվիճելի է սակայն այն ազգին, այն ժողովուրդին, այն ցեղային միութեան համար որ մենք ենք :

Ի զուր չէ արդարև որ Հայը շատ կանուխ ժամանակներէ, քրիստոնէական գրականութեան լոյսին տակ իր ազգային գիտակցութիւնը կազմուելէն ի վեր, և հետզհետէ աւելի ևս, ինքզինքը կոչած է Նոր Իսրայէլ . այսինքն խորհած է թէ այն հոգեկան և ցեղային առանձնաշնորհութիւնները զորոս ան սովոր էր ինքզինքին վերագրել՝ իրենն ալ եղած են մեծ չափով, ու ինքն ալ իրաւունք զգացած է ինքզինքը իր կտրվիւն համարելու ժողովուրդ մը՝ արժանի երկնային բացառիկ հոգածութեան, ժողովուրդ մը որ՝ սկիզբէն տէր իր կոչումին՝ իր մէջ ոյժը կը զլայ և կը շինէ՝ իր սգոռծելու այդ կոչումը, ի գին ամենէն անկող դժուարութեանց տիրանալու համար իր ճակատագրին, որուն բարոյութեան մասին միշտ ալ բարձր եղած է իր համոզումը : Ասոր համար է որ Հին Կտակարանի պատմագրական էջերէն շատերուն մէջ կարծած է ան յաճախ իր կեանքը կարդալ, մարգարէական եղատգամներուն մէջ իր ապագային նախազդեցութիւնները լսել, ու բարոյական և քիմիատարական գիրքերուն մէջ կանգ առած է յաճախ սկզբունքներու առջև, որոնք կարծես ուղղակի հոգիին կը խօսին : Իսկ Սաղմոսը, Եբրայական ազգի այդ աստուածախառն գուսաններգութիւնը, իրենն է զգացած նոյն ատեն :

Փորձուեր եմ անգամ մը ըսելու, ու չեմ քաշուիր կրկնելէ զայն հիմակ հոս . «Սաղմոսը, ցաւին գիրքն է ան, որ մեր Տառապանքին աղեխարշ պատմութիւնը կ'աւանդէ մեզի, բայց նոյն ատեն Յոյսին մատենանը, որ մեր երազներուն երգը կ'եղանակէ հոգետաւիղ խորհրդաւորութեան մը քրտառուշ արտմութեամբ : Ասոր համար է որ Սաղմոսին այն տողերը կամ համարները, որոնց մէջ ազգային մտատիպարի մը խորհուրդը կայ, մասնաւոր ձգողականութիւն մը ունին մեր սիրտերուն համար, իսկ այդպիսիներուն ապահովաբար զխաւորագոյններէն մին է այն զոր յիշեցի խօսքերուս սկիզբը . «Ո՞ւր ապցէ ի Սիոնէ ըզփրկութիւն Իսրայէլի, ի դարձուցանել Տեառն զգերութիւն ժողովրդեան իւրոյ» (Ա՛խ, երանի թէ Սիոնէն զար Իսրայէլի փրկութիւնը, ու Տէրը այս ժողովուրդը պարձնէր իր գերութեանէն) :

Այո՞ Սաղմոսին այս տունը իրաւունք ունինք մերինը եւս նկատելու, որովհետև մենք ալ ունեցած ենք և ունինք, ի գաղափարի մանաւանդ, մեր Սիոնը : Տեղը չէ անշուշտ հոս, իր տեղւոյն վրայ նոյնիսկ թէև, ըսելու թէ

այդ մտասեւեռումը ինչ չափով պատճառ եղած կրնայ ըլլալ որ մենք յատկապէս շատ կանուխէն այդ սուրբ բարձունքին վրայ ունեցած ըլլանք, իբրև անոսկ մը հոգեկան անառիկ ժառանգութիւն, մեր տեղը. բայց ինչ որ չենք կրնար չըսել, կամ ինչ որ բարձրագոյնով պարտինք յայտարարել միշտ՝ սա՛ է թէ Հայը սկիզբէն ունեցած է իր կրօնա-ազգային իտէալը, որուն վրայ կանգնած է իր ազգային գոյութեան և ազգայնական ինքնութեան շինուածքը, և որմէ ակնկալած է, իր կեանքին ամենէն ճգնաժամային շրջաններուն մէջ մանաւանդ, իր քաջութեան՝ յոյսին և հաւատքին ներշնչումը:

Բայց դառնանք ոսկեղէն համարին. «Ո՞ր տացէ ի Սիոնէ գիրկութիւն Իսրայէլի, ի դարձուցանել Տեառն զգերութիւն ժողովրդեան իւրոյ» (Իցիւ Սիոնէն զար Իսրայէլի փրկութիւնը, ու Տէրը դարձնէր իր գերեալ ժողովուրդը): Արդարև մեզի համար մանաւանդ ըսուած խօսք մըն է այս, մեր կուրճերէն ելած դարաւոր հառաչանք մը. Սիոնը մեր կրօնա-ազգային մտատիպարն է, կամ, զայն խորհրդանշող հաստատութիւնը, Հայաստանեայց հաւատքը, ուր, ինչպէս երբեմն ի Հինն Սիոն, կը պահարանուին մեր յոյսին մուրհակը, մեր պատմութիւնը իր մէջ կրող տապանակը, մեր Եկեղեցին, ծաղկած զուազանք, խօսքին կենդանարար ոյժը և ազգուութիւնը, ոսկի բուրվառը՝ բարեպաշտութեան կնդրուկը, կտակարանները՝ օրէնքին և արդարութեան պատգամատու մատեանները, «գիրկութիւն Իսրայէլի»՝ գմեզ կեղեքով անիրաւութեանց ըրուութենէն մեր ազատագրումը, «դարձուցանել զգերութիւն»՝ հոյմակոծեայ ցըրուածութեան մէջ տառապակոծ վիճակի մը վախճանը: Կէտ առ կէտ, բառ առ բառ մեր ազգային գրութիւնն է որ կը պատկերանայ այդ տողերուն մէջ:

Հարկ չկայ սակայն կասելի անպատճառ բառերու նիւթական նշանակութեան. այդ խօսքը բարձրօրէն իմաստալից է իր հոգեւոր և բարոյական նշանակութեամբ մանաւանդ, որ է սա. կրօնական իտէալն է ազգի մը կեանքին բարգաւաճումին ամենէն կարեւոր ազգակը. ու այս սկզբունքն է որ գերազանցապէս ու բարացուցօրէն կը լուսարանէ մեր ազգային հոգեբանութեան ամենէն կարեւոր մէկ երեւոյթը: Անհայրենիք ժողովուրդ մը կրնայ ապրիլ իբրև ազգ, երբ իր մէջ առողջ է կրօնական կեանքը և անկէջ ծնած բարոյականը. կրօնական մտատիպ սրէ զուրկ՝ անհաւատ ազգերն է որ չեն ապրիր: Այս տեսակէտով ինչ որ ճիշդ է անհատին համար՝ առաւելապէս ճշմարիտ է հաւաքականութեանց համար:

Մէկ կողմ կը դնեմ այս մասին ուրիշ ազգերէ օրինակներ և ապացոյցներ յառաջ բերելու հոգը, ու կը փափաքեմ բաւականանալ միմիայն մեր փառատով: Մեր պատմութեան ամենէն անապահով, ամենէն կասկածելի ու վտանգաւոր այն շրջանին, Ե. Դարու առաջին կիսուն մէջերը, պիտի փշրուէինք, պիտի կորսուէինք իբրև ժողովուրդ և իբրև ազգ, մեր ամբողջ անցեալովը, եթէ բարձրագոյն իմաստութեամբ և անհամեմատ սիրով լուսաւորուած մեծ հոգիներ մեր գոյութեան նաւը կապել յաշնոյած շրջանին հաւատքին, այն ապառաժին, փրկութեան այն վէմին, որ մեր Եկեղեցին, մեր Սիոնը եղաւ: Անկէ եկաւ այն ժամանակին մէջ մեր փրկութիւնը. ան եղաւ այնուհետև ընդմիշտ մեր ազգային գոյութիւնը իր մայրական գըլանքներուն ներքև պատասպարող և հովա-

նաև որոշ գորութիւնը : Ա՛ն իր ծոցին մէջ թխսեց ընդ միշտ մեր ապագային յոյսը , ա՛ն գորացուց և մեծցուց մեր հաւատքը Աստուծոյ , ճշմարտութեան , արդարութեան , բարութեան , սիրոյ և այն բոլոր առաքինութեանց մասին , որոնք մարդերը և ժողովուրդները ազնիւ , քաջ և դիւցազնական կ'ընեն . ա՛ն դասադիտակեց զմեզ քրիստոնէական սուրբ բարոյականով , սովորեցուց մեզի դիմադրեալ աշխարհի շարին , մերթ բուռն ոգորումի սաստկութեամբ և մերթ լուռ համակերպութեան կրաւորականութեան մէջ չեզոքացնել մեր վրայ խուժած արհաւիրքներուն ծանրութիւնը :

Դիտելի է և արժանի նկատողութեան որ մեր մէջ քաղաքական կեանքի գրութիւնը իր ամենէն յաջող և ամենէն նուազ օրերուն միշտ անբաժան մնաց կրօնական իշխանութենէն . Հայրապետական Աթոռը , Հայ Սիրոնին ամենէն սրբատաղաւ նշանը , կը փոխադրուէր հոն ուր կը կազմուէր պետական օստանը . ու նոյն իսկ կը բազմապատկուէր այնքան՝ որքան , հանգամանքներու համեմատ , կը շատնային քաղաքական կեդրոնները : Այդ երեւոյթը բաւական չէ բացատրել միմիայն կառավարական - վարչական շարժառիթներով . անոր բուն պատճառը պէտք է փնտռել այն կրօնական և զազափարական ոգիին մէջ , որ սկիզբէն ի վեր տարբացած այս ժողովուրդի նկարագրին մէջ , քրիստոնէական թուականէն ասդին աւելի տիրական ներգործութիւն մը դարձած է անոր հոգւոյն մէջ : Կրօնական իւտէպը յարադրուած քաղաքական յոյսերու մտատիպարով մը , մեր գոյութեան խորհիւրդ և գորութիւնը եղած է միանգամ ընդմիշտ . մեր երկու կեանքերուն՝ կրօնականին և քաղաքականին՝ պատմութիւնները , առիշուած ու թեզանուած իրարմով , համաձուլուած են այլեւս այնպիսի հիւսուածքով մը , որ վերացումներու մէջ միայն պիտի կարելի ըլլար բաժնել զանոնք իրարմէ , իրականին մէջ այնքան միախառնուած , շողկապուած այդ կեանքի վիճակները :

Այդ այդպէս է , վասնզի իր խոր հաւատքն է թէ կրօնական իտէպէ գուրկ ժողովուրդ մը գրկուած է կեանքի բարգաւաճման ամենէն կարեւոր ազգակէն : Մենք մեր Սիրոնին , մեր հաւատքին՝ մեր Եկեղեցիին ուղղուած ենք միշտ , ակկէ ակնկալելով մեր փրկութիւնը , անկէ յուսալով բարոյական և նոյնիսկ երկրաւոր ազատագրումը :

Ու պատմութիւնը միթէ անա ինքզինքը չէ՞ որ կը կրկնէ այսօր . Հայրութեան ամենէն տխուր , շուարած ճակատագրի այս շարափաստիկ օրերուն դէպի ո՛ւր ուղղուած են նորէն իր աչքերը . ո՛չ ապաքէն իր Սիրոնին , այսինքն իր հաւատքին , իր Եկեղեցիին . ո՛չ ապաքէն իր կրօնական իտէպին : Բնագրական թէ զիտակցական է այս կեցուածքը կամ վերաբերումը ազգին . . . երկու պաշալային ալ կը հաստատուի մատնանշուած ճշմարտութիւնը :

Պէ՛տք կայ գորացնելու դժբախտութենէ դժբախտութիւն քաշկռտուող այս ժողովուրդին յարումը այդ սուրբ մտատիպարին . անիկա՞ որ խորհուրդն է Անոր որ ոչինչէն ինչը ստեղծագործեց , կրնայ նորոգել և վերականգնել դէպի անկում մղուող ժողովուրդները : Ոչինչ այնքան հզոր է և փրկարար՝ որքան ինչ որ հոգեւոր է և բարոյական :

Որդիք Սիրոնի , Ուխտ Եկեղեցւոյ , Թոյլ չտանք որ դէպի այդ մտատիպարը ուղղուած նայուածքները մթազնին պատրանքներով : Սիրոնի նուիրական

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԽՕՍՔԸ ԼԵՆԻՆԱԿԱՆԻ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՅՈՒՄ

10 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1989Թ.

Կումայրեցի Հայրեր, վեսահար հարազատներ Մեր,

Յիսուս էք դուք այն օրը, ուղիղ մէկ սարի առաջ էք: Օր չէր այդ, այլ դժոխի սեսիլ, աշխարհի կործանում, երկնի վիուզում եւ յետո՛յ՝ մահուան ուրուական, դիակներ, դիակներ, դազաղներ, գերեզմաններ, սուգ ու շիւան անվերջ, մայրեր խենթացած, ողջ-ողջ մարմիններ թաղուած աւերակների սակ, ժպիտներ սառած, հոգիներ մեռած, յոյսի աստղերը բոլոր յանգած, կեանքի նրազը խաւարում կորած ...

Ո՛վ, ո՛վ պիտի պակերի դժոխքը այդ օրուայ, ո՛վ պիտի չափի վիհը ձեր վեսի, անվերջ սարսափի, արիւն արցունքի ...

Եւ յետոյ մի ամբողջ սարի, անհասնում օրեր, օղբ ու արտասուք, զրկանք, տառապանք, անվերջ հառաչանք ...

Սիրելիներ, ինչպէս մէկ սարի առաջ, այն դժոխք օրերին, այսօր էլ ես եկել եմ ձեզ մօտ վերոսին, ձեզ հետ ողբալու ձեր նակասագիրը դաժան, ողբալու ձեր մեռելներին, ձեր երեխաներին եւ աղօթելու նրանց հոգիների համար:

Այն օրը, Դեկտեմբերի 11ին, ես Ս. Էջմիածնից եկել էի ձեզ վեսակցելու, ձեզ մխիթարելու, բայց զգացել էի իմ անզօրութիւնը, իմ յուսահասութիւնը: Հօգուս մէջ աղաղակում էի Սաղմոսերգոյի նման՝

«Փրկիր մեզ, Տէր Աստուած, ջրերը հասնում են մեր վզին, ընկղմում ենք դէպի խորքը անզղկի եւ սեղ չունենք ոտք դնելու: Ջրի հոսանքները տանում են մեզ, եւ հեղելները անցնում են մեր գլխի վրայով: Մեր ուժերը սպառւել են աղաղակելուց, մեր կոկորդը այրում է կրակի մէջ, մեր աչքերը հանգում են օգնութիւն սպասելուց՝ Աստուած» (Սաղմ. ԿԸ. 2-4):

բարձունքին վրայ, ուր մեր նախնիք աւելի քան տասնըօթը դարերէ ի վեր երկրպագած է ինքզինքնին նուիրած եւ այդ զաղափարին, այս սուրբ կաժարներուն ներքեւ, ուր Գլուխ մը և Աթոռի մը յիշատակը, այսինքն թաածումի մը և իշխանութեան մը խորհուրդը մեր առջև կը լուսաւորեն մեր զործունէտութեան դաշտը, ամբոցնենք սիրոյ և նուիրումի մեր ուխտը այն ժողովուրդին համար, որուն արեան և հաւատքին ժառանգութեան գաւակներն ենք ամէնքս, և առաւելագոյն եռանդով և գիտակցութեամբ պատրաստուինք այն ծառայութեան, որ բաժինն է մեր բաժակին, և զայն Գնդունինք ի մխիթարութիւն մեր սիրելի ազգին, ի շինութիւն մեր Սուրբ Եկեղեցւոյն, Եկեղեցւոյն Հայաստանեայց, ի պարծանս առաքելական այս Սուրբ Աթոռին, և ի փառս Աստուծոյ Հօր և Որդւոյն Միածնի և Սուրբ Հոգւոյն, Ամենասուրբ Երրորդութեան, որ է օրհնեալ յաւիտեանս. ամէն:

ԹՈՐԿՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐԿ

Այսօր եկէ՛ք ծունկ չոքնեմ բոլորս՝ զոհուածների յիշատակի առաջ եւ ուխտեմք երբեք չմոռանալ նրանց, ուխտեմք սուրբ պահել նրանց անուանները, ուխտեմք ապրել նրանց երազանքներով: Աւխտեմք արժանի դառնալ նրանց զոհաբերումին՝ մեր կեանքի գործերով, մեր հայրենաւէ՛ն աշխատանքով ու միախառնեմք նորածին երեխաներով: Գլխեմ, ահարկու երկրաւարժից յետոյ ձեր կեանքը ծանրորէ՛ն ճառագայից եղաւ, նոյնիսկ յուսահասական, օրեր եւ օրեր շարունակ: Զճմարիս է, որ օգնութիւններ տեղացին ամէն կողմից, թէ՛ մեր պէտքերեան լայն միջոցառումներով, թէ՛ արասասհմանեան երկրներից առասածնուն մուտքաբերումներով, թէ՛ Սփիւռքի Հայութեան եղբայրական օգնութիւններով, սակայն տեսնում եմ որ դեռեւս ծով կարիքների մէջ է՛ք գտնուում, եւ շատերը դեռեւս անտուն է՛ք, ծանր նեղութեանց մէջ:

Մեր եկեղեցին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը երկրաւարժի առաջին օրերից սկսեալ ջանաց իր օգնութեան ձեռքը երկարել՝ աղէտակներին բաժանելով արասասհմանից ստացուած դեղորայք, սննդամթերք ու հագուստեղէն, նաեւ հոգեկան մխիթարութիւն բաշխելով ձեզ բոլորիդ:

Յետ այսու էլ, մեր եկեղեցին ու մեր հոգեւորականները պիտի շարունակեն իրենց պարտականութիւնը կատարել:

Ի մխիթարութիւն ձեզ, կամենում եմ աւետել, որ Սուրբ Էջմիածինը պիտի չմոռանայ նաեւ վերաբնութիւնը եւ բարեկարգումը ձեր աղօթքի Տների: Ահա արդէն իսկ վերջանալու մօտ է վերաբնութիւնը ձեր այս տանարի՝ Լեւոնական Բաղադի Եօթվէրէ Աստուածամօր մայր եկեղեցու, որի կամարների տակ աղօթում եմք մենք այժմ: Պիտի վերանորոգուեն նաեւ Սեպիանաւանի ու Կիրովականի եկեղեցիները, որոնք բարեբախտաբար կանգուն վիճակում են: Ապագային պիտի վերակառուցենք ձեր Բաղադի խոնարհուած Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցին, նաեւ ծրագրել եմք կառուցել նոր մի յուսարձան-եկեղեցի Սպիտակում, յաւերժացնելու համար յիշատակը բոլոր աղէտեալ Բաղադների ու գիւղերի զոհուածների: Առաջիկայ տարիներին յոյս ունենեմք, որ կեանքի կը կոչուենք այս եկեղեցաւանական ծրագրերը:

Սիրելի հաւատացեալներ, ես յստակ յիշում եմ իմ այցելութիւնը Լեւոնական, երկրաւարժից չորս օր յետոյ: Կիրակի օր էր: Ի՞նչ ահաւոր վիճակ էր այստեղ, կործանուած շէնքեր, փչած ձմեր անհամար, ամէն տեղ աւերակ, ամէն Բայափոխին լաց ու կոծ, եւ դազաղներ, դազաղներ, նաեւ հոգիների աւերակ ու կործանում:

Յիշում եմ ձեր դժմերը, արատաւից սառած ձեր հայտացմները: Յիշում եմ ձեր յուսահատ աղերսները, թէ՛ «Վեհափառ, ի՞նչ պիտի լինի մեր վիճակը»: Յիշում եմ նաեւ Ամենափրկիչ եկեղեցու աւերակների վրայ իմ հանդիպումը ձեզ հետ: Յիշում եմ, այդ պահին, հեռուից մի երիտասարդի ձայնը, թէ՛ «Քայց, Վեհափառ, չմոռանանք նաեւ մեր Ղարաբաղը»: Ես այդ ձայնը չեմ մոռացել ու չեմ էլ մոռանալու: Դա արդարութեան ձայնն էր, մեր պատմութեան ձայնն էր, մեր ապագայի կանչն էր:

Սիրելի կուսակցիներ, ձեր զոհեալների գերեզմանների առաջ, ձեր աղօթքից յետոյ, վասն նրանց հոգիների հանգստեան, ոտքի կանգնենք եւ ձեր

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

Կ Ի Ն Շ

ՔՐԻՍՏՈՆԵՆՈՒԹԵԱՆ ԼՈՅՍԻՆ ՏԱԿ

Մասնաւորաբար անցեալին և դժբախտաբար նուազ քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ մինչև այսօր իսկ (ֆաղաւակիրք երկիրներ ընդհանուր վերադիրին ներքև կարելի է զետեղել գրեթէ բոլոր քրիստոնեայ պետութիւնները այսօրուան, Առաւածորդին չճանչցող ժողովուրդներէն Ճափոնցիները և Հրեաները բացառութիւն կը կազմեն), կինը կը նկատուէր ստորադաս, երկրորդ կարգի արարած մը, նուազ իրաւունքներով, Այս տեսութիւնը կու գար անչուշտ Առաւածառնչնչէն, որ իր առաջին էջին մէջ մեզի կ'ըսէ թէ Առաւած նախ Ադամը ստեղծեց և ապա Եւան, իբրև

անոր օգնականը (բառը սմանց ձօտ հաւմանիչ է ծառային), սահմանուած գոհացում տալու մարմնաւոր իր հեշտախառն ցանկութիւններուն, այլ խոսքով՝ իր կիրքերուն և կարիքներուն: Կու գար նաև ու մանաւանդ անկէ՝ որ Եւան եղաւ առաջին մեղանչողը, կենջ շնորհիւ մեղքն (ու անոր հետեւանք մահը) մասն աշխարհ: Տակաւին կայ կազմախօսական տեսաւը, քանի որ մարմնով տակի փոքրակազմ ու սկսք է էջը (մտահան շընեւ իր երկարակեցութիւնը), հուճկու և յազթանդազ այրէն նուանուելու, տիրակալուելու ենթակայ:

Այս սխալ տեսութիւնը սրբագրուեցաւ Քրիստոնէութեան լոյսով: Աւելի ճիշդ՝ Քրիստոնէութեան և մարդկային բովանդակ լատմութեան մեծագոյն կինը հանդիսացող Ս. Կոյս Մարիամով: Պարտադիր է որ շնորհ կամ շնորհակցող Եւան կոչուած է ան Եկեղեցւոյ Հայրերու կողմ

անմար վիճք ծարած ձեր արեւում, դիմեցէ՛ դէպի կեանք, դէպի աշխատանք, դէպի լոյս առաւօտ, անկոտրում հաւատով եւ լաւատեսութեամբ դէպի մեր ազգի ապագան, դէպի ձեր կործանուած հայրենի աշխարհի նոր ապագան:

Մի վախեցէ՛, մի սկարացէ՛, մի երկմտէ՛, ֆայլեցէ՛ առաջ՝ ձեռն-ձեռնի տուած բոլորդ միասին, բոլորդ միասին, բոլորդ միակամ: Ձեր մէջ բող չլինեն բաժանումներ, չլինեն անհամեմատութիւններ: Լաւ է որ ապրէ՛ք ու աշխատէ՛ք իբրեւ հարազատ ցաւակից եղբայրներ, իբրեւ գործակիցներ, մէկը միւսիդ պատկան, մէկը միւսիդ օգնական, իբրեւ ազնիւ ֆաղաւակները մեր մայր հայրենիքի:

Ձեզ սպասում է եւս մի ծանր ձմեռ, բայց մի վհասուէ՛ք, օրովհետեւ օրուով նորից կը բացուի զարուեր պայծառ, նորից կը կանային ձեր դատերն ու լեռները, նորից կը հնչեն երգերն աշխոյժ ձեր երեխաների:

Եւ ես միտ աղօթելու եմ ձեզ համար, աղէտեալ ֆաղաւների աւ գիւղերի բոլոր վիրաւոր զաւակների համար:

«Տէր Աստուած, արքմացու ֆո զօրութիւնը եւ եկ փրկելու մեզ: Աստուած զօրութեանց, վերականգնիր մեզ, երեւցու մեզ ֆո երեսը եւ փրկիր մեզ» (Սաղմոս, ԼԹ. 3-5): Ամէն:

Ձեզ բոլորիդ իմ հայրական սէրը, իմ արտից բխած բարի մաղթանքները եւ իմ հայրապետական օրհնութիւնը:

Ողջ լեռով զօրացեալ Սուրբ Հոգւով: Ամէն:

ՎԱԶԳԵՆ Ա.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

մէլ. Ս. Իրէնասու, Լիոնի (Յորման) աւաջին եպիսկոպոսը (Ք. Դար) այս մասին ունի խիտ յատկանշական հետեւեալ խօսքերը. «Եւռոյի քմրոստութեամբ կապուած հանգոյցը Մարիամ իր հնազանդութեամբ քակեց; Եւռոյի անհաւատութեամբ կապուածը Մարիամ իր հաւատքովը լուծեց; Եւ ինչպէս որ համայն մարդկային ցեղը մեղքի տիրացեալութեան տակ ինկզու կնոջ մը ձեռամբ, նոյնպէս կնոջ մը ձեռամբ պատագրուեցաւ անկէն: Իսկ մեր սրբապետն շարականագիրը, Ս. Կոյսի Վերափոխման Գ. տրուան նախաստեանակի շարականին մէջ կ'ըսէ. «Որ զդատակնիք երկանց անիծից նախամօրն հլոյծ միածնի Որդւոյ քո ծննդեամբ կոյսն Մարիամ»:

Հետեւաբար, սուրբ անոնք, որոնք կ'ուրասան Տիրամօր սրբութիւնն ու դերը մարգկային փրկագործութեան պատմութեան մէջ, կեզծ են ու անհրա՛ւ երբ կը ձառեն կրիներու հաւատարութենէն: Անոնք աշխարհիկ, նիւթական առևտայնորու և հայեցակէտերու վրայ միայն կը փորձեն կիմնել իրենց կարծիքն ու տեսակէտը: Եւ գիտենք թէ այդպիսի կիմերու վրայ բարձրացած տեսութիւններ ու գրութիւններ սրգա՛ն խորխուղ են ու անհաստատ:

«Զիք խախտ ոչ արուի և ոչ իգի: Այս գոնար սկզբունքը չէր կրնար երեւի նոր կտակարանէն դուրս, տարբեր կրօններու նուիրական մատենաներուն մէջ: (Խօսք չունինք այս սկզբունքէն մեկնելով այլանդակ որոշումներու յանգող ուղորմելիներուն, երբ հաւատարութեան իրաւունքը յենակէտ կը գործածեն, առաջնորդելու համար էզը Եկեղեցւոյ նուիրացեալութեան բարձր կարգերուն):

Քրիստոնէութեան արշալոյսին իսկ բազմաթիւ կիներ կը փայլին Աւետարանի շրջէն իրենց առաջինութեամբ ու բարեպաշտութեամբ: Ոչ մէկ ասարբ կրօնի մէջ կիցն ունեցած է իր բարձր դերն ոչ պատուոյ դիրքը՝ ինչ որ Քրիստոնէութեան մէջ: Ս. Կոյսէն ետք ու բացի, հոն են Մարթան ու Մարիամը, Մագդաղենացին, Մարիամ կղզեովան և ուրիշներ: Կիներ էին Քրիստոսի խաչելութեան ճակնապարհին վրայ խաչեալ արատաւորները: Չիլատոսի փափկասիւրս կիներ էր

որ իր կարծորտիք տմուսնոյն կը յորդորէր մաս չունել Անմեղին դատապարտութեան մէջ, կայ նաև ուսանողութեան Վերոնիքան, յոգնատանջ Աստուածորդւոյն արիւնամոծ դէմքը դաստառակով սրբելու իր բարեխիղճ փութկոտութեամբը անմահացած: Կիներ էին (բացի Յովհաննէս Աւետարանիչէն) խաչի ստքին, Փրկչի հոգեվարձին ականատեսները և վերջապէս կիներ՝ առաջին այցելողները Անոր պարագ պերեզմանին և Անոր Յարութեան քաղցր աւետիսը չընշտակէն լսողները:

Թէ որքան սոսորդաւ կը նկատուէր կիներ (և միշտ օրս ալ կը շարունակուի տեղ տեղ նկատուի) Մովսիսական կրօնքի հետեւորդներուն մօտ, բաւ է յիշել այրերու քերանը գրուած Թալմուտին հետեւալ գոհաքանդութիւնը. «Շնորհակալ եմ, Տէր, որ զիս էզ չես ստեղծած»:

Բոլորիս ալ ծանօթ է ճառլ պատկերը մարգկային այն ընկերութիւններուն ուր արտօնուած է բազմակնութիւնը կամ մուսուլմանութիւնը: Առաջինը բարեբախտաբար հեռու է քրիստոնէութենէն: (Ստահ նահանգը չկրցաւ մաս կազմել Ամբրիկայի Միացեալ Նահանգներուն միշտ է իր հրաժարութեամբ բազմակնութենէն) Բայց, դժբախտաբար, չենք կրնար նոյն գոհուհետեւութեամբ արտայայտուիլ երկրորդի պարագային: Եւ, զարժանալիօրէն, ընկերութիւնը ապականող այդ երեսոյթը ամենէն աւելի կը ծաւալի մենէն քաղաքակիրթ նկատուած երկրի մէջ, Ասլանտեանի ջուրերէն անդին:

Բոլոր անոնք, որոնք Աստուածածինը դուրս կը ձգեն մարգկային փրկագործութեան մեծ առաւելն և կնոջ կը նային քրիստոնէութեան համար խորթ հայեցակէտերէ, հեռու կը պահեն մարգկութիւնը իր երկու կէտերը (կը նամարձանեմ առանկաջոյն կէտը նկատել կիներէ). քաջի աւնոնց կրկարակեցութենէն, բոլորիս ալ ծանօթ են պատճառները այր մարդերու կեանքի ծառը իր առուգութեանը մէջ կացիանհարող լծակցութեամբը պայժանաւոր քաղաքակիրթութեան բարձունքներէն: Մարգկային պատմութեանը անսուղ վկան է այս ճշտարտութեան: Եւ արդէն հաւատարմութեան սկզբունքին վրայ խա-

ԽԵՂԱՔԻՒՐՈՒԱ Ծ ՃՇՍԱՐՏԻՑԻՑԻՒՆԵՐ

«Միտն»ի նախընթաց համարին մէջ խօսած էինք նորադանդներու փոքրերու մկրտութեան հարցին նկատմամբ պարզած անճիշդ կեցուածքին մասին: Հոս կ'ուզենք աւելցնել հետեւեալը. — Մերժելով վաւերականութիւնը երեսններու մկրտութեան, անոնք կը դիմեն իրենց յարող պատեհապաշտներու վերամկրտութեան, որ, հասկնալի պատճառներով, իր ձեռով կը տարբերի մանկիկներու մկրտութենէն: Այս իրողութիւնը իրենց հարցին իւր քսած կ'ըլլայ նաև անով՝ որ մկրտուածը լուսանկարելով, զայն իբրև շահուած մը կամ փրկուած մը կը ներկայացնեն իրենց համար, նոր Աշխարհի հաճոյամոլ ստասներուն մէջ ապրող զիրենք առաքողներուն, արտանայու համար յաւելիալ Տուարներու: Որովհետև առանց ատոր, զիւրին չէ ուրիշներուն փաստել յաւելումը իրենց յարողներու թիւին (աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել իրենցմէ որսացուածներուն), վասնզի տուեալ աղօթաւայրի մը մէջ գտնուող անհատը չէ կարելի միշտ ալ նկատել անդամը նոյն համայնքին կամ յարանուանութեան:

Աղանդաւորներու հոգևորական գաւառը (քժուար է հոգևորական նկատել անձ մը որ իր այդ իշխանութիւնը ստացած ըլլայ առաքելական յաջորդականութեամբ որբացած Եկեղեցիէն անջատուած անձի մը կողմէ), միւս բոլոր — վաւերական — Եկեղեցիներու պաշտօնեաներէն աւելի, ի ժամու ե ի տարածման կը բարբառին Գրիգորի երկրորդ գալուստին կամ աշխարհի կատարածին մտաւուած ըլլալու մասին, այդու իսկ բազմութիւնները ի-

րենց կառքին լծելու ու իրենց պատկան համայնքի ջոջերուն հետ այս կամ այն կերպով զժառուանները իրենց միացնելու մարմաջէն տարուած: Կարծես մեր օրերու Յովհաննէս Մկրտիչները ըլլային անոնք, զԱղաշխարհցէք, զի մերձ է արքայութիւնն Աստուծոյն հրաւերը կարգալով իրենց աջը ձախէն զանազանիչ չկրցող ողորմելիներուն:

Գանի՛ քանի՛ անգամներ անոնք ա՛յնքան յառաջ քացած են իրենց այդ դիտաւորութեան մէջ, որ որոշած են նոյնիսկ ամիսն ու ատրինն ուր ամէն կեանք պիտի դադրի այս մուրթակին վրայ, միշտ ալ խայտառակուելով յետոյ իրենց անհարկի ու չարամիտ փութկոտութեանը (աւելի ճիշդ՝ յանդգնութեանը, որովհետև կը հաւատանք թէ անոնք բնաւ ալ չեն փութաքի Տիրոջ Օրը մտեցած տեսնել) համար: 2000 թուականին մտեցուած ուրիշ առիթ՝ նոր թափ տալու մարտաբանի պ իրենց բանազուշանքներուն:

Բայց օրերու վախճանին ժամանակը մեծագոյն դազարիքը պիտի մնայ մարդուն համար: Երբ առաքելունքը Տիրոջ համարձուածէն առաջ Անոր մտեցան այս նարցով, Ան ըսաւ անոնց. «Ո՛ր է ձեզ գիտել զժամու ե զժամանակս (Գործք, Ա. 7): Ուրիշ տեղ մըն ալ Գրիգորու ըսած է. «Այլ վասն աւուրն այնիորիկ ե ժամու՝ ոչ ոք գիտէ, ոչ հրեշտակք յերկինս՝ ե ոչ Որդի. բայց Հայր միայն» (Մրկ., ԺԴ. 32): Այս համարին շուրջ արուած կամայական մեկնութեան մասին պիտի անգրադառնանք յաջորդիկ:

Ետա աւելի լու ու պատշաճ պիտի ըլլար որ այդպիսիներու շան քարոզին կարևորութիւնը ընծայելու տեղ ե աշխարհի կատարածէն սարսափելու փոխարէն, մարդերը սարսափէին իրենց իսկ կեանքի վախճանի հետանկարէն, պատրաստուելու համար այդ անաւոր (աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել վճռական կամ ճակատագրական) վայրկեանին, որ կրնայ ամէն բոլորէ գողի նման հասնիլ ու մեր առջեւ բանալ գուռը գէպի կամ յաւերժութիւն ե կամ անէնութիւն:

ընտելուած քրիստոնէական բարոյականը չէր կրնար տարբեր կեցուածք որդեգրել յոյժ էական ու կենսական այս հարցին նկատմամբ:

Ս. ԱՍՏՈՒԱՄԱՍԵՆԱՅ ՏՕՆԵՐ

Ինչպէս միւս բոլոր Քրիստոնէայ Առաքելական (և այդու իսկ Ուղղափառ — Orthodox — արՔիզանդական կամ Յունադաւան Եկեղեցիին միայն տրուած է լոկ քոյն բնորոշող մակդիր մը չէ, ինչպէս ոմանք ազիտութեամբ և սւրիշներ չարամտութեամբ կը կարծեն) Եկեղեցիներ, այնպէս ալ մեր Եկեղեցին տարւոյն մէջ ունի Ս. Աստուածածնայ նուիրուած մէկէ աւելի տներ, անոր սրբաշնորհ կեանքին նշանակալից հանգրուանները կազմող եղելութիւններուն աւելնուած ընդհանրապէս:

Եթէ ուզենք Եկեղեցական նսնացոյցը բաժնել շրջաններու, անտարադոյա որ քրիստոնէութեան երկու մեծագոյն տօններուն կապուած տօնական շրջաններէն զսչրս, առաջին տեղը կը գրուէ շարքը Ս. Աստուածածնայ տաներուն, քէթ իրենց տեղութեամբ, որ աւելի երկար է քան Ամանսրի և Ս. Մննդեան տաներու շարքը և հոս, Սրբուհայէթի մէջ, կը գրուէ աւելի քան երկրորդ կէտը մերան հղանակին, աւարտելով ճիշդ անոր վերջին օրը: Մեր ակնարկութիւնը կ'երթայ անշուշտ վերափոխման շուրջ խմբուած տաներուն, որունք Ս: Քաղաքին մէջ կը կատարուին աւելի մեծ շուքով, արուած ըլլալով որ Տիրամօր կեանքը սկսած ու վերջացած է հոս, ուր իր Ծննդեան (Ս. Աննայի պաղիլիքան, "Պրոպագանդիստական մաս), ննջման (Սիոն լեռան Գերման-կոթողիկ Բնակիչիկտան շարքերու Տօնմիտիոզ արքայտան) և Թագման ու վերափոխման (Գեթեմանի ձորին մէջ զանաւոր Ս. Աստուածածնայ ստորերկրայ, ննարարեան Տաճարը) վայրերուն վրայ կառուցուած են պատկառելի ազօթատուներ, ու կը տեսնու աւելի երկար, արուած ըլլալով որ Յոյներու կարծրամտութեան պատճառաւ, միւս Արեւելեան Եկեղեցիներն ալ, Ս. Տեղեաց մէջ տիրող Բրաւիկոթող — Status Quo — չխախտելու մասնազուտութեամբ, ստիպուած են ընթանալ Հին Տօմարով, հակառակ արեւու լոյսին պէս բացայայտ անոր սխալին:

Այսպէս, Օգոստոս ամսու առաջին օրն իսկ Յոյն-կաթոլիկներ կը սկսին վերափոխման տօնը կանխող երկշաբաթեայ պահնցողութեան, ամէն երեկոյ Թատարելով Վփարաքիս կոչուած արարողութիւն մը: Դ Օգոստոսին Ղպտիններ կը սկսին նոյն պահին, 16 օր Ս. Պատարազ մատուցանելով Տիրամօր Գերեզմանի Տաճարէն ներս մեր կողմէ իրենց տրամագրուած Ընծայման խորանին վրայ: 12-18 Օգոստոսի միջև զուգարկազ կ'իրակի օրը, նոր Տօմարի համաձայն շարժող Հայ-կաթոլիկէ համայնքը կը տանախմբէ Ս. կոյտի վերափոխմը, կատարելով նաև Վտաղոթօրնէք, զոր մենք ալ կը կատարենք նոյն օրը, պատուին հասունութեան շրջանը ըլլալուն: Իսկ 12-18 Օգոստոսի միջև ինչու երկուշաբթի օրը կը սկսին Հայոց երկշաբաթեայ կէս-հանդիսուոր (մասնակցութեամբ Սարկաւազներու և Ժառանգաւոր երգեցիկ զպիրներու) Պատարազները Տիրամօր Ս Գերեզմանին վրայ: Յոյներ, որոնց վերափոխման Թուականը անշարժ է, այդ կարգի Պատարազներուն կը սկսին Հին Տօմարով Օգոստոսի առաջին օրը (14 Օգոստ.), երբ կը սկսի իրենց պահնցողութիւնը: Ասորինն ալ միասին տանելուն, նոյն շրջանին կը պատարազեն գերեզմանին մօտը գտնուող հայապատկան խորանին վրայ: Լատիններ, որոնք վերափոխուած անշարժօրէն կը կատարեն 16 Օգոստոսին, կանխող երեք օրերու (նախապէս ինը) ընթացքին մասնաւոր երկհոյան Պատարազ կը մատուցանեն իրենց Մայրավանքի եկեղեցոյ մէջ: Իսկ տեղի օրը — որ մին է տարւոյն շորո հրամայուած տաներն — աւաւտուն հանդիսուոր Ս. Պատարազ կը մատուցանեն Գեթեմանի Church of the All Nations կամ Church of the Agony եկեղեցիին մէջ, իսկ կէսօրէ ետք, Տիրամօր Գերեզմանի Տաճարին կից զանաւոր այրին մէջ ժամերգութեան կատարելէ ետք կ'իջնեն յուխտ և յերկրպագութիւն ամէնօրնին Տիրամօր Գերեզմանին, Pater, Ave, Gloria ներից արտասանութիւնն ետք տաղերգելով Սրբուհիին ձեռուած նշատուր մեղեդի մը: Տաճարին սեփականատէրերն են Հայ և Յոյն Պատարազարանները:

Հ Ի Ն Է Ջ Ե Ր

Ն Ի Ն Ո Ի Է

Ա.

Կարծես դարերն են աղացուեր,
Շիներ փոփոխ այն վիթխարի,
Որուն ներքե քուն է մըսեր
Պարտուած կախարդը անցեալի:

Նրման անգղի մը ահարկու,
Յրհասական կ'իյնայիր դուն,
Մեղեքուդ մէջ այն օրերու,
Լեցուած միսով սերունդներու:

Կը լրսէիր շառաջն հզօր
Մարգարէի սեւ պատգամին,
Քայց հանոյքի մահինն զագիր
Դարձուցեր էր քեզ իր գերին:

Այլեւ «պոռնիկ» ու «կամակոր»,
Ըստ պատգամին Սուրբ Մատեանին,
Ձէիր լրսեր անդնդախոր
Կորսեանըդ զանգն ահարկու:

Բ.

Դեռ կը լրսեմ ռդբերն անոնց,
Որոնք երբեմն քու ջուրերուդ՝
Ձեք ըստուերներ ուրիներու,
Սիրերն իրենց կախեցին մութ:

Ու երգն անոնց՝ թել արխնի,
 Որ դարէ դար իբրեւ աղես,
 Իբրեւ բողոք կը սաւառնի
 Ժամանակի թելովն անես:

Թաթը յետոյ նակասագրին,
 Որմին վըրայ դողդողացող,
 Կու գար անես մասն իր դնել
 Ջաներուն ճակ սսկեփռի:

Գ.

Փռի քաղաք, հոգիդ ո՞ւր է,
 Տիգրիս առեւ է զայն լեզմէ,
 Ձի ջուրերն իր օր մը նարօս,
 Յետոյ խեղդկապ եղան քեզի:

Ջուր կ'որոնես պասկերդ աղուոր,
 Որ օր մ'ինկաւ ջուրերուն խոր,
 Կեսն է կապար ու անթափանց,
 Մոխիրներուդ դէզին դիմաց:

Կարծես դարերն են աղացուեր,
 Շինեւ փռին այն վիթխարի,
 Որուն ներքեւ քուն է մըսեւ
 Պարսուած կախարդը անցեալի:

ԵՂԻՎԱՐԴ

— Ե Ի Ի Ն Չ՝ Բ Ա Ջ Մ Ա Մ Ե Ղ Ի Ս

... Եզիցին կամ Քա ...

Եւ արդ՝
Ի՛նչ երեսով կը դիտեմ Քեզ
Ով Արարիչ
Ամենակալ,
Էութեանդ դէմ երբ մոլեգին
Բարբաճչեցի. ըսի խօսեմ
Չարախորհուրդ,
Ուրանալով
Տգիտութեամբ մը մեծամիտ
Քու հայրութիւնըդ բարեխնամ
Եւ գթառաս ու բարեխիղճ
Սէրըդ անհուն:

Ուրացայ Քեզ.
Մեղանչեցի՝ զի ցաւ մեծ էր.
Մեղուցեալ եմ ուղեղովն իմ
Տկարասիքս, եւ ամենայն
Ըզգանքներով:
Կառչած փխրուն
Հողագործիկ մե՛ծ ուղեղիս,
Դարձած ըստուկ
Բընազգներուս եւ խեղճ սրիս.
Եւ աղէտի, աղէտներու
Դէմ՝ անձնական եւ ազգային,
Ու մարդկային
Նոցուած, խաչուած, խեղազարած
Ցաւին առթած ճառագանքն
Ինքնակորոյս, բորբոքելով,
Տըւի լեզուիս եւ գործեցի
Մեղճ մահացու.
Դարձած յանկարծ ամենագէտ՝
Ճակատեցի անձրս փուն
Քու Անձիդ դէմ:
Հայհոյեցի:
Ու ցաւանաբ, աննար, անկար
Իրիչս անսուրբ թաթխեցի եւ
Իմ փիւռուք սրիս կարմիր
Մեղանին մէջ:

Եւ գործեցի մեծ մեղքերուն
Ամենամեծն ու սոսկալին:
Խռեցի եւ անձս ամբողջ
Ժանտանեցոցս նահիհին մէջ
Ընդունեցի՝ անգամ կեղտոս
Չար արքներուս՝ Քեզ փորձութիւնն
Անխիճելու:

Ինչքան ալ մեծ ըլլար պատճառն
Իմ ցասումիս, որքան ալ շեղ
Կրակն ըլլար մէջն էութեանս,
Եւ որքան ծաւր դեռ ըլլային
Պատուհասներն, ու մահաբեր
Տնօրինուած պատիժը այս
Եւ պատիժներն ամենուրեք,
Ե՛ս՝ իբրև մարդ ու արարած՝
Չունիմ երբեք բողոքելու
Իսկ իրաւունք.

Որովնեսեւ
Դուն Արարիչ՝ եւ արարեալ,
Դուն Հայր իմ եւ ես որդի,
Որդիդ զտէս ու մոլորուն:

Մենք մարդեղէն արարածներս
Կը գործածենք հինգ զգանքներ,
Որ մեզ ջըլիք.

Մինչդեռ, ո՛վ Տէր,
Դուն միտ ունիս բազում կերպեր
Եւ միջոցներ բազմապիսի,
Հայր, որոցմով կրնաս իսկոյն
Գիտնալ, ճշդել, դասաւորել
Մեր ապագան.

Ձի Դու ես, Տէր,
Էութիւնն իսկ նճարութեան:
Կը տեսնես Դուն, աներեւոյթ՝
Չե՛ր չարիւն, եւ կը ճանչնաս
— Դուն ծածկագէտ — մղի՛չ ո՛ւժը
Նոյնիսկ ծպտեալ, լուռ չարերուն:
Ու Դուն կը զգաս ճողածածուկ

Բարիքն եղաւ մեր ամէնուն,
Ըլլանք անհաս թէ ազգութիւն,
Քու ըստեղծած մարդերն համակ:
Եւ ուրեմն՝

Ինչ որ անգութ, անբարեգութ,
Այն որ քրմայք եւ ըզբօսանք,
Զօրաւորի ու սկարի
Դեռ անխիղճ խաղ կը թըլի մեզ
— Մեծ կոյրերու —,

Ամենասեւ, բոյորազգած
Քու աչիդ դէմ, ո՛չ անգութ է
Եւ ո՛չ անխիղճ, ո՛չ չարութիւն
Եւ ո՛չ ալ խաղ քրմայածին,
Այլ ծրագիր աստուածային,
Որ անկասկած՝ մեր բարիքին
Համար միայն կը կատարուին,
Թէկուզ մընան մեզ անծանօթ՝
Զհասկցուած իրողութիւն:
Զի Դու միայն գիտես, ով Տէր,
Մածկագրեալ, մեզի անսես
Մեր ամէնուն բարիքը բուն:

Եւ այժմ, ով Տէր,
— Խորախորհուրդ Դուն քահանայ —,
Կը հայցեմ Քեզ, գեհնասարած,
Ներէ՛ այս խեղճ՝ Հոգւոյն Սրբոյ
Դէմ վասօրէն մեղանչողին,
Տկարասիք, պղտորամիտ,
Որ ելած էր ուրանալու
Ամսուածութիւնըդ Արարիչ,
Որ թափած էր, ալեկոծեալ
Իր հոգիին մաղձը ամբողջ՝

Կաժանօրէն, էութեանդ դէմ:
Ո՛յժ տուր ինձի որ խոնարհիմ
Կառնամ բարի ու հպասակ.
Մտրէ՛ միտքն իմ. թող որ փչէ՛
Հոգիիս վրայ աստուածային
Շունչդ անապակ: Պահէ՛ զիս, Տէր,
Ու պահպանէ՛
Կէտ ժամերէն, նուպաներէն,
Եւ ամբարիտ, վաս զայրոյթի
Վիճակներէն Աստուածուրաց.
Առաջնորդ գրքիչը իմ
Որ ընթանայ ուղիդ համբէն:

Ամօթապարս՝ կը կենամ Դէմդ
Ու կ'աղերսեմ որ այս վերջին
Բարիքն ընես Քու ապերախ
Եւ մեղանչող մէկ զաւակիդ:
Աններելի ընթացքէս վերջ
Թող բորբոքի իմ մէջ անվերջ
Յո՛յսը թէ Դուն զիս վերջապէս
Պիտի ներես.

Զի ըստեղծիչ եւ Հայր ես Դու
Տիեզերքին, զաւակներուդ,
Որոնց մէջ կայ այս անարժան,
Ոյս հայրազաւ որդիդ, ով Տէր:
Պիտի ներես,
Որ կարենամ այսուհետեւ
Փուն աշխարհի մէջէն անցնիլ
Վճիտ հոգւով, խիղճով անխայթ,
Եւ հասնիլ Քեզ
— Նաւահանգիտ խաղաղութեան:

1989

ԱՆԵԼ

Ք Ա Ռ Է Ա Կ Ն Ե Ր

Դիտցիր թէ գրլուխդ պարապ սակառ է,
Ցաւակնօտութիւնըդ անըսպառ է,
Գրութիւնդ անարուեստ բառապաշար է,
Ինքդ անհասանար ես, հոգիդ ալ չար է:

Կը խորեմ թ'ել քեզ, սակայն չեմ կրնար բնաւ քեզ ներել,
Վահան Տէրեանի «երգերը թրֆոս» — քեզի չեմ ներել.
Ո՞վ է իրեն պէս այնքան մեղրածօր երգեր մեզ բերել,
Ո՞վ է իրեն չափ քաղցրը բախիժով մեր վիտեն օրօրել:

Նորէն քու բախիժն է իջել,
Տարածուել ամենուր գերք մըբու.
Սիրս կ'ուզէ յախտեան ննջել,
«Մոռանալ, մոռանալ» ամէն յու:

Երեւէ՛կ ըլլայի Յոյսի մ'եղ պայծառ,
Վերն հիւանդներաւ սրնարին աննար,
Անցնելու գիրենն «մագի կամուրջ» էն
Անդին, որ խաղաղ, աներազ ննջեն:

Ով վերջին պահուդ, զըղաս,
Զըլլայ թէ վախէդ գողաս.
Հըպարս, «մնաք բարով» դ ըսէ,
Լոյսով թող դէմքդ եղայ:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Ա Ն Վ Ե Ր Ն Ա Գ Ի Ր

Այսօրը կրնայ երեկէն պայծառ
 Ըլլալ ու վաղը փայլուն աւելի.
 Այսօրուան հունձը կ'ըլլայ հսկայ ծառ,
 Ազոխը կանայ՝ խաղող հիւքալի.

Երազդ այսօրուան կը հագնի մարմին,
 Ամպը կը դառնայ օրհնաբեր անձրեւ,
 Ծառը կուրծք կու սայ ցուրտին, եղեամին,
 Արեւու շողէն՝ կը զգենու սերել:

Բայց ներկադ ըլլայ որքա՛ն ալ փայլուն,
 Ու անցեալդ որքա՛ն զոհում, մթասուտեր,
 Պիտի միտ փնտնես զինը սուղ զոր դուն
 Ակամայ թուի անցնող օրերուն:

Անցեալը գանձ է, ներկան ադամանդ,
 Մին կու սայ քեզ դաս իսկ միւսը պատգամ,
 Իսկ ապագային եթէ անվկանդ
 Կրցար հասնիլ՝ ան կ'ըլլայ քաղցրահամ:

1989

Գ. ՀԱՐՏԱՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԻՔԱՅԷԼ ՅՈՒՍԵՑԻ ԳՐԻՉ (1606 — 1638)

ժե. Դարու առաջին կեսին (1606 — 1638), Կո Պալատի մէջ իբրև բազմաբղիւն գրէչ յայտնի էր Միքայէլ Թաթաւացի: Ենած է Յ.Չ. Դարի վերջերը: Ամուսնացեալ անձ մըն էր, բայց շուտով զրկուած է իր սիրելիներէն: Կենակիցը մեռած է արդէն 1628 ին. կը մեռնի 1635ին նշգե. տասնամեկայ արդին Քրիստոսոստան սլ: Այդ առթիւ սգաւոր հայրը կը գրէ. «Տղա հասակաւ փոխեցաւ առ Քրիստոս, և ետ մնացի չար գլուխ միւսուր: Վայ ինձ հազար բերան»: — Յիշա. ժե. Դարի, Բ. Հատոր, էջ 620:

Աւելի քան երեք տասնամեակներու միջոցին Միքայէլ օրինակած է քսան և աւելի կրօնական գիրքեր — 10 Աւետարան, 7 Շարականոց, 2 Մաշտոց, 2 Աստուածաշունչ, և 1 Սաղմոսարան — արնոց մեծագոյն մասը հասած է մեր օրերուն:

Ստորև կը ներկայացնենք իր գրչին արդիւնքները՝ Թուականի կարգով.

1 — Շարականոց, 1606ին, չթվայնաւորուած աւեր Պետրոսին: — Յիշա. ժե. Դարի, Ա. Հատոր, թիւ 2984 Յ. Nat., No. 71:

2. — Մաշտոց, 1609ին, չի գուռն կամբուկի Ս Նիկողայոսին», չի վայնաւորուած Երանակոյի աւեր Միքայէլին: — Յիշա. ժե. Դարի, Ա., թիւ 424:

3. — Աւետարան, 1609ին, չի գուռն Ատրանու Ս. Նիկողայոսին», չի վայնաւորուած Միկաս Վարդապետին Թէոդորոսոսանոց: Մողկոզ՝ Ղազար Քանանայ. — Յիշա. ժե. Դարի, Ա., թիւ, 489:

4. — Մաշտոց, 1611 ին, չի գուռն Սրբոյն Գեորգոյ Չաւարաւորի», Քոթակեացի Յակոբ արքեպիսկոպոսի փափաքով. — Յիշա. ժե. Դարի, Ա., թիւ 547: Չեա. Վենետիկի, թիւ 398 (940):

5. — Աստուածաշունչ, 1611 ին, չի վայնաւորուած Երանակոյի Մկրտիչ Վարդապետին: — Յիշա. ժե. Դարի, Ա., թիւ 504: Չեա. Երեւանի, թիւ 186:

6. — Սաղմոսարան, 1612 ին, չի վայնաւորուած Մղանի աւեր Պողոս քանանային: — Յիշա. ժե. Դարի, Ա., թիւ 567: Չեա. Վենետիկի, թիւ 685:

7 — Աւետարան, 1615 ին. — Յիշա. ժե. Դարի, Ա., թիւ 745: Չեա. Ս. Թ., թիւ 32594, 1

8. — Աւետարան, 1618 ին: Ստացող՝ Մղանի Աւետար. — Յիշա. ժե. Դարի, Ա., թիւ 874: Չեա. Երեւանի, թիւ 7576:

9. — Աւետարան, 1619 ին: Ստացող՝ Կարապետ և իր երեք եղբայրները. — Յիշա. ժե. Դարի, Ա., թիւ 960: Չեա. Վենետիկի, թիւ 120:

10. — Աւետարան, 1620 ին: Ստացող՝ Յակոբ Արեղայ՝ Եկեղեցաց գաւառէն. — Յիշա. ժե. Դարի, Ա., թիւ 985: Չեա. Երեւանի, թիւ 3472:

11. — Աւետարան, 1620 ին: Ստացող՝ Աստուածատուր Գին. Տիւրիկցի. — Յիշա. ժե. Դարի, Ա., թիւ 1025:

12. — Աւետարան, 1621 ին, չի վայնաւորուած Սերոստացի աւեր Աստուածատուրին: — Յիշա. ժե. Դարի, Բ. Հատոր, թիւ 39: Չեա. Երեւանի, թիւ 10375:

13. — Աստուածաշունչ, 1625ին. — Յիշա. ժե. Դարի, Բ., թիւ 248:

14. — Աւետարան, 1625ին. — Չեա. Ս. Թ., թիւ 2637:

15. — Շարականոց, 1626ին, չեաւեր ստացող՝ Ղազար: Նուիրոզներ՝ չի կամխայ՝ ի յԱրմենիցն ի գեղէն՝ Ոմրիկն և իր եղբայրները, ի յԻստակ իրենց չամենայն արեան մերձաւորացն: — Յիշա. ժե. Դարի, Բ., թիւ 314: Չեա. Երեւանի, թիւ 1599:

16. — Շարականոց, 1628ին, Ստացող՝ Տիրու. — Յիշա. ժե. Դարի, Բ., թիւ 424: Չեա. Երեւանի, թիւ 8534:

17. — Աւետարան, 1628 ին: Ստացող՝ Մեղիք Երեւանցի, արդի Ամիրայէկի. —

Յիշատ. ժէ. Դարբի, Բ., թիւ 436: Ձեռ. Երեւանի, թիւ 291:

18. — Աւետարան, 1628 թն, չի վայելում: Սիմեոն Զահարայի և տէր Յովանիսի: — Յիշատ. ժէ. Դարբի, Բ., թիւ 450: Ձեռ. Երեւանի, թիւ 10380:

19. — Շարականոց, 1629 թն. չի գտնուում: Ս. Սարգսի: — Յիշատ. ժէ. Դարբի, Բ., թիւ 480:

20. — Շարականոց, 1635 թն. — Յիշատ. ժէ. Դարբի, Բ., թիւ 912:

21. — Շարականոց, 1636 թն, Կ. Պոլիս. — էջմիածին, 1987, թիւ Ե-Ձ, էջ 78-79:

22. — Շարականոց, 1638 թն. — Յիշատ. ժէ. Դարբի, Բ., թիւ 1079: Ձեռ. Երեւանի, թիւ 4319:

ՅԱԿՈՐ ՎՐԴ. ԿՐԱԿԱՍԵԻ
(1270? — 1335?)

Յակոբ Վրդ. կրակակոցի ծնած է ժ՞. Դարու երրորդ քառորդին վերջերս հաւանաբար: Կիլիկիոյ Գերմաղրիւր վանքի գոսոստան վարժապետներէն էր: Այլած է Եսէ կրիչ և ճշգրիտագի:

Յակոբ կրակակոցի, գեռ ևս շաղատաւոր բանին, կարեւոր բովանդակութեամբ Բարոզգիրք ժը ընդորինակած է իրեն համար) ժողովածուն կը պարունակէ 33 քառորդներ, ընդհանրապէս իրեն ժամանակակից Կոյ ճշգրիտագիներէ, ինչպէս՝ վանքաբաժ վարդապետ, Ներսէս վարդապետ, Յովնաննէս վարդապետ Պլուզ, Եսայի վարդապետ, Յովնաննէս Եպս. Աւրպէլի, և Գրիգոր Վրդ. Սկեւոցի:

Ան 1328 թուին ստացած է Փիլոն Երայեցեայ գրոց մէկ ժողովածուն, որուն

մէջ արձանագրած է կարեւոր յիշատակարան ժը, ուր կ'ըսէ. «Աս տկար ոգի և բազմամեկ անձն Յակոբ, կրտսերն իսնասիրաց և յետինս վարժապետաց, ի քաղաքէն կրակակոյ կոչեցեալ . . . Հոգոյն ձեռնադարձութեամբ և ըստ անձին իմոյ բաղձնաց ետու գրել զեօթն տասն իմաստասիրական, որ է շարձագրեալ յեռմանն իմաստասիրէն Փիլոնի: Աղև զրու գրուութեան սորա ի վանքս, որ կոչի Գերմաղրիւր, և է այժմ գոսոստան կարգեալ ի թաղաւորէն Հայոց Զորքոյ Լեւոնի և ի թաղապարին և պալլին Հայոց Աւչնի, տէր Կաւրիկուսոյ, ձեռամբ Առաքելի՛ սրբաւէր և կուսակրան քահանայի . . . »: — Յիշատ. ժ՞. Դարբի, թիւ 264: Ձեռագիրք Երեւանի, թիւ 2057:

Յակոբ վարդապետի գրական երկերէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

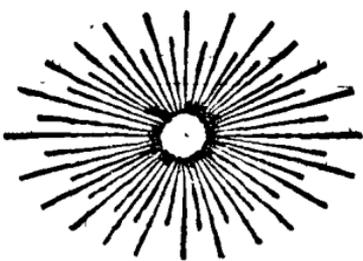
1. — Աղօթագիրք, խորագիր, «Յակոբայ վարդապետի կրակակոցեայ բազմամեղի անձին շարձագրեալ բանս աղօթական, ըստ եօթն աւուրց շարձութու, զոր ի սրբոցն բանից ստի, և է որ ի մէնջ, և յարմարեցի ամենայն աւուր առանձին աղօթք»: — Ձեռ. Ս. Յ., թ. 1462, թղ. 58 ա - 108 բ:

2. — Լուծմունք Հարցողացն Բարոզգի. կը գտնուի Երեւանի թիւ 598 (թղ. 1303) և թիւ 1480 (թղ. 1617) ձեռագիրքներուն մէջ:

3. — Լուծմունք Ճաւից Գր. Առաւուծարանի. կը գտնուի Ս. Յակոբեանց թիւ 1257 ձեռագրին մէջ, թուական՝ 1322:

4. — Լուծմունք Դժուարիմաց Բանից Նիւսացեայ. կը գտնուի Ս. Յակոբեանց թիւ 718 ձեռագրի մէջ, էջ 532 - 556:

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ

«ԱՐԵՊ» ՀԱՆԴԷՍԻ ԸՄՈՒՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՑԱՆԿ

(1922 - 1924 ՔՔ.)

Ն Ս Ր Ա Ն Ս Ի Ր Ի Ն

1. Միմէնն Յակոբեան

Գրականագէտ Միմէնն Յակոբեանը (1880-1942) 1922-1924 թթ. Վիեննայում - Բեռլինում - Վիեննայում խմբագրել է հրատարակել է «Արեգ» հանգէսը: Նրա մասին կենսագրական տուեալներ են հազարիկէ աշակերտական Սովետական Հանրագիտարան»-ը (ՀՍՀ, հատոր Զ, Երևան, 1980), իրենց «Յակոբեան Միմէնն» անուանադրուածներում, ու, մասամբ ըստ նրանց, ես՝ «Բազիլոն» ամսագրի 1983 թ. ապրիլի համարի էջ 59-ում: Երեք էլ նրա անունը համարել ենք Միմն, ինչպէս՝ նրան անուանել են մտերմաբար, բայց իսկականը եղել է Միմէնն, ինչպէս ինքն է գրել «Արեգ» հանգէսի 1922 թ. յունուարի համարի 1-ին կողքի ներսում. «Հրատարակում է Վիեննայում 1922 թուականի Յունուար ամսից Միմէնն Յակոբեանի խմբագրութեամբ»: Ծնուել է Գանձակում (այժմ Կիրովպոլ): 1899 ին աւարտել է Թիֆլիսի հանրայայտ Ներսիսեան դպրոցը: 1902-1907 չթթ. Շուշայա-րիայում ստացել է բարձրագոյն ուսում, ըստ իս հաւանաբար պատմա-գիտական Միմէնն

1913 թուականը ապրել է նոյն երկրում, Աւստրիայում եւ Բուլղարիայում, զբաղուելով, ըստ Գ. Ստեփանեանի, գրականութեամբ, որ չէր կարող շփոթ կշտացնել: 1913-ին Բաքուում խմբագրել է «Արեգ» թերթը: Յարել է Լ. Յ. Գանձակցութեան, որի մասին լուռ է ՀՍՀ-ն, նրան բնութագրելով որպէս «հայ սովետական գրականագէտ»: Գ. Ստեփանեանը գրել է, թէ «1918 թ. հրատարակել է գաշակցութիւնից, մեկնել Փարիզ, զբաղուել արեւմտահայական գրականութեան ուսումնասիրութեամբ»: «1983-ին ես կրկնել եմ նոյնը, բայց Վիեննայի Միմէննի հայրերի դիւանի մի քանի նիւթերն այսօր ինձ ենթադրել են տարիս, որ այդ հրատարակող անգլի է ունեցել 1920-ի երկրորդ կէտում: Ի դէպ խորին շնորհակալութիւն եմ յայտնում այդ եւ այլ նիւթերի համար Արարչայր Գերապայտա Պրիզորիա Մանեանին եւ դիւանագետ Լ. Օգոստինոս Սեքուլեանին: (ա) Ըստ հետեւել փաստաթղթի՝ Միմ. Յակոբեանը 1920 թ. մայիսի 15-ին նշանակուել է Հայաստանի Հանրապետութեան կառավարութեան ներկայացուցիչ մերձքաղութեան հանրապետութիւններին համար:

REPUBLIQUE ARMÉNIENNE

27, Avenue Marceau

Délégation

à la Conférence de la Paix.

Paris, le 15 Mai 1920

LETTRE DE CREANCE

AU NOM DU GOUVERNEMENT DE LA REPUBLIQUE ARMENIENNE, et en vertu des droits qui nous sont conférés,

Nous, Soussigné, Président de la Délégation de la République Arménienne à la Conférence de la Paix, avons délivré la présente Lettre de Créance à Monsieur Siméon AKOPIAN, Conseiller de la Délégation, en

qualité de Représentant Diplomatique du Gouvernement de la République Arménienne auprès des Gouvernements des Républiques Baltiques — Lithuanie, Lettonie, Esthonie, Finlande — .

Monsieur S. AKOPIAN est chargé par nous de s'occuper de toutes questions ayant trait aux intérêts de la République Arménienne et du peuple arménien .

Nous prions les Autorités des Républiques de Lithuanie, de Lettonie, de l'Esthonie et de Finlande de bien vouloir lui accorder aide et assistance dans l'accomplissement de sa mission .

En foi de quoi, nous lui avons délivré la présente Lettre de Créance .

PARIS, le 15 Mai 1920

A. AHARONIAN

Président de ^a Délégation
de la REPUBLIQUE ARMENIENNE
à la Conférence de la Paix

բ) Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան նախագահ Աւետիս Անարանեանը պայտանական խնդիրները վերաբերեալ նամակներ է գրել Սիմ. Յակոբեանին (նրան կոչելով «Սիրելի Սիմոն») 1920 թ. 9 24-ին, 25-ին, 27-ին, ժաբոի 4-ին, 7-ին, 15-ին, 20-ին, 1921-ի յունիսի 8-ին, (Սիմ. Յակոբեանի եղբոր պսակուցու առթիւ) և հոկտեմբերի 20-ին, որի վերջին ժաբո հեռագրէն է. «Մեզքը իմը չէ, որ դու կամաւոր, անհատկանայի մեկուսացուածդ եղբկան ու ժաբոք ընկերական գործակցութիւնը այս ծանր օրերին անհնարին դարձիր: Նուազի հետ (Աւ. Անարանեանի կինը. Մ. Մ.) քեզ յաճախ ենք յիշում, յաճախ ցաւում արտփիջ նամարս ինչ էլ լինի սակայն պահում ենք քեզ նամար շատ ջիւրճ զգացմունքներ: Նուազը ի բոլոր արտէ բարեգում է քեզ: Զերմաւորոյնով ու նամարոյով՝ Գո Աւ. Անարանեան»:

գ) Յովսէփ Թադևոսեան անունով մի անձ 1922 թ. յունիսի 22-ին Թաւրիզից մի նամակ է գրել Սիմ. Յակոբեանին, սկսելով այսպէս. «Սիրելի Սիմոն! Վաղուց ուզում էի քեզ գրել, սակայն չը գիտէի ո՞ւր ես. վերջերս միայն լուր հսկաւ, որ վէննա՛ ես, որ նրատարակում ես Աւերգա թերթը, որ կուսակցութիւնից

հեռացել ես. պատահարս տեսայ և քո աշխատասիրութիւնը նուիրուած Դուրեանին, կորզացի միայն յառաջարանը: Ոչինչ մեզ յայտնի չէ, գոնէ ինձ, ի՞նչ պայմաններում, ի՞նչ պատճաններով հեռացել ես կուսակցութիւնից, և նոյն իսկ դա փաստ է, թէ ասոյ մի անհիմն լուր. չը գիտեմ ի՞նչ վիճակում ես Յուսովի, այս ոտգերս ստանալուց, մանրամասն կը գրես քու մասին»: Այս նամակն էլ գանուում է Վիեննայի Միութեանները գիւնում:

ՀԱՅԿԻՆ և Գ. Ստեփանեանը հաղորդում են, թէ Սիմ. Յակոբեանը 1924 թ. վերջնականապէս մեկնել է Խորհր. Հայաստան և պայտանավարել Երևանի Պետ. Համալսարանում որպէս արևմտաբարպայական գրականութեան դասախոս, քայք 1924-ի Աւրիգա-ի դեկտեմբերի նամարի կողքի վրայ դեռևս մնում է «Եմբարգիւր» հրատարակող Սիմ. Յակոբեանը: Նրանք անշուշտ չեն սխալուում. առանց կամ աշնանը մեկնելուց առաջ հանդէսի գործնական խմբագրութիւնը հաւանաբար յանձնել էր իր աշխատակիցներից Զորեանին, որ «Եմբարգութիւն» ստորագրութեամբ էլ 1152-ում յայտարարել է «1925 թուին դադարում է Աւերգ»ի հրատարակութիւնը»:

Սիմ. Սակոբեանը 1929 թ. արժանացել է պրոֆեսորի կոչմանը: Դարձել է

արտասահմանյան գրականութեան ամբիոնի ղեկավարը 1931 թ. նշանակել են Կոմսյուտարանի պատմագրական բաժնի վարիչ (Կզեկյան Ե)։ Յ. Մամիկոնյանին նեա հրատարակել է «Արեւմտեան Յւրոպայի գրականութեան պատմութիւն» (Երևան, 1933 - 1936) ցիրքց, իսկ առանձին՝ «Վերոպական գրականութեան պատմութեան զըլխաւոր էջերը» (Ա և Բ մասեր, Երևան, 1936)։ Մինչ այդ նա «Արեգ» հանդէսում է այլուր լոյս էր ընծայել գրականագիտական փոքրիկ սբումնասիրութիւններ։ Ստորագրել է նաև «Արեւան» ծածկանշանով, Երևանում նրան զո՞ն են դարձրել «աննատի պաշտամունքին»։

2. «Արեգ» հանդէսը

ա) Նպատակը, նիւթական միջոցները։ Հիմնադիրը, խմբագիրը և հրատարակիչը եղել է Սիմ. Յակոբեանը։ Լոյս է տեսել 1922-1924 թթ., հրեք տարի լրիւ, ընդամէնը 1162 էջ։ Առաջին երկու տարւում նրազէս չգրականագիտական հաստատականն երկշարաթաթերթ։ Առաջին համարը թացուած է անասորագիր, ըսոյց (անշուշտ) Սիմ. Յակոբեանի շնոր ուղին խմբագրականով (էջ 1-8)։ Թէև ժամանակը բան է, թայց «գրականութիւնը գեր ունի կատարելու» (էջ 1) նոր կենսաքի կառուցման մէջ։ Հայ արդի գրականաւթեան ութուագծից յետոյ խմբագիրը հրատարակում է աշխատակցելու բոլոր նորնց, սգեր կարող են ընար իգէտներին որգեգիր լինել (էջ 8)։

էջ 67-ի սԵեր ընթերցողներին յայտարարութեան մէջ խմբագիրը յայտնում է, թէ «Արեգ» հրատարակութեան նեանարկեցինք զանազան տեղերից ստացուած վիճակներ Նիման զբայ։ Մասնում ենք, նր այնպիսի մի ամասոր որոչ չափով կրի կարողանայ զսնացում առ ժերմէջ զգացուող գրական և մտաւարական շինչի վիճան քաղաքի ընարութիւնը պատեաւարանել է կեանքի համեմատարար ալելի էժան լինելով, քան Յւրոպական մի այլ մեծ քաղաքում, և մանաւանդ Միթարեան Միարանութեան շատ ճոխ գրագարանի անկայութեամբ։ Հանդէսն ապրել է ընթերցողների և բաժանորդների շարհիւ, թայց զոնէ առաջին տարում ստացել

նախրատուութիւններ (էջ 199)։ Խմբագրութիւնն իր կողմից 20 օրեանի նուրիւ է Հայաստանի գրագրականներին, իւրաքանչիւր կիրամտեակի զերջում հաշուեալ է եղել իր ընթերցողներին։

բ) Հրատարակութեան վայրերը։

Ինչպէս նշուած է հանդէսի կողքերին, 1922 թ. յունուար-նոյեմբերի համարները լոյս են տեսել Վիեննայում։ Սիմ. Յակոբեանի անուանով խմբագրութեան հասցէն եղել է Միթարեան Միարանութեան հասցէն (որ այսօր նոյնն է՝ Mechtaristengasse 4, Vienne VII, Autriche; 1922 թ. զեկտեմբեր - 1923 թ. զեկտեմբերը հրատարակուել է Բեռլինում, և դարձեալ Սիմ. Յակոբեանի անուանով հասցէն եղել է Eisenacherstr. 38-39, Berlin W. 30 և Barbarostr. 32a, 1924 թ. յունուար-յունիս՝ Վիեննայում, դարձեալ Սիմ. Յակոբեանի անուանով և Միթարեանների հասցէով։ 1924 թ. յուլիոսից մինչև զեկտեմբեր՝ հանդէսի դադարելը, հրատարակուել է Բեռլինում, թայց չխմբագիր-հրատարակողը մնացել է Սիմ. Յակոբեանը, թէև խմբագրութեան հանցէն Զօրեանի անուանով ՚ Berlin-Friedenau, Rubensstr. 16, Allemagne: զ) Հանդէսի բովանդակութիւնը։

Հանդէսում լոյս են տեսել արձակ և չափածոյ գեղարուեստական էջեր արեւելահայ և արեւմտահայ սե եւրոպական գրականութիւններից, քննադատական կամ գրականագիտական ստումնասիրութիւններ և յօդուածներ, գրախօսութիւններ, հասարակագիտական և քաղաքական յօդուածներ։ 1924 թ. խմբագիրը գրականութիւնից և գրականագիտութիւնից առելի շատ անդ է յտակացրել ոյս կարգի յօդուածներ կամ Հայաստանի թերթերից կատարուած քաղաքականի, շանտով ծաւնթանցի կայրենիքի անտեղական և մշակութային կեանքը, հաւանորար այսպիսով քժգրանցելով շատ ընթերցողներ, թայց կարճեա նախադատարանելով խմբագրի ներգաղթը Հայաստան։ Ա՛հ, եթէ գուշակ լինէր։

Գնահատելի է, որ հանդէսի զերջին կողքի երկու էջերում քանում ենք մաս մանակի հայ պարբերականների անունները։ Նշուած են նաև խմբագրութեան

ԳՐԱԿԱՆ

ՎԱՀԱՆ ԹՈԹՈՎԵՆՑ ԵՒ ԻՐ ԳՐԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՑ

Վահան Թոթովենց գրող մըն է, որուն երկերը իրենց մեծ արժէքին համապատասխան ուշադրութիւն չեն գրաւած: Ան մէկն էր 1930-ական թուականներուն, Ստալինի բռնատիրութեան ծանր օրերուն Սիպերիա աքսորուած և հոն մահացած գրողէտներէն: Թոթովենց գրեց առատօրէն և մշակեց գրականութեան զբեթէ բոլոր սեռերը: Հակառակ ատոր, ցարդ լոյս չէ տեսած ուսումնասիրութիւն մը իր մասին, որ բացառել իր դիրքը նորակազմ Սովետական հանրապետութեան գեղարուեստական հասկացողութեան հանդէպ, կամ իր տեղը առեալ չըջանին, որուն գրական շարժման կարկառուն դէմքերէն մին հանդիսացաւ ան: Չէ կատարուած նոյնիսկ լուրջ ուսումնասիրութիւն մը իր երկերուն արուեստագիտական արժէքին մասին, թէև իր գործերուն մէջ անմիջականօրէն նկատելի է իր հաւատարմու-

թիւնը գրական աւանդին հին ձևերուն և դարձուածքներուն: Իր աճողը գրական ժառանգութիւնէն հատոր մը միայն լոյս տեսած է 1957ին, որ բնականօրէն փոքր մաս մը միայն պիտի պարունակէր իր ծաւալուն արտագրութիւնէն, որուն մեծ մասը ցրուած է զանազան թերթերու մէջ: Այդ թուականէն յետոյ ինչ որ վերատպուած է իր անցեալ հրատարակութիւններէն, քաղուած է իր վերջին տարիներու իրագործումներէն: Չկայ հաւաքածոյ մը, որ ցոյց տայ իր ստիճանական յառաջխաղացքը գրականութեան մարզին մէջ, կամ իր մէջ ամփոփէ իր մշակած բոլոր սեռերէն նմոյշներ:

Կան երկու ուսումնասիրութիւններ Թոթովենցի մասին, որոնցմէ առաջինը, գրուած 1959ին Ս. Մանուկեանի կողմէ, մտկերեսային ուսումնասիրութիւն մըն է, պատրաստուած պարզ հասարակութեան համար⁽¹⁾: Ան համառօտակի կը ներկայացնէ Թոթովենցի պատմուածքները, որոշ կենսագրական տեղեկութիւններով միասին: Հոն հեղինակը կը փորձէ ներկայացնել Թոթովենցը իր Սովետական ըմբռնումներուն մէջ, Աւելի ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը գրեց Սեակ Արզումանեան, 1961 թուականին, որուն մէջ ներկայացուց Թոթովենցի գործերը աւելի լայն տարողութեամբ, անոր ընկերացնելով քննադատական որոշ գիտողութիւններ և գրական կարեօր տեղեկութիւններ⁽²⁾:

Գոյութիւն ունին նաև փոքրթիւ յօդուածներ Թոթովենցի մասին, որոնցմէ ոմանք դժուար գտանելի են արտասահմանի մէջ, Առոնցմէ մէկն է Թոթովենցի նուիրուած երկար յօդուածը Սովիետայի Գրականութեան Պատմութիւնի⁽³⁾ առաջին հատորին մէջ, Թոթովենցի երկերուն սպազրութեան առթիւ, Ս. Մանուկեանը գլխից քննատական մը Սովետական Գրա-

ստացած գրքերի ցանկերը, ինչպէս նաև այն ճնար մատենադարանի, որի մեծագոյն մասը նախ լոյս է տեսել հանդէսում: Ակրեգտ հանգէտի օտարը հրատարակուող մատենագիտական ցանկը աւելի լայն գաղափար կը տայ անշուշտ լոյս տեսած նիւթերի մասին և օգտակար կարող է լինել գրականագիտական հետազոտութիւններու կատարուած խմբաւորումները իմ կողմից են իհարկէ: Քանի որ հանգէտի էջերը երեք տարուամբ համարակալուած են 1ից մինչև 1152, ուստի բուսական էր որ նշէի որեւէ նիւթի հրատարակութեան տարին և էջը: Բոլոր նիւթերը համարակալեցի 1ից 436:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ
Փննի Համալսարան

(Շարունակելի՛ 1)

(1) Ս. Մանուկեան, Վահան Թոթովենց, Երևան, 1959:
 (2) Սեակ Արզումանեան, Վահան Թոթովենց, Երևան, 1961:
 (3) Ս. Աղաբաբեան և Ն. (Խմբագիրներ), Սովիետայի Գրականութեան Պատմութիւն, հատոր 1, Երևան, 1961, էջ 706-30:

կանուրիւն թերթին մէջ, և անոր անդամներն ետեւանանամական ասիթով կարճ յոգուած մը կցեց հեղինակին գործերէն կարգ մը հատուածներու վերապահութեանը Սովետական Հայաստան ամսօթերթին մէջ: Սովետական Գրականութիւնը 1974 թիւը կը պարունակէ Ս. Գեորգեանի մէկ այլ յոգուածը, և երկու ուրիշ յոգուածներ գրած է վահէ Օշականը Արարատ Անգլի-բէն եւսման տարիներէն մէջ 1979 թին: Այս վերջիններէն մէկը ամփոփումն է այն կենսագրական տուեակներէն, որոնք կը գտնուին Թոթովենցի կեանքը Հիմ Նոով-մեական Ճանապարհի վրայ ինքնակենսագրական գործին մէջ, իսկ միւսը՝ եզրակացութեան չյանգող քննադատական մըն է Թոթովենցի գրական տաղանդին մասին⁽⁴⁾: Վաղարշակ Նորենցը իր Յուշերուն մէջ կը յիշէ յոգուածներ և գիրք մը Թոթովենցի մասին, բայց չի տար ո՛չ անոնց և ո՛չ անոց հեղինակներուն անունները⁽⁵⁾: Վերոյիշեալ բոլոր յոգուածները քննադատաբար նպատակ ունեցած են Թոթովենցի պարզ ներկայացումը և ոչ իր գործերուն քննադատութիւնը:

Թոթովենցի ժամանակակից գրողները հարձականքներն իրենց յուշերը իր մասին, իբր անձ և իբր գրադէտ: Զինք կը յիշատակեն Ռուբէն Չարեանը, Եղիշէ Չարենցը, Վահրամ Արզումանը, ինչպէս նաև Նորենցը: Հրատարակած են Դերենիկ Դեմիրճեանի երեք նամակները՝ ուղղուած Թոթովենցիին⁽⁶⁾: Քննադատականներ իր

գործերուն մասին հրատարակուեցան Հսկեմբեր-Նոյեմբեր Տարեկիրի մէջ, որուն խմբագիրներն էին Չարենց, Բակուչ և Չուբար⁽⁷⁾, Կան նաև բազմաթիւ գնահատականներ Թոթովենցի լոյս տեսած գործերուն մասին⁽⁸⁾: Դժբախտարար Թոթովենցի անձնական թղթակցութիւնը և ձեռագիր ինքնակենսագրութիւնը անտիպ կը մնան⁽⁹⁾:

Այնքան շատ են Թոթովենցի գնահատական թերթերու մէջ տպուած գործերը, որ իրենց ժամանակագրական կարգով ամբողջական ցանկ մը պատարաստելը անհնար է, առանց նկատի ունենալու հեղինակին անտիպ գրութիւնները: Նոյնիսկ ցարգ հրատարակուած ցանկերը իրարմէ կը տարբերին⁽¹⁰⁾: Ստորև կու տանք ա-

տարին մէջ, որ նրատաղէմի գրագրանունն մէջ չի գտնուիր: Եղիշէ Չարենց, Եղիշի Ժողովածու, հատոր VI, Երևան, էջ 338-349, Գ94-197: Հոս Թոթովենցի լեզուն կը գնահատուի և կը տրուին մանրամասնութիւններ՝ Սովետական Գրողներու առաջին համագողովին մէջ Թոթովենցի մասնակցութեան մասին: Վ. Արզուման, Յուշեր, Երևան, 1940, էջ 150-155: Գեորգ Մարտիան, Գերբեյի Դեմիրճեանի նամակները Վահան Թոթովենցիին, Սովետական Գրականութիւն, 2 (1978), էջ 139-44:

(7) Եղիշէ Չարենց, Ակնի Բակուչ և Եղիա Չուբար, իմք, Հոկտեմբեր-Նոյեմբեր Տարեկիր, Երևան, 1932, էջ 154-56:

(8) Անոնցմէ մի քանի հատ միայն կը գրուին Երևանի Ժողովածուի գրագրանունները: Պայլար, 1923, թիւ 4, գնահատական մը, գրուած Չարենցի կողմէ, Խորհրդային Հայաստան, 1925, թիւ 1(5): Գնահատական մը՝ Վոլոգդայի հաշ: գործին մասին, Գրական Թերթ, 1932, թիւ 28: Պալուի մասին գնահատական մը՝ Մ. Մամիկոնեանի և Ս. Սողոմոնեանի կողմէ: Արդումանեան և Մանուկեան կը յիշեն բազմաթիւ այլ գնահատականներ, մասնաւոր 1934 թուականի թերթերուն մէջ, բայց չեն տար մասնատուութիւններ:

(9) Վահան Թոթովենց, ինքնակենսագրութեան, Սովետական Գրականութիւն, 11 (1974), էջ 124-125: Կը հրատարակէ Թոթովենցի ինքնակենսագրութեան քաղցած քանի մը պարբերականները: Ձե նշանակուած ատուածին ոչ լժամը ըլլալը, բայց նա Մանուկեան եւ Արդումանեան մէջբերումներ կ'ընեն նոյնինքնակենսագրութեան, որոնք չեն պարունակուած վերոյիշեալ հատուածին մէջ:

(10) Թոթովենցի երկերուն մասնակցագրականներն տպուած ցանկերը կը գտնուին

(4) Ս. Մանուկեան, Վահան Թոթովենց, Սովետական Գրականութիւն, 6 (1958), էջ 138-46: Էշարանաստեղ քաղցածացին և հայրենաշունչ երգչիւն, Սովետական Հայաստան, 7 (1966), էջ 14-15: Ա. Գեորգեան, Թոթովենցի արուեստի քննադատութեան, Սովետական Գրականութիւն, 11 (1974), էջ 126-130: Արա Պալուչեան, Վահան Թոթովենց իր իսկ խոսքերով, (անդ), Արարատ, Սեպտ (1979), էջ 26-29: Վահէ Օշական, Էշարանաստեղ ուղղութեան (անդ), Արարատ, Սեպտ (1979), էջ 29-33:

(5) Վաղարշակ Նորենց, Յուշեր եւ Արձանագրութիւն, Երևան, 1948, էջ 216:

(6) Օշական, էջ 33, կը յիշէ ասիկա որպէս Չարեան, Յուշեր, Երևան, 1977: Գիրքը երկու հատորէ կը բաղկանայ: Թոթովենցի մասին տեղեկութիւնները կը գտնուին երկրորդ հա-

1924ին՝ «Պողոպատի Ճաշ» (Թատերգութիւն), «Էնչպէ՞ս ծովում խղղեցի մի մարդու», «Պարտութիւն փրիխոստփայական ֆրոնտում», «Հայրենակիցաց», «Կռիւ Անկախութեան», «Երկու սասղեր», «Յանուն հայրենիքի» և «Անգրաս»⁽¹³⁾, բոլորը «Նոր Ակում»-ի մէջ հրատարակուած (Թիւ 2-10), «Հայաստանի Պետական Համալսարան» (յօդուած) — Խորհրդային Հայաստան, Թիւ 63, «Մարդիկ, մարդիկ, ի՞նչ մարդիկ» (երգերական) — նոյն տիպ, Թիւ 97 և «Երբեք չի տեսնուի սեանելուց յետոյ» (յօդուած) — նոյն անդ, Թիւ 194, բոլոր գրութիւնները լոյս տեսած Երևան:

1925ին՝ «Նոր Բիւզանդիան»⁽¹⁴⁾ և «Սասմայ ծներ» (Թատերգութ.), «Ամենամեծ սիմֆոնիկայի մէկը» (յօդուած) — Ալեքսանդր Միսանիկեանի մասին — Նոր Ակում, Թիւ 5-7, «Մի օր գիւղում» (յօդուած) — Խորհրդային Հայաստան, Թիւ 37, «Քոստսի միջից», «Արարատեան Առասպել» և «Միրոյ և արեան ակերուծ» (Թատերգութիւններ), լոյս տեսած Երևան:

(1924-26 Թուականներուն թոթովնց անդամ էր Խորհրդային Հայաստան թերթին խմբագրական կազմին:)

1927ին՝ «Երկ Ետք» (վիպակ)⁽¹⁵⁾ — Նոր, հատոր 1, «Կոմսոմոլ կարոյի արկածներից» (վիպակ) — Աւանգարդ, Թիւ 29-41, «Կրիտիկոյ ծիծաղ», «Հրդեհ» (Թատերգութ.), «Սանիէ» (պատմուածք) — Հայաստանի Առնաշաւուրուհի, Թ. 6-9, «Անդրկովկասեան գրական մերձեցում» — Խորհրդային Հայաստան, Թիւ 63, «Վաւրամ Փափազեան» — նոյն, Թ. 89, «Դէպի կոմունա» — նոյն, Թ. 154, «Մեր կրկրի փերուզը» — նոյն, Թիւ 165, «Վառնցէք կարմիր վարդեր» — նոյն, Թ. 177, «Միջնագարեան որմերի ստուերներէ տակ» — նոյն, Թ. 190 և «Քրդական ակտիվի կոնֆերանսում» — նոյն, Թ. 281, բոլորն ալ յօդուածներ, լոյս տեսած Երևանում:

1928ին՝ «Մեծապատիւ Մարտգեղաններ» (Թատերգութ.)⁽¹⁶⁾, «Հանթարում» — Խորհրդային Հայաստան, Թիւ 24, «Մի տիպ» — նոյն, Թ. 36, «Մի այլ տիպ» — նոյն, Թ. 43, «Մի տիպ ետ» — նոյն, Թ. 53, և «Տարօրինակ մի տիպ» — նոյն, Թ. 56 (յօդուածներ), «Մէրթի էնտէրվուդ»⁽¹⁷⁾ — նոյն, Թիւ 147, «Թօմ» — նոյն, Թիւ 239 և «Նոր Աշխարհ» (պատմուածքներ) — Ավանգարդ, Թիւ 28:

1929ին՝ «Ամերիկա»⁽¹⁸⁾ (պատմուածքներ), «Առատուր և Կլկպարա» (պատմուածք), «Գիւմրի-Նի Ետք» (վիպակ) — Ավանգարդ (գրուած Եղիա Չուբարի հետ), «Ժամանակակից հէջիւթ» — Նոր Ակում, Թիւ 1 և «Պայքար» (պատմուածքներ) — նոյն, Թիւ 5, «Ապրտակ եղիւրդ» (յօդուած) — Խորհրդային Հայաստան, Թիւ 40:

1930ին՝ «Լուս-Հօ» և «Երկու պատեհ (Կենսագրութիւն), «Պէրսի Սուլվադոր» (վիպակ) — Ավանգարդ, Թ. 181-185, «Կենսաք Հին Հոսովէական ծննապարհի վրայ»⁽¹⁹⁾ (ինքնակենսագրութիւն) — Նոր Ակում, Թիւ 1-3, «Երկու Մուր» (Թատերգութ.), «Բաքու» (վէպ), «Սրիկայ» (պատմուածք) — Երեւանի Բոլշեւիկ, Թիւ 2-4:

1931ին՝ «Յովհաննէս Թումանեան» (յուշեր), «Հայ ազգի փրկիչ Դաշնակներ» (երգերական), ապուած Մոսկուում⁽²⁰⁾:

(Շար.՝ 1) ՌՕՊԵՐՄ Ա ՀՐՎԻՆ

(16) Անտիպ մնացած՝ ըստ Մանուկեանի:
 (17) լի էրի էնտերվուդ և Թօմ վերատպուեցան Ամերիկա պատմուածքներու հաւաքածոյին մէջ՝ 1928ին:

(18) Երկուսն մէջ ալ պատմուածքը կը փոխարինէ «Հայրենակիցաց» պատմուածքին, որպէս վերջին պատմուածքը հաւաքածոյին:
 (19) Լոյս կը տեսնէ նոյն տարին որպէս առանձին գիրք: Թարգմանուած է Ռուսերէնի (1913) և Անգլերէնի (1971): Դեռևս նախնական Ռուսերէն թարգմանութիւն մը ասոր և Նիւ Եարքին լոյս տեսած ըլլար 1933ին:

(20) Բնագրուած Երևան, բայց անտիպ մնացած, թէև տպագրութեան ազգարարութիւն մը հրատարակուելու նոյն տարին Գրական Թերթի Թիւ 11ին մէջ:

(13) Այս գործը լոյս տեսաւ նաև որպէս առանձին գրքոյկ նոյն տարուան ընթացքին:
 (14) Վերատպուած Պէրսի 1958ին:
 (15) Վերատպուած որպէս առանձին գրքոյկ 1929ին:

ԳԼՇՈՐԵՆՆԵ ՍԵՐՈՒՆԴ

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՏԱՐՍԱԹԻՃ

(1280? - 1331?)

Գլածորի իշխանագույն աշակերտներէն է Ստեփանոս Տարսայիճ՝ որդի Օրբէլեան Ջալայի եւ Գոնցայի: Ծնած է ԺԳ. Դարու վերջին բառորդին ենթադրաբար:

Իր նախնական կրթութեան մասին Ակնբրդի Պօղոս Վարդապետի յիշատակարանէն կ'առնենք քանի մը տող: «Եւս առաւել աղաչեմ յիշել աղաթիք զսուրբ եւ զերանաշնորհ յարունին զՍարգիս, զգաստիարակ եւ զսնուցիչ տեառն Ստեփաննոսի, որ ի մանկու թնէ մինչ ի յարրուն հասակի, մեծաւ ջանիւ եւ աշխատութեամբ վաստակեալ, ի սնունդ տիրապէս, եւ յուսումն, եւ ի հրահանգս հոգեւոր եւ մարմնաւոր»:

Հետագային բարձրագույն ուսմանց ընթացքը կատարած է Գլածորի մէջ, Եսայի Վարդապետի մօտ՝ դարձնալ ըստ վկայութեան Պօղոս Վարդապետի: Ան կը յիշէ Ստեփանոսը, 1314ին, երբ դեռ քահանայ էր ան, եւ հանդերձեալ էր ստանալու վարդապետական իշխանութիւն եւ նպիսկոպոսական աստիճան: Ահաւասիկ մաս մը Պօղոսի յիշատակարանէն: «Եւ ընդ հովանեաւ ամենագաւր աշոյն Յիսուսի գրեցի զսուրբ Աւետարանս իմով ձեռամբ . . . հրամանաւ եւ ծախիք մեծագորմ եւ իշխանաշուք լուսարողոց մանկանն Տարսայիճ կոչեցեալ, իսկ ի շնորհս Հոգւոյն Սրբոյ Ստեփաննոս անուանեալ, որ է ըստ հայրենի նախնաց՝ յազգէ եւ ի շառաւիղէ մրպիլեանց. իսկ ըստ մայրենեաց սերեալ յազգէ մեծ ամիրսպետարարին Ջաքարէի, իսկ յորովայնէ մաւր նուիրեալ Աստուծոյ, տուեալ զանձն ի կրթութիւն գրոց, եւ աստուածային աւրինացն եւ պատուիրանացն հլու եւ հպատակ, նաեւ յիմաստասիրական արհեստս յլով ժամանակս զգեցերեալ ընդ թեւաթ խնամոց սուրբ եւ երանաշնորհ բարունապետին եւ տիեզերարայտ Վարդապետին Եսայեայ. նաեւ աստիճանի սարկաւազութեան եւ քահանայութեան արժանացեալ. եւ հանդերձեալ է՝ կրկնամբ եւ ընտրու-

թեամբ Սուրբ Հոգւոյն, ելանել ի պատիւ եւ յաստիճան վարդապետութեան եւ նպիսկոպոսութեան տանս Սիւնեաց»:

Տասնեակ մը տարիներ յետոյ, 1323ին, ան արդէն իսկ արքեպիսկոպոս է, Նչեցի Եսայի Վարդապետի վկայութեամբ, որ ահաւասիկ. «ամենամարտր տէր Ստեփաննոս՝ մականուն Տարսայիճ, որ է եւ նա մեր որդի ի բանէ ծնեալ, մանուկ տիաւթ առեալ զաստիճան արհեպիսկոպոսութեան»:

Մօտ տասնամեակ մը եւս կ'անցնի, եւ 1331ին Ստեփանոս կը ստանայ թանկագին Աւետարան մը, որուն մասնակի յիշատակարանին մէջ կը կարդանք. «Աւետարանս ի ձեռն ուրումն երբ յաշխարհէն Հայոց, գրեալ ոսկեզաւծ որակաւ ի Դրազարկն, ձեռամբ Թորոս փիլիսոփայի, զոր տեսեալ տեառն Ստեփաննոսի, հզաւր եւ իմաստուն գիտնականի, վարժեալ ի վարժարանի Վարժապետին Եսայեայ՝ տիեզերաքարոզ լուսաւորչին. որդի իշխանաց իշխանին՝ բաջ սպառազէն մենամարտիկ զինաւորի Ջալային, թռռն մեծ աթաբակին Հայոց եւ Վրաց՝ վեհ Տարսայիճին, տէր եւ վերատեսուչ, զգեհրեց եւ զլուխ արհի երցւ թթոռոյս Սիւնեաց՝ Տաթեւոյ եւ Նորավանից եւ Յախացքարոյ, պետ երկրտասան գաւառաց, ուրախ եղեւ իրբեւ ընծայ ի վերուստ առաքեալ»:

Ապա անմիջապէս կը յաջորդէ, կրճատեալ ձեւով, իր իսկ աւելցուցած յիշատակագրութիւնը: «Եւ արդ ես, նուաստ եղկիլի թշուառացեալս Ստեփաննոս . . . աղաչեմ զգաստ սրբազանիցս. զպատահողսդ տիեզերաքարոզ Աւետարանիս, սրտիմտաւք յիշել զգեղաղէջ եղրայրն իմ՝ զպարոն Շահնշահ, տաաջի գեներանն Գրիստոսի . . . : Նաեւ յիշել զժնողան իմ, զհայրն իմ զՋալայն եւ զմայրն իմ զամենաւրհնեալ Գոնցայն, եւ յերկար կննդանութիւն խնդրել երկուց եղրարք իմոց՝ պարոն էլիկուսին եւ Աղբուղային»:

Համաձայն մեզի հասած տեղեկութեանց Ստեփանոս Տարսայիճ եղած է շինարար առաջնորդ մը եւ յարգուած վարիչ մը, եւ գովեստով յիշուած է իր ժամանակակիցներէն:

Տ Ի Ր Ա Յ Ո Ւ Գ Ր Ի Զ

(1280?-1335?)

Տիրացու Գրիչ ծնած է ԺԳ. Դարու վերջին քառորդին սկիզբը հաւանաբար: Ան սարկաւազ էր 1311ին, երբ կը ստանայ Ժողովածոյ մը, ըստ յիշատակարանին, գրուած «Հրամանաւ սուրբ երիցս երանեալ նախասարկաւագին Տիրացուին, սպասաւորի եւ հոգեւոր որդեկի սուրբ եւ երանաշնորհ բարունապետի, աստուածախաւս եւ տիեզերալոյս վարդապետի Եսայեայ» (Յուցակ Ձեռ. Մշոյ, էջ 17):

Իրրեւ գրիչ ան մասնակցած է Աստուածաշունչի մը ընդօրինակութեան, 1317ին:

Վեց տարի յետոյ, 1323ին, ան կը գտնուի Գլածոր, որպէս «աշակերտ եւ սպասաւոր բանի» (Յիշատակարանը ԺԳ. Դարի, էջ 163):

Կ Ի Ի Ր Ի Ռ Ն Բ Ա Ր Ո Ւ Ն Ա Պ Ե Ց

(1280?-1340?)

Կիրիոն վարդապետ ծնած է ԺԳ. Դարու վերջին քառորդին սկիզբը հաւանաբար: Որդին էր Վարդան քահանայի: Եղած է աշակերտ Եսայի Նիցեիի, եւ յիշատակուած է իրրեւ «սպասաւոր բանի» 1311-1321 թուականներուն: Այդ շրջանին օրինակած է քանի մը ձեռագիրներ Գլածորի մէջ:

Հետագային ան տեղափոխուած է Վերի Նորավանք եւ եղած է առաջնորդ այդ մեծ մենաստանին եւ բարձունապետ (1329-1333):

Ստեփանոս գրիչ արծանագրած է հետեւեալ տողերը 1329ին. «Ե վարժապետութեան տանս արեւելեաց մեծարանշնորհ հոգևորի Եսայեայ, հօր կէ ուսուցչի վերասացեալ առևս Աստուծոյ սուրբ բարունապետին Կիրիոնի» (Յուցակ Ձեռ. Ա. Յակոբեանց, Բ. Հատոր, 1967, էջ 316):

Իր ուսուցչին մասին Կիրիոն ալ ունի յիշատակութիւն մը, զոր գրած է 1333ին, Վերի Նորավանքի մէջ, «Ե դպրապետութեանն մեծ վարժապետին եւ իմոյ անուսաւոր կենացս լուսաւորի» Եսայեայ» (Յիշատակարանը ԺԳ. Դարի, էջ 267):

Յ Ա Կ Ո Ր Վ Ր Դ. Ք Ա Գ Ո Ր Ը Թ Ի

(1290?-1340?)

Յակոբ Վարդապետ ծնած է ԺԳ. Դարու վերջերը հաւանաբար: Բարձր ուսման փափաքով գացած է Գլածոր, ուր գրչական աշխատանք ալ կատարած է: Ան իր ուսուցչին՝ Եսայիի մասին արծանագրած է հետեւեալ տողերը, 1316ին:

«Ե հրեշտակարնակ մենաստանիս, որ կուչի Գլածոր, զոր համարձակիմ զսա կոչել երկրորդ Աթէնք եւ մայրաքաղաք ամենայն իմաստից . . . Ի վարժապետութեանս քաջ հոգևորի եւ ամնիմաստ Ֆիլիսալֆայի՝ եռամեծին Եսայեայ, ճշմարիտ պատկերի Աստուծոյ եւ հոգւոյն ներընդունողի, խոհեմ, հեզ եւ արի հոգւոյն, յորում կամք դեզերեալ ի դրունս իմաստից սորա բազումք՝ աշակերտեալ բանին ճշմարտութեան, զոր լուսաւորեալ բացայայտէ զբազում խրթին եւ անյայտ իմաստս ծածկեալս, զոր ի զիրս Հին եւ Նոր Կտակարանաց եւ վարդապետական տառից, որ ի բազում ժամանակաց խցեալ ի հարանց նախնականաց . . . : Արդ աղայեմ զամենեսեան . . . յիշել յողորմութիւն Քրիստոսի զվերոյիշեալ սուրբ վարդապետն, որ զամենեսեան սիրով ժողովէ եւ ծնողաբար խնամէ, մանաւանդ զիմս անարժանութիւն յայսմ օտար եւ նշդեհ վայրիս, եւ զմարմնոյ ծնողացն զգութ եւ զինամ յալէս յիս ցուցանէ, ոչ միայն բանիւ սփոփէ, այլ եւ գործով կատարէ» (Յուցակ Ձեռ. Նոր Ջուղայի, Բ. Հատոր, էջ 177):

Գարեգին Արք. Յովսէփեան կը գրէ. «Քագորցին ոչ միայն գրիչ էր, այլ եւ վարդապետ հեղինակ. . . Յակոբոս վարդապետի Քագորցոյ արարեալ ի բանն որ ասէ, «Մնեան ի մարմնոյ մարմին է եւ ծնեայն ի հոգոյ հոգի» . . . : Նա է գրել նաեւ Ստեփանոս-Տարսայիճ Օրբէլեանի Աւետարանի ընծայականը Սարգիս վարդապետին . . . » (Խաղարկեանք, Բ. Մասն, էջ 232):

Գ Ա Ի Ի Թ Գ Ե Յ Կ Ե Յ Ի

(1290 ? - 1340 ?)

Գրիչ Դաւիթ կուսակրօն քահանայ Կետկնցի ծնած է ԺԳ. Դարու վերջին քառորդին հաւանաբար: Ան իրրեւ գրիչ կը յայտնուի 1528ին, Գլածորի մէջ, ուր կը գրէ Աստուածաշունչ մը. «մեծ հետտօր եւ կորովարան ... ներհուն վարժապետ Եսայի»ի շնորհած օրինակէն:

Աստուածաշունչին ստացողը՝ Լաղրատեցի Առաքել Վարդապետ յիշատակարանին մէջ ունի սա տողերը. «Արդ եղեւ սկիզբն գրութեան սորա ի թվին 222, ի յամսեան մայիսի, ի յերեքշաբթի՝ տօնի Երեւման Խաչին, ի Վանա Գլածոր, որ կոչի Աղբերց Վանք . . . եւ եղեւ աւարտ սմին ի սկսեալ նոր ամին Ռէէ, յամսեան օգոստոսի հինգն, ի տօնի Սրբոց Վարդանանց: Եւ ետու գրել զսա ձեռամբ կուսակրօն քահանայի, իմաստուն գրչի եւ քաջ քարտուղարի Դաւթի Գետկնցոյ» (Քաղբակեանք, Գ. Լատոր, էջ 105):

Դաւիթ Գետկնցի ուրիշ Աստուածաշունչ մըն ալ գրած է, Եփրեմ գրչի հետ, 1332 թուին, Վահրամայ որդի Սասնեցի Ներսէս Վարդապետի համար (Յիշտ. ԺԳ. Դարի, թիւ 307):

Թ Ո Ր Ո Ս Ց Ա Ր Ն Ա Ց Յ Ի

(1276 ? - 1346 ?)

Նշանաւոր մանրանկարիչ Քորոս Տարօնացի ծնած է հաւանաբար ԺԳ. Դարու վերջին քառորդին սկիզբները: Որդին էր Սարգիս քահանայի՝ Տարօնէն, եւ Մարիամի՝ Մուշ քաղաքէն: Ուսած կրնայ ըլլալ նախ Տարօնի եւ ապա Գլածորի մէջ: Իր գրչական եւ մանրանկարչական աշխատանքը կը տարածուի քառասնամեակի մը վրայ (1307-1346): Ընդհանրապէս գործած է Գլածորի մէջ (1307-1326). ապա կը տեսնենք զինքը Տարօն (1329), Ապահուկիք եւ Քոնրակ (1330, 1331). յաջորդ տարին, 1332ին, վերադարձած կ'երեւի Գլածոր:

(3)

Լետագայ տարիներուն համար որոշ տեղեկութիւններ կը պակսին: Իր գործերէն ծանօթ են երկու տասնեակ հատորներ:

Մխիթար Եզնկայեցի 1314ին կը գրէ Քորոսի մասին. «Եւ հանդիպեալ բարեմիտ եւ քաւցրատեսակ եղբոր՝ լցեալ ամենայն իմաստութեամբ եւ առաւել գրականութեամբ եւ ծաղկողութեամբ. անուն կոչեցեալ Քորոս՝ ի Տարօն գաւառէ, ծաղկագործեաց զգիրքս զայս՝ վասն յոյժ սիրելոյ զմեզ» (Յիշտ. ԺԳ. Դարի, թիւ 136):

Էմմա Կորխմազեանի համաձայն, «Քորոս Տարօնացու մանրանկարչական արուեստը բնորոշում է երկու հիմնական միտումներով՝ հին տեղական աւանդների պահպանութեամբ եւ կրիկեան մանրանկարչական դպրոցի նուաճումների ընկալութեամբ» (Քորոս Տարօնացի, 1964):

Ս Ա Ր Գ Ի Ս Ա Ր Ե Ղ Ա Ց

(1290 ? - 1344 ?)

Սարգիս արեղայ մին է Գլածորի գրիչներէն, որուն կը ծանօթանանք՝ 1316 թուին իր օրինակած Ոսկեփորիկին շնորհիւ, եւ որուն յիշատակարանէն կ'արտագրենք մաս մը:

«Ի թվին Լայոց 242 գրեցաւ սա ձեռամբ Սարգիս սուտանուն արեղայի, անարհեստի եւ յոյժ անպիտանի. . . : Արդ ես Սարգիս համբակ եւ սպասուոր բանի, տկար մարմնով եւ տառապեալ անձամբ, բազում երկովք եւ սշխատութեամբ ծրագրեցի զսայ իմովս փցուն եւ անարհեստ մատամբ, գումարեցի զսայ իրրեւ զմեղու, որ զտորիսխն ժողովէ ի վայելուց բուրաստանաց՝ ի ըզիջս մաղոս իւրոյ, նախ ի պէտս իւր եւ ապա ի թշկուութիւն հիւանդաց: Այսպէս եւ ես կամեցայ զսայ մարտիկ ի քարտի՝ ի մարմին, ձեւով տառի, եւ ապա իմանալարար՝ ի հոգի ստացաւդացն զսա: Եւ եղեւ կատարումն գրոցս ի թվին 242, ի գաւառիս Վայոծորոյ, յանապատս Գլածոր, ընդ հովանեաւ Սրբոյն Ստեփանոսի եւ մեծ վարդապետի եւ անյաղթ հոգետորի Եսայայայ» (Յիշտ. ԺԳ. Դարի, թիւ 176):

Ն. ԱՐՔ. ԵՈՎԱԿԱՆ

ՅՈՒՇԱՊԱՏՈՒՄ

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՕՊԱՆԱԻՆ

Յունիսի 23 և 24րդ օրերը կ'անցնէին արտուժ և անորոշ: Բոլորին միաքը օր առաջ գաղթեցու մասին էր, բայց մեկնեցու հրահանգը կ'ուշանար: Յունիս 25ը սակայն Ուրմի կուսակցու զաղթողներու համար պատմական օր մը եղաւ: Առաջուան դէմ յանկարծ լսելի եղան հրազէններու արտասովոր ձայներ: Բոլորը կարծեցին թէ թշնամին արգէն քաղաքը մտած է: Սակայն չարածնի աղէկ մը շտեմէք, տեսէք քաղաքանչու թիւններով, մտաւ երկինք բարձրացուցած կը ցուցնէր օդանաւ մը, որ կը սաւառուէր քաղաքին վրայ: Հրացաններ, օդանաւին ուղղուած, սկսած էին իրենց համազարկը: Հակառակ այս կրակոցներուն, օդանաւը կամայ մտոց կ'իջնէր: Վնիկա, ինկաւ՝ կ'աղաղակէին բոլորը միարեան, որոնց ուրախութիւնը սահման չունէր: Զի ունեցողները ձիով և ուրիշները սաքով կը վազէին դէպի քաղաք, աչքով տեսնելու թշնամի կարծուած օդանաւը՝ որ կ'իյնար իրենց գնդակներէն վիրակեր: Հայրս ալ, ոչ նուազ հետաքրքիր, ձեռքէս բռնած՝ օդանաւին գացիւ: Կէս ճանապարհին, տեսաւք հրէք ձիւսորներ, որոնք օդին մէջ հրացան պարպելով՝ աւետիս, աւետիս, Անգլիացիք եկան՝ աղաղակներով կը քշէին իրենց ձիերը դաշտ խոնուած ժողովուրդին բարի չուք ապուլ: Որքան քաղաք էր այդ հրեշտակային աւետիսը անոնց համար մանուկագ, որոնք տակաւին յուսակութոյց կ'է մնային:

Վերջուպէս հասանք օդանաւին իջած տեղը, որ փառալիզօրէն թեկերը բացած՝ նստած էր կանաչ մարգագետնի վրայ, իրեն նաչազ եղաբարուք աչքերուն զգացած ճանաչքէն և հրճուանքէն ուսած և խորհրդաւարութիւն մը հազած կարծես: Զորս Ասորիներ, հրացան ի ձեռին, օդանաւին պահապան կենալու փառքէն հրապուրուած, անգաղար կը շրջէին աղաւաբար օդանաւին շուրջը, արգիւլելով որ հետաքրքիրները մտենային օդանաւին,

աւելի մօտէն տեսնելու մարմաջէն բունըւած: Մեզի ընկերացող կովկասահայ մը, չգիմանալով թողիքեայ արածայր գլխանոցով Ասորի մը օդանաւին շուրջ ասպետական երթեկուծին, վորձեց զուարեանալ և հարցուց. «Ո՞ր պիտի նստի այս օդանաւին վրայ ձեր հոգեւոր պետը՝ Մարշիմոն: Միամիտ Ասորի, ցուցնելով օդանաւի կրկնակ թեկերու ճիշդ մէջտեղը, շնոս պիտի նստի» յարեց հպարտութեամբ: Ուրախ արամազբութիւնները արգէն առիթի կը սպասէին ծիծաղի փոխուելու:

Կէս ժամուան չափ ժողովուրդին հետ օդանաւը գիտելու հաճոյքէն բուսարբուած, վերագարձանք քաղաքը՝ ճանապարհը տակաւ անանցանելի կը դառնար հետաքրքիրներով, վերածելով օդանաւը պատմական ուխտաաղբի մը՝ որուն կը դիմէին բոլորը:

Յունիս 27ի արեւ իր ճառագայթները դեռ նոր սփռած տունխմբութեան խոնջած Ուրմիոյ գաղթականութեան վրայ, օդի մէջէն լսելի եղաւ վերադարձող օդանաւի աղմուկը, իր հետ տանելով 80,000 ի հասնող ժողովուրդի յոյսն ու միթարութիւնը: Օդանաւորը, հեռուէն հաղիւ տեսանելի, ամպերու մէջէն թեւ վար երկարած, կ'երեքցնէր թաշկինակը, իբր նշան մնաք բարովի, իսկ ժողովուրդը, աչքերը երկինք բարձրացուցած, թաշկինակներ և գլխարկներ կը շարժէր, բարի ճանապարհի բացագունութիւններով:

Օդանաւը, որ եկած էր Դուբէթի գիծին վրայ գանուող Միանէ քաղաքէն, յայտնած էր թէ Անգլիացիներ ի վիճակի չէին ստանձմ այս կողմերը գիտուորական այժ զրկելու, բայց եթէ Հայ-Ասորական աւեր կարողանային Անգլիական բանակին հետ կապ հաստատել, պիտի կրնային օգտուիլ մէկ կարգի ռազմաթեքէ:

Վեկ պի Անգլիական թանակս կը լուսէր շոքս կողմէն. այս էր ժողովուրդի միակ ապանով ցանկութիւնը՝ վտասարական գիտուորական մարմինը արգէն սկսած էր գործնական քայլեր առնել: Զինուորներ զրկած էր քաղաքի արեւուտք գտնուող իր ժողովուրդին որ քաշուին արեւելք, Հայտերապատի ճամբուն վրայ, ուրկէ պիտի սկսէր գաղթը: Միկնայն ժամանակ

այս շրջանի գեղեղերէն հասցանառիկներ հաւաքելով ճամբու պաշար պատրաստել: Թելացի կարգադրութիւն մը՝ որուն ազուաբ ժողովուրդը վերջէն պիտի հասկնար: Վասպուրականի գինուորական մարմինը այսկերպ պատրաստութեան մէջ էր, աշխատելով կարգի բերել գինուորական իր ուժերը և հնար եղածին չափ շատ մարդ հաւաքել զօրանոցներուն մէջ, որոնց ծախքը պատրաստ էր հազուա Տքթ. Շէտ: Ասորինքը սակայն, տարբեր միաքերէ արուած, Ուրմիայէն մեկնելու ժառգրութիւն չունէին: Կը ժամածէին կապ պահել Անգլիական բանակին հետ և չգաղթել: Այդ օրերուն, քաղաքէն նոր հասնողներ կը պատմէին թէ գինուորներու կողմէն ձերբակալուած էին եօթ Պարսիկներ, որոնք Թրքական կուսուէի բանակին հաց տանելէն կը վերադառնային: Անոնց քով գտնուած էր Թրքերէն լեզուով գրուած կոչ մը՝ Պարսիկներուն ուղղուած, որով զինաս կը յայտարարուէր քրիստոնեաներու դէմ, հրաւիրելով զիրենք միանալու ասոկական բանակին:

Հայերը սակայն ճամբու պատրաստութեան մէջ էին և օրը օրին կը սպասէին շարժուելու հրամանին: Ասորինքը այնքան օգեւորուած էին իրենց առև սեղով, որ մարտնչան սպաննելու երեք Վասպուրականցի անմեղ գեղացիներ, որոնք Ասորիներու կողմէն գրաւուած Պարսկական արտերու մէջէն քանի մը որայ ցորեն քաղելու յանցանք գործած էին: Երեսը շատ ագիւ էր և գրգռիչ, քիչ էր մնացեք որ Հայ-Ասորական ընդհարումներ պատահէին: Ընչաքաղց Ասորիներ, օգնաւի տնցելութիւնէն օգուորուած, ոչ միայն մեծ հոգատարութեամբ կը հսկէին իրենց արտերուն՝ այլ Պարսիկներու արտերն ալ իրենց մէջ բաժնած՝ ամէն արտի կեդրոնը գրօշակ մը տնկելով սեփականացուցած էին գանանք:

Վասպուրականցիները սեղաւորուած էին Հայտերապատի դիմին վրայ, իրենց ճամբու պաշարը պատրաստելու հետամուտ: Ասորիները, ընդհակառակն, չէին ուզեր իրենց սեղերէն շարժիլ: Աւելին՝ Թէ՛ քաղաքի և Թէ՛ գիւղի բնակիչները իրենց գոյքերը քաղաք կը փոխադրէին, ծանօթ

Պարսիկներուն յանձնելու համար զանոնք ի պահ: Այն Ասորիները, որ զիրենք տարիներով կողոպտեր էին, այսօր իրենց սպարանքները կը բերէին անոնց պահպանութեան յանձնելու:

Իրերու այս դրութեան մէջ, պատահամբ երևան եկաւ դաւազրութիւն մը, Ասորի բանակներու հրամանատար Աղա Պետրոսի կողմէ: Թուրք բանակէն եկած նամակ մը բանուեցաւ, Աղա Պետրոսի հասցեով, որուն բովանդակութիւնէն պարզուեցաւ որ բարիժողիկ Աղա Պետրոսը, հայերէն գաղտնի, բանակցութեան մէջ էր Թուրք բանակին հետ և անձնատուութեան պայմաններ կը ժշկէր: Յայտնուած գաւառանութիւնը այնքան զարհուրելի էր՝ որուն հանգուրթել անհնար կը դառնար: Վասպուրականի գինուորական մարմինը, առանց Ասորիներու կամքը հարցնելու, կ'որոշէր յարձակումի դիմել ճեղքելու ճակատը և մարտուր Անգլիական բանակին: Աղա Պետրոսը, որու գաւառանութիւնը պարզուելէ յետոյ առիթ կը փնտռէր այդ տխուր տպաւորութիւնը փարատելու, ան ես կարգի կը բերէր իր գինուորները և Յուլիո Յին, միացեալ բանակները կը քալէին դէպի արեւելք՝ Հայտերապատի ուղղութեամբ:

Յուլիո 10ին, կէսօրէն առաջ, լսելի եղան թնդանօթազութեան ձայներ: Պարզ էր արդէն թէ կռիւ սկսած էր մեր և թշնամի ուժերուն միջև: Ամբողջ ժողովուրդը ծունկի եկած՝ կ'աղօթէր իր գինուորներու գինուց յաջողութեան համար: Երեկոյեան, թնդանօթները լսեցին, գիշերուան խառըր անգրտեան հրակրած էր երկուստեք ժողովուրդէն կուսող ուժերը: Սպասուած սուրհանգողը կը հասնէր վերջապէս, յայտնելու թէ թշնամին կը գտնուէր Մազաղու գիւղը, ուրիշ չափուած ի վերջոյ կը նահանջէր: Ուրմիոյ բանտէն ազատուելու և Անգլիական բանակին հասնելու հեռանկարը սուրտութեան լուսնուցած էր սիրտերը: Ժողովուրդին սուրտութիւնը օսկեղ ժողովուրդը մնաց, որովհետեւ լուր եկաւ թէ Թուրքերը գրաւած էին Ուրմիան: Տեղացի Ասորիները անտարբեր կը դիտէին մեր հազնեպ պատրաստութիւնները: Ի զուր

անցաւ մերիններու խորհուրդը որ հետեւին մեր օրինակին: ՁԵՆԵՔ շարժեցուց ժողովուրդը, նամբան մեծանելու փոխարէն մեր գիւղերուն մէջ կ'ուզէինք մեանիւ: Յայտնի չեղաւ թէ այս ողորմելի Ասորիները ինչ եղան:

Հազիւ թէ գիւղէն քառորդ ժամ հեռացած գէղի Գաղարբուի կամուրջը, երբ հեռուէն տեսնելի եղաւ նոյն թափօք մը՝ որ աղմուկով կը յառաջանար, փոշիի քողով պարուրուած: Դէմերնիս փոքրիկ կամուրջ մը կար, կիսաքանդ լինակով, որուն վրայէն պիտի անցնէր այս տասնեակ հազարաւոր ժողովուրդը: Ամէն մարդ կ'այլատէր ինքը տաղ անցնիւ կարգապահութիւն, նամբութիւն անմասնօրէն այս նախնախնորներուն: Անա է՛ մը, քեզ կենակին՝ մէկ ոտքը կամուրջին կառչած, ինկած է: Իր նոյնքան ողորմելի աէրը, արիւն քրտինքի մէջ, զուր կը ճոյնէր վեր նանկու զան: Նայն վայրկեանին, կառք մը կու գար և տասնց նայելու կոխելով կ'անցնէր՝ կենդանիին գիտիք ձգելով ճամբուն վրայ:

Ուրմիտ Գարսիկները քնացած չէին, անսնք վարպետութեամբ Հայ-Ասորիկան շարժումները լրտեսելով՝ կը տեղեկանցնէին իրենց հաւատակից ասեկական բանակին: ժողովուրդը Ուրմիտայն հեռանալուն պէս, զուր կը զրկէին Քաղաքերուն, որոնք քաղաքէն բանակի հեռանալու պատեհութեան խրախուսուած՝ կուտչիի գծով կը մեղմարկէին սեփեղ յարձակման: Ասորիներ) որոնք ժողովուրդի քաշուելով խեղճերնին կորսնցուցած՝ առիթ կը փնտրէին թողուց բանակը և խառնուի ժողովուրդին, այս յարձակումէն շեղուած կը լքէին գիրքերնին և կը փոխէին գէղի քաղաք, առանց խորհելու թէ թշնամին գիրկնք հետապնդելով քաղաք պիտի մտնէր, գիրքերը ալ իրենց ժողովուրդին հետ կոտորեցուց Յուլիս 18ին, երբ, նայական Ետապ ևս մեկնած էր, ամբողջ քաղաքի Գարսիկ ազգաբնակչութիւնը, զինուած ամէն կարգի զէնքերով, գուրտ կը թափէր փողոցները սկսելու շարքը:

Հասած ենք Հայաստանացաւ Փոքրիկ վայրէջք մը և անա առջեւին կը բացուի Առաջադի բազմաբարձր դաշար, իր բնա-

կիչներէն պարպուած գիւղերով: Արեւ քաղցրօրէն կը բարձրանար դաշտին վերեւ, իր պսպղուն հառաքայթները այդ առաւտ կարծեա առկի փայծաօրէն կը զուսուարէին դաշար: Ամառնային խաղաղ առաւտ էր, գերեզմանային լուսթիւն մը սակայն պտտերէր ամէն կողմ. քնութեան այդ հաճելի եղանակին կը պակտէր անար կենդանութիւնը պարգեւը շարժումը: Ձէր կրեք շարտեր աշխատող գիւղացիներուն, հասն աւ նախիրը լեռներու լանջին և ծաղկաւէտ դաշտին մէջ: Ձէր լուսեր կրկրազորին մեղամարտու հորովէլը, սայլերու ճոխնը, հովիւին սիրակաթ երգը: Ձէին թաղիտեր նորադաճ թաշուները, լուս էր ամէն կողմ, միայն ազատներու երամիկ կային, որոնք խորմանիկ գիււանագէտներու նման պաղարին, իրենց անհանրի կրկնողով կը թաղէին ծառէ ծառ:

Տանջուած գաղթի կարաւանը կը խուճէր քովքովի շարուած գիւղերուն մէջ, առանց մտածելու թէ տէրերը կրնային թշնամի ըլլալ: Բարեկերնիս լուս էր, գիւղացիներու խուճի մը մեղմէ քիչ հեռու կողմեր և աշխարհի կը կթէր հողէ կթոցներուն մէջ: Ճերմակ ոս փրփրուն կախը առկի քան ախորժարեր էր: Հայրս մտտեցաւ և Գարսիկան հինգ զուան առաջարկեց աման մը կոթի համար: Չարմաւ նախարէն առանց դրամի տալին մեղի մեր ուղած կաթը: Մերուն շէյթ մը մտեցաւ և իր գրպանէն խնձոր մը հանեց և տուա ինծի: Ես հորս նայեցայ, շատ ըտտաւ: Հայրս Քրքերէն շնորհակալութիւն յայտնեց: Մէյթը այս մտտիկութենէն քաջայերուած, սկսաւ հարցումներ ընել հորս փունի մը ժամեր հանգստանալէն յետոյ, Հայրիկան Ս. Գնդի գինուարներուն հետ ճամբայ ինկանք: Քաղաքէն դուրս՝ գետի վրայ Ռուսերէն շինուած մեծ ևս երկար կամուրջ մը կար, որուն վրայէն միւս կողմ անցանք: Ճանապարհը հաս երկուքի կը բաժնուէր: Բարեբախտաբար Գարսիկ մը եկաւ և Ալլանի անունով երգուելով, ցոյց տուա հինգ ճամբան: Երբ մերինները տատամտեցան Գարսիկի ուղղամտութենէն, ան ձեռքը իր ճերմակ ժօրուքին ամանով երգում ըրաւ թէ չէր ստեր: Վնայ տարիքիս մէջ, կըր մէկ սաքս մտ

է գերեզմանին, ինչպէ՛ս կրնամ ձեր ժողովը առնել: Մերուկի արտայայտութեան մէջ բարի և անկեղծ մարդու մը արտայայտութիւնը կար: Ճանապարհը կ'անցնէր Պարսկական զիւղերէն: Հաս սակայն մարդոց արամազուրութիւնները բոլորովին տարբեր էին: Անոնք հազիւ զսպուած կատաղութիւն մը ունէին իրենց վերաբերմունքին մէջ, նոյնիսկ պուտ մը ցուրտալու կը զլանային: Միւս կողմէ, կ'ուզէին հրացաններ գնել, բայց ո՞վ կը մտածէր իր հրացանը ծախել: Մինչ մերոնք այսկերպ ճնշուած կը յառաջանայինք, 14 տարեկան Պարսիկ տղիկ մը ժեզի տեսնելուս պէտք, ՎԱՊԻԿԻԳԻԿԻԿԵՐ ԵԿԱՆՆ ԿՐԿՆԵՑ ԻՐԱՐՈՒ ԵՍԿէՆ: Հազիւ յիտուն քայլ յառաջացած, տեսնեք մեր զինուորները, որոնք ոգևորութեամբ, ՎԱԵԽԻՄ, աւետի՛հ, ԱՆԳԻԿԻԳԻԿԵՐ ԵԿԱՆՆ Կ'աղապակէին ուրախութեամբ: ԱՆԳԻԿԻԳԻԿԵՐ, ՉՈՐԻՆՆԵՐ ԿՆԵՃԵՑ, ՃԱՅՈՐ զգեստներով, ԵՍԱՆՆՆԵՐ ԵՍԿԵՆՆԵՐՈՎ, ԻՐԵՆՑ ԵՆԿԵՐԱՅԻՆՈՎ ԿԱՐԱԼԱՆԵՐ, որ աշխարհի ոչ մէկ գանձ պիտի կրնար այդքան ուրախութիւն պատճառել:

Հետզհետէ շատցող բազմութիւնը իր հետ բերաւ տխուր լուրեր: Ահոնք պատմեցին թէ Ուրծիայէն յառաջացող թշնամի, իրջակաչքի Պարսիկներուն միացած, գաղթողներու ճամբար կորհին՝ Ջարդեր է կատարել Սուլթանզի կամուրջին քով, սակայն ո՞վ մեռած ո՞վ կ'ապրէր ոչ ոք գիտէ: Բոլոր այս կարգի յարձակումներուն ժողովուրդը ինքնաբերաբար դիմած է ինքնապաշտպանութեան՝ մղելով յուսահատ բայց կատարելի կռիւններ, և ազատուողներու ձեռնմար իր կեանքը կը պարտէր իր սեփական ուժին և զէնքերուն: Միակ ժողովրդային մարդը կը հանդիսանար միշտ Կոտտի Համբարձումեանը, որ կարաւանի վերջուորութեան կը մնար և վտանգի պահերուն ժողովրդային ոյժ կազմակերպելով վտանգը կը հեռացնէր:

Անգլիացիները, որոնք յիսնեակով մը և քանի մը գնդացիներով միայն եկած էին ժողովուրդը զիմաւորելու, յայտնեցին թէ գաղթողները սակաւին պէտք է յառաջանային մինչև Թիբէն-Թէփէ, հանգիստ և անուշ ունենալ կա-

րենալու համար: Միւս կողմէն, ժողովուրդը հետապնդող թշնամի հեծելազորքը կը հետևէր կարաւանի յետամնացներուն, զանոնք ջարդելու պատրաստ: Կոտորածէն ճողպրածները լուր կը բերէին Սէյնկալէ Կոտտի Համբարձումեանին որ նոր հասած՝ կը պատաստուէր Անգլիացիներուն այցի երթալու, թէ թշնամին արդէն Մամաշուղ քաղաքը մտած՝ սկսեր է իր բարբարոսութիւններուն: Ժողովուրդին հետ և ժողովուրդին համար վե՛հ կազափարեցրով տարուած Համբարձումեանը, յանկարծակիի եկած այս լուրէն, չնայած իր զինուորական մը չլինելու ինչպատմեցին, կը հիմնէ իր ձին և շուրջ գտնուող քանի մը զինուորներուն հետ սաս վայրկեանէն Մամաշուղ քաղաքը կը հասնի, ուր կը հանդիպի Անգլիական տարազով զինուորականներու, կը մտտենայ և կը բարեւ Անգլերէնով: Նոյն լեզուով կը պատասխանէ իրենց սպանութէն մին: Յետոյ թշնամի խուճախէ մէկը Համբարձումեանին ընկերացող զինուորներէն մէկուն կը հարցնէ թէ որո՞նք են իրենց զլխուորները: Զինուորները իրենց դիմացիները Անգլիացի կարծելով, ցոյց կու տան Համբարձումեանն ու Մուրատ Տիրոյանը և Ջարդէք Խարենիթի թշնամիներուն: Կը հրամայէ Թուրքերուն պէտք, ձեռքին պատրաստ բռնած սուրը իջեցնելով Համբարձումեանի վրին: Իսկ միւս զինուորները կը յարձակին Մուրատին վրայ: Համբարձումեան առաջին իսկ հարուածէն ծանր վիրաւորուած՝ կ'իյնայ, իսկ Մուրատ հրաման ընող սպան սպաննելէ վերջ, վեց թիթի վէրքեր ստանալով փախուստի կը դիմէ: Մերիները կը վերադառնան և գերի ինկած Պիթիւսի Գերբը և Շատախիցի Արմենիկը սպաննուած կը գտնեն: Եր Համբարձումեանի կը մտենան՝ ան կը բանտայ աչքերը, կը նայի և զիրենք ճանչնալով կ'ըսէ. «Ես պարսկականութիւն կատարեցի, միայն զիս մի թուղուք հաս»:

Կոտտին այլևս չկար: Ան ինկած էր իր պարսկականութեան ճամբուն՝ ազատութեան դրան սեճին առջև: Յարգանք իր յիշատակին, իր մարմինը Շատախի Պողոսի դիակին հետ կ'ամփոփեն Սոյին կա-

ԳՐԱԴՍՍԱԿԱՆ

Հ Ա Յ Գ Ի Ր Ք Ը 1512-1800 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Մեծանաոթը երկ մը՝ զոր գլուխ հանած են Նինել Ա. Ոսկանեան, Քնարիկ Ա. Կորկոտեան և Անթառամ Մ. Սալազեան: Տպուած է Երևան, 1988 թուին:

Բովանդակութիւն. — Առաջարան, Հայ հնատիպ գիրքը և նրա մատենագիտութիւնը (էջ VII-XXV, Նինել Ոսկանեան), որուն կը յաջորդեն յառաջարաններ ուստերէն (XXVI-XXXIV) և անգլերէն (XXXV-XLI) լեզուներով: Յապաւումներ և Համառոտագրութիւններ (XLII-LI): Պայմանագան նշաններ (LII): ԺՉ. Դար, էջ 1, թիւ 1-17: ԺԷ. Դար, էջ 16, թիւ 18-178: ԺԸ. Դար, էջ 133, թիւ 17 [9]-988: Անթուակիր գրքեր, էջ 753, թիւ 989-1061: էջ 779, Հայերէն հատուածներ և Այբուբեն պարունակող այլալեզու գրքեր (ԺՉ. Դար), թիւ 1062-1075: էջ 785, Յուսելուած. Լրացումներ. թիւ 1076-1095:

Ապա կու գան Յանկեր՝ կազմուած Քնարիկ Կորկոտեանի աշխատանքով: Անձ-

նանունների Յանկ (էջ 799-841): Վերնագրերի Յանկ (842-855): Տպագրութեան վայրերի և տպարանների Յանկ (856-858): Նիւթերի առարկայական Յանկ (859-861): Հայաստան գողապահ լեզուներով գրքերի Յանկ (862): Պատկերների Յանկ, թուով 44 (էջ 863): Բովանդակութիւն (էջ 864):

Նկատողութիւններ. —

1. — էջ XLII, ք. սիւնակ, քառիցս, Սիտն, ուղղելի՛ Սիտն: Նոյնպէս յաջորդ էլիւն վրայ՝ երկիցս:

2. — էջ նոյն, վարի առդ. Պողոսյանի, ուղղելի՛ Պողարեանի:

3. — էջ XLIII, ք. սիւնակ. Պողարեան Նորայրի յօդուածը յիշուած է երկու անգամ՝ փոքր տարբերութիւններով. պէտք է վերածուի մէկի:

4. — էջ 3. Պատարագատեար, ԵՍՀԸ, այսինքն ՎՍ. Յակոբեանց վանքի (Կյուլպենկյան) Մատենագարան, Երուսաղէմ: Ուղղելի՛ Ս. Յակոբեանց վանքի Ձեռագրասուն, թիւն է 3473: Տպագրութեան թուականն է 1514: Տես Սիտն, 1981, էջ 37:

5. — էջ 8, 1566, Սաղմոսարան: Մէկ օրինակ (Թերի) կը գտնուի Ս. Յակոբեանց Ձեռագրատան մէջ, 3467 թուանամարով:

6. — էջ 10, թիւ 9. Ժամագիրք-Պատարագատոսոյց: Ս. Թ. Ձեռագրատան թիւ 3458 հատորը կը պարունակէ Ժամագրքէն մաս մը (էջ 33-139) և Խորհրդա-

կալէի հանապարհի եզրին փորուած գեղեցմանի մը մէջ: Համարաձուժմանի մահուան լուրը խոր աւագով համակցք բարձրը. փոքրուրդը այժմ կատարելագոյն անգլուխի զէ մնար: Անգլիական բանակը հասնելէ յետոյ մանաւանդ Համարաձուժման անհրաժեշտութիւն մըն էր: Հետեւաբար կոտորուած մեծ էր և անփոխարինելի:

Գոտարի Համարաձուժման սիրահար էր վանի օղին և հողին: Ան նորոգել առաւ Այգեհատանի Գերմանական Միտիոնարութեան այրուած ընդարձակ շէնք մը և հանգեանցից սրբանոց, հիւանդանոց և արհեստանոցներ: Բոյսի և ծաղիկի սիրահար և մասնագէտ, Կ. Համարաձուժման անառն

չըրու վանի գեղեցիկ այգիներն ու պարտեզները: Արտասահմանէն ստացած նոր սեղմերով բնդարձակ բանջարանոցներ և մրգատաններ պատրաստել առաւ:

Ամէն օր կը սիրէր վանի վերջնայնը գիտել բարձունքէ մը կամ տանիքէ մը: Կը հիւանար երբ վանայ ծովը կը վայլատակէր, կրակը կը բոցավառէր շրջակայէն մանուկը: Ծնելու նախօրեակին, կը հաւատար թէ վանէն գաղթող փոքրուրդը պիտի վերագառնար և այն Ժամանակ ոչ ոք պիտի կրնար տեղանա ընել մեզ, որովհետեւ հոն, մեր պագրու օրհնուած հողին մէջ դրած ենք մեր բազկի ուժը և մեր հալալ աշխատանքի սերմը:

(Շարունակելի՛ Ծ)

Ծ.

տեարը (էջ 141-184): Պակոսող մասերը լրացուցած է Սեբաստացի Շամուռ գրիչ շրթը և Բ. Գրապետի թիւնն Հայոց ՌձԼԱ» [= 1682]: Ժամագրքէն կը պակսին ապագրին Ա. պրահը և Բ. պրահին սկիզբի երկու թերթերը, ուրիմն 20 էջ, իսկ Սորհրդատեարը կը հասնի մինչև «Սովուռ շնորհեա ըզուէր ...» ազօթքը (Տպ. Երուսաղէմի, 1927, էջ 27):

7. — էջ նոյն, թիւ 10. Պարզատու մար: Ս. Յ. Չեռագրատան մէջ կը գտնուի օրինակ մը, 3702 թուահամարով, որուն յիշատակարանը կ'արտագրենք: Հնագմեցաւ Պարզա(յ)տու մար Հայոց, ի լուռ և ընտիրուրինակացն Յովանէս արհիւպիտկոպոսին և Մինաս սարկաւա(ր)դին, ի մայրաքաղաքը Ստամբուլ[ւ]լ, ի երկրորդի մտի թագաւորութեան տաճկաց Սէլիմին, ի հայրապետութեան Հայոց տէր Միքէլի կաթողիկոսին, առ սոս տէր Յակոբ րարունա(յ)պետ պատրիարքին, ձեռամբ անարժան Արգարի: Յիշեցէք ի մաքր(յ)փայլ աղաւթս ձեր գաշխատողքս սորայ: Ներկայ յիշատակարանով կրնան որագրուի նախկինն սխալներ:

8. — էջ 11, թիւ 11. Տօնացոյց: Ս. Յ. Չեռագրատան մէջ կը գտնուի մէկ օրինակ, 3003 թուահամարով: Նկարագրութիւնը և ապագրութեան յիշատակարանը տեսնել Սրբոց Յակոբեանց Չեռագրաց Յուլցոյի Թ. Հատորին մէջ, էջ 187-188:

9. — էջ 44, թիւ 58. Աստուածաշունչ: Ս. Յակոբեանց Չեռագրատան մէջ կը գտնուի մէկ օրինակ՝ ապուած մագաղաթի վրայ: կը կրէ 3621 համարաթիւը:

10. — էջ 267, թիւ 33 նկարք փոխանակելի է թիւ 36 նկարին հետ, էջ 342:

11. — էջ 324, թիւ 414. Գիրք Աղօթից Եփրեմի Խուրի Ասորւոյ: կը գտնուի մէկ օրինակ Ս. Յակոբեանց Չեռագրատան մէջ, իբրև վերջին մաս թ. 1419 ձեռագրի:

12. — էջ 336, թիւ 429. Խրատ Հոգեկան: կը գտնուի մէկ օրինակ Ս. Յակոբեանց Չեռագրատան մէջ, իբրև մաս 1874 թիւը կրող հատորին, որ փոզովածայ ժըն է՝ բազկացած ապագիր և ձեռագիր գրուած քննակ:

13. — էջ 760, թիւ 1011. Դաւանութիւն Ուղղափառ Հաւատոյ: կը գտնուի

«ԱՒԱԶՆԵՐՈՒ ՏԱԿ»

ձեղինակ՝ ՆՅՐՍԷՍ ԹԱՄԱՐՄԵԱՆ

Նիւ Ճրգի — 1988 — էջ 160

Ն. Թամամեանի յետ մահու լոյս տեսած քերթուածներու սա հաւաքածոն մեր միտքը վերաբնի կը տանի Սփիւռքի հայ գրողի դժնդակ ճակատագրին: Վասնակաւոր ուսուցիչ և հանրային գէմք, իրեն պիտի զլացուէր բախտն ու վայելքը իր մտքին ու հոգիին արգասիքը ամփոփուած տեսնելու հատորի մը կողքերուն միջև:

Նիկոսիոյ մէջ, ութսունի դաներուն մօտ պատահած իր մահէն — պաշտօնավարած է կիպրոսի Մելիտեան կրթարանին և անիջ առաջ Երուսաղէմի մէջ (թէ՛ փառնք. վարժարանի և Ընծայարանի և թէ՛ Ս. Քարգմանչաց վարժարանի մէջ) — չորս տարիներ ետք. ձեռք Մանուկեան Մշակութային Հիմնադրամը յոթ գովելի գաղափար յղացած է լոյս ընծայելու քերթուածներու իր հաւաքածոն, յաւերժացնելու համար յիշատակը կենսի ճամբէն անշշուկ անցած կրթական համեստ այս մշակին:

Հատորը լեցնող քերթուածները, թիւով 85, կարճ են ընդհանրապէս, գրիթէ կիսովին լոյս տեսած «Սիոն» ամսագրին մէջ: Թամամեան լուսալէս տիրապետած է բանաստեղծական թէքսիթին, իր հոգեխիտմները տարազելով անթերիօրէն ճարտարապետուած տողերով ու տուներով:

մէկ օրինակ Ս. Յ. Չեռագրատան Թ. 1874 հատորին մէջ, Խրատ Հոգեկանէն անմիջապէս ետք:

14. — էջ 815. Ծովական Ն. տես Պաղարեան Նորայր արքեպիսկոպոս: — Չկրցանք տեսնել:

Բազմամեայ աշխատանքի արգիւնք այս ստուար հատորը, գիրքերու Գիրքը, պատիւ կը բերէ զայն հազմողներուն, և օգտակար օժանդակ մը կը հանդիսանայ հայագիտութեամբ պարագող բանասէրներուն, որոնք երախտապարտ զգացումներով պիտի ձեռնեն զայն սերունդէ սերունդ:

Ն. ԱՐԲ. ՄՈՎԱԿԱՆ

Քամամեանն — մտացածն ըսել թէ ան իր քերթուածները ստորագրած է ն. հասար ծածկանունով, որ հայացումն է իր մականունին — լեզուն հարուստ է ու հիւթեղ իսկ պտակներնր՝ վեհա ու ազաւորիչ: Տողերը կը յաջորդեն իրարու հեղասահ, դաշնաթաւալ, գրեհորելով ինքնեկ ապրումներ՝ առանց արուեստական, բունագրութիւնի: Եղած է Սարգոն ու անցած է մտէն Տրոսական գրականութեան: Անոր աղբիւրներն ալ տաք է վերագրել արդեօք իր զգացումներու նրբութիւնն ու անզայտութիւնը:

Գուցէ ընթերցողներէն շատեր, տողերս գորոշին ետին դժուարահամ գրախօսող մը (կը խուսափիմ գործածելէ լեցնալիս բաւը ծանրակշիռ իր տարողութեան պատճառաւ) տեսնելու վարժ ու ընտել, տարուին մտածելու թէ աշակերտ-սուսցի մեր յարաբերութիւնները միջամած ըլլան կեցուածքիս փոփոխութեան մէջ: Ատոր համար պարտք կը զգամ խոստովանիլ թէ մասնաւոր համակրանք մը չէր որ մեզ կը կապէր իրարու, պարզ այն պատճառով որ վարժապետի մը նկարագրէն ու վարժունքէն աւելի, յաճախ անոր աւանգած նիւթին հանդէպ եւնեցած սիրոյդ չափն է որ կը ճշդէ նաև սիրոյդ չափը հանդէպ զայն աւանդողին: Ու Քամամին — ինչպէս կը սիրէինք կամ սովոր էինք զինք կոչել — դասերը (գիտութիւն, գրահաշիւ, երկրաչափութիւն), իրենց շորութեանը, ցածաքութեանը համար միակն էին նեատարաբարութեանս պարտանկէն գուրս մնացող:

Երբ կը կենանք Քամամեանի վախճաններէն դիմաց, հակառակ Տրոսովէ իրեն շնորհուած համեմատութեամբ երկար տարիներուն, մեր միտքը կ'երթայ իր գործակիցներէն (թէ՛ սերունդով մը երէց) Քորգամ Գառիբեք Գուշակեանին, ան ալ գրական նայն ազնիւ խմորով սծառած, շայն արուն քերթողական բերքի ալ եղաւ իրենին նման սակաւ Գառիբեքին յետ մահու հրատարակութեամբ շնորհակցութեամբ հասարի յատաշարանը հետեւեալ խիտ յատկանշական տողերը ունի, որոնք կը պատշաճին Քամամեանին եւ: Վերտեղք դարձեալ թէ անիկա քիչ անգամ ապրե-

ցաւ ինքզինքին հետ ե ինքզինքին համար, կարենալ մտիկ ընելու իր ներքին ձայնը: Կենանքի պարտքերն ու փուշերը յաճախ կը խեղդեն մեր մէջ ինչպէս հաւատքի կանաչ ծիրը՝ այնպէս ալ յղի ու գունազեղ խոհն ու զգացումը:

Մեր տեղը կը ներէ հետ արտագրելու երկու առն, Վէրժն ստորագրութեան մէկ թակ ինկող — միւսներն են Վերտեղքի ներքերը, Վերտեղքիս եւ Վերտեղքիս հանդէպ — ե փոփոխութեամբ խորագրութեամբ կանաչ (էջ 17), առանց որեւէ մեկնարկութեան:

Կ'ուզեի ըլլալ, գետակի կուօսին՝
Սա սաղարթանեմ, բարձրագոյ բարձրին,
Որուն մարմինը մեկմ կը մասուցուի
Հլու համբոյրին՝ հովիկին սարի:

Նազանով կ'որե՛ իրանն իր ներքին,
Ու կը բրբռանք բերեց իր սկար,
Բարակ բազուկներն ալ իր՝ կը բացուին,
Կարծես գրկելու, զգուշելու համար:

Անշուշտ երբ կը հաստատենք իրաւաստանեղծի մը գոյութիւնը Քամամեանի տողերուն ետին, դասած չենք ըլլալ զինք թէքէնեանի ե վարժունքի կողքին: Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ ե Ս. Գրիգոր Տաթեւացի սուրբեր են, բայց զանոնք քով քովի բերել, անոնց յիշատակը միասին տանախմբել անցած իսկ չէ մեր հայրապետներու մտքէն: Նախանձն ու սերտագործութիւնը նոյնը չեն կշարտ մեղքերու նմարին մէջ, հակառակ որ ամէն մեկք ուղք մըն է արձակուած Աստուծոյ՝ օրտինս Յանցանքը Քամամեանինը չէ անտարակոյտ երբ Հայ Գրականութեան գանձանակին մէջ ձգած իր լուսման նուազ կ'արժեւորուի մեր քերթողութեան տիտաններէն թէ՛ իրր օրակ ե թէ՛ իրր քանակ: Կան բերքը այն է որ ան լուսալէն օգտագործած է իրեն արուն քան զարները ե չէ զստապարտած կոնոնք ամբողջով,՝ վերածուելու համար Վարժն Կարտախի, ինչպէս է դժբախտարար պարագան գրականութեան բազմին զիմաց խունկ ծխել յոգնած դասալիքներուն:

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ՕՐԱԳՐՈՒԹՒՒՆ ՄԵՍՐՈՊ ՊԱՏՐԻԱՐԳԻ

«Յիսն»-ի այս բիւլեն սկսեալ, երեսուցակաբան կու սամբ վաճառք Գիւսնասան արխիւ-
ճեռու մէջ ի պահ գրուած Ա. Արաւոյ Մասնաճեռի Գահակայնեւն Յ. Մեծոպ Պատրիարք
Նշանեմի Օրագիր, գրուած Ա. Արաւոյ Մասնաճեռի սեւ օրհրակ: Եկանի սեմնայով որ այս
չոյանի փակ էր Յաղարար աւ կեանքի չէր վերակոչուած զիս «Յիսն»-ը, յիշեալ Օրագիր, որ
արձանագրուիւնն է օրուան անցուղործեան, կը զտուեալ առ աւել շահեկան:

նՄՌ.

14 Յունուար 1917 — Առասուն պատարագեց Մաղաքիս Արքեպս. Օրմանեան և
քարոզեց: Պատրիարքարանի մէջ. Նոր Տարուայ աթիւ, յանուն ազգին շնորհաւորա-
կան քանի մը խօսք արտասանեց Պոլսոյ Պատրիարքական նախկին Փոխանորդ Եր-
ուսանդ Մ. Վրդ. Փէրտանճեան, Գրիգոր Արեղայ Միաբանութեան մէկ մասին կողմէ
պատրաստուած ուղերձը կարդաց: Կաթողիկոսը (Տ. Սահակ Բ. Խաչատրեան, Մ. Տ.
Կիլիկիոյ Կաթողիկոս — Մ. Խ.) պատասխանեց պատշաճ խօսքերով:

18 Յունուար — Ժամը 10 ին. Միաբանութեան մէկ մասը զնաց Բեթղեմէ՛մ,
Կաթողիկոսը շնորհակալութեամբ շնորհակալուեալ իր Կաթողիկոսին և երեկոյին վերադարձաւ առանձին ինծի
հետ: Ընծ Գրեկոսեան ժամարարն էր Մկրտիչ Յոյս. Աղաւունքին Ա. Յակոբ Մկրտու-
թեան արարողութիւնը կատարեց Օրմանեան Սրբազան և քարոզեց:

18 Փետրուար — Կեզրանի Հրամանատարութենէն 23 անձերու ցանկ մը եկաւ,
որոնք կ'ազգուին իրր փոխասական զինուորներ:

19 Փետր. — Միւթէտարըֆը քաղաքի երեկոյններուն յայտարարեց Օրմանեան
նոր դրամատան մը հաստատուիլը, 4.000.000 Օրմանեան դրամադուխով, 4րդ զօ-
րաբանութիւնի հրամանատար Ճէմալ Փաշա հրամայեց է որ Երուսաղէմ 60.000 Օրմանե-
անով յամանորդարուի: Վեհը պիտի վճարէ 500 Օսմ. կամ 50 տոմար գին:

29 Մարտ, Հինգշաբթի — Երեկոյին, Ճէմալ Փաշա քաղաքն ժամանեց Երիջովի
ճամբով: Այս օրերս Յուպլէն կը պարպեն իր բնակիչներէն, ինչպէս քանի մը շարաթ
ուսաջ պարպած էին Գաղան:

30 Մարտ, Ուրբաթ — Վեհը բարի գալտեան այցելութիւն տուաւ Ճէմալ Փա-
շային:

6 Ապրիլ — Երեկոյին վանք հասան Ետֆայի ժամարարը, միաբանները և հայ
ժողովուրդէն մաս մը:

6 Ապրիլ — Ա. Ետֆայեան Յունաց Տեսուչ Արշիմանարիթ էֆէթիմիտաի յուս
զարկանորութիւնը կատարուեցաւ:

25 Ապրիլ — Աշակերտաց զինուորագրութեան պատճառաւ դատերը դադարեցան:

29 Ապրիլ — Կարպետ Սարկաւազ Թամարզայի վախճանեցաւ թիֆլիսէ Պէլլե-
աիէի հիւանդանոցին մէջ:

9 Մայիս, Զորեքշաբթի — Դոբրանոցի 13 աշակերտները զինուորագրութեան
մեկնեցան Գամափոս: Մէկը պիտի մեկնի քանի մը օրէն: Այսօր մեկնեցաւ նաեւ
միւթէտարըֆ Ամէտ Միւնիթ Պէյ:

14 Մայիս, Երկուշաբթի — Ճէմալ Փաշա մեկնեցաւ Հալէպ:

15 Մայիս, Երեքշաբթի — Տասը միաբաններ և երևանդ աշակերտն ալ մեկնե-
ցան Գամափոս՝ զինուորագրութեան:

22 Մայիս — Ճէմալ Փաշա վերադարձաւ:

25 Մայիս — Գերման ժէնէրալ Զալկէնհայմ ժամանեց Երուսաղէմ: Հանդիսա-
ւոր ընդունելութիւն երկաթուղիի կայարանը:

27 Մայիս, Կիրակի — Գերմանացի ժէնէրալը մեկնեցաւ:

7 Յունիս, Հինգշաբթի — Աքքայի նախորդ միւթէտարըֆ Իզլէթ Պէյ, որ 9
Մայիսին տեղս եկած էր, անուանուեցաւ միւթէտարըֆ Երուսաղէմի:

8 Յունիս, Ուրբաթ — Կայտերական իշխան Ֆուլառ Էֆէնտի Երուսաղէմ ժամանեց:

10 Յունիս, Կիրակի — Իշխանը մեկնեցաւ պատերազմի դաշտ, միանալու իր զօրութեան: Ճէմալ Փաշա մեկնեցաւ Դամասկոս:

26 Յունիս, Երեքշաբթի — Տառ Անգլիական օդանաւեր առաւան ժամը 6 ին կրկնան Երուսաղէմ վրայ ու ամբակոծեցին Համբարձման լերան Գերմանական Հաստատութիւնը:

2 Յուլիս, Երկուշաբթի — Ճէմալ Փաշա ժամանեց Երուսաղէմ, ընկերակցաւ Քեմալ Կովկասեան ճակատի հրամանատար Իզզէթ Փաշայի:

15 Օգոստոս — Նոր միւթէտարըֆ Իզզէթ Պէյի ֆէրմանը կարգացուցաւ:

24 Հոկտեմբեր — Սիմոն Վրզ. Յովսէփ մեկնեցաւ, որուն համար միւթէտարըֆէն ժանաւոր յանձնարարագիր մը առի ուղղեալ Յովսէփի գաւմազամին:

9 Նոյեմբեր, Ուրբաթ — Կէս գիշերին Մէնգիլը, գիտուարական հրամանոցներէն ժառ մը, քաղաքի պաշտօնէութիւնը հրաման ստացան Երուսաղէմէն Նապլուս փոխադրելու: — Նոյն օրը, առաւան ժամը 6 ին, Սերովըէ Վրզ. Սամաէլեան վախճանեցաւ Հրէական հրամանոցի մէջ, յետ 18 օրուայ հրամանութեան:

10 Նոյեմբեր, Եարաթ — Սրմանեան Սրբազան հանգուցեցոյն օժուժը կատարեց և դամբանական խօսեցաւ, ապա յուղարկուարութիւնը կատարուցաւ: — Նոյն օրը, երկօրոյն, միւթատարըֆը, փօլիս միւսիւրի միջոցաւ, Ճէմալ Փաշայի հեռագրական հրամանը հաղորդեց կաթողիկոսին, որ է՛ ինքը, Հոգևոր (Տեսրէն — Մ. Պ.) ժողովի անգամներով ժամանակաւորապէս պետք է փոխադրուի Նազարէթ, իսկ Սուրբ Տեղեաց պահպանութեան համար միայն քաւարութիւնով հոգևորականներ պիտի մնան Երուսաղէմ: Նայն կարգադրութիւնը եղած է Յունաց ու Լուսինաց Պատրիարքներուն և Ֆրանչիսկաններու հիւսթատին համար, և ըստ այնմ զեկուցած է նաև անոնց:

11 Նոյեմբեր, Կիրակի — Կէսօրէն քիչ առաջ, Կաթողիկոսը, Գիւս Եպար. ու ինծի հետ զնաց միւթատարըֆին և խնդրեց որ փոխանակ Նազարէթի՝ Դամասկոս երթալ իր հեռագրէնորով: Նայն խնդրով հեռագրաւ պիտի նաև Ճէմալ Փաշային:

12 Նոյեմբեր, Երկուշաբթի — Միւթէտարըֆը հոգևոր պետերը կոչեց ու հաղորդեց Ճէմալ Փաշայէն անոնց ուղղեալ հեռագիրը, որ կը յայնչէր թէ կառավարական կարգադրութեամբ որոշուած է որ իրենց ժողովքներով փոխադրուին Նազարէթ, ուր իրենց բնակութեան ու հանգստութեան համար ամէն միջոցներ ձեռք առնուած են: — Երկօրոյն ժամերգութեանէն վերջ, Կաթողիկոսը Ս. Յակոբի մէջ խրատականներ խօսեցաւ Միաբանութեան և ժողովուրդին և վերջին ձեռնայն բարեաւը ըսաւ:

13 Նոյեմբեր, Երեքշաբթի — Միւթէտարըֆը գրով մը իմացուց Օրմանեան Սրբազանին՝ թէ ինքն ալ պէտք է մեկնի Նազարէթ:

14 Նոյեմբեր, Չորեքշաբթի — Պատերազմական նախարար Էնվէր Փաշա ժամանեց գիշերը: — Կառավարական պաշտօնատուն երթալով, տեսնուցեցայ Օրմանեան Սրբազանի ժառին միւթէտարըֆին հետ, որ ըստ թէ Սրբազանի ծերութեան և ակարութեան ժառին գրած է Ճէմալ Փաշային ու պատասխանի կը սպասէ: Այսօր ընդհանուր ասարակաշուքիւն ելաւ թէ Պատրիարքները պիտի չհանուին, կ'երևի փոխադրութեան միջոցներու չգոյութեան պատճառաւ: Քաղաքային պաշտօնէութիւնը քանի մը օրէ է վեր կը փոխադրուի Նապլուս: Պետք է միայն միւթէտարըֆը, փօլիս միւսիւրը և ժանտարեց գոմաստանը, Կ'ըսուի թէ թշնամի (ըստ մեզ՝ աղտաւոր) բանակը կը ժամանայ հեղհեռէ: Օրմանեան ուժերը գրեթէ ջախջախուած են և քանակի մնացորդ բեկորները բարոյալքուած են: Եթէ այսպէս շարունակուի, Երուսաղէմի գրաւուժը ժամեցած է: Յոյսի և երկիւղի միջև կը տարուբերինք:

15 Նոյեմբեր, Հինգշաբթի — Այսօր լուսեցաւ թէ կառավարութիւնը ետ կեցած է Պատրիարքները Երուսաղէմէն հեռացնելու իր գիտաւորութեանէն: Բանի մը տեղեր գիտաւորականութեան հոգով ուժանակներ դրուած էին, թշնամիի ժամանաւ պա-

հաւն պայթեցնելու համար: Երկկոյնի լսեցինք թէ Գերման ժէնէրալ Ֆալկէնհայմի հրամանով վերցուած են:

16 Նոյեմբեր, Ուրբաթ — Անգլիական բանակը Ռեմէյն և Յոպպէն գրաւած է: Օսմանեան ձառնարկ ուժերը հետզհետէ կը նահանջեն: Պաշարուած օր օրի կը սեղմուի: Առաւել երեք Անգլիական օդանաւեր երեցան և դէպի հրևսիս, Ռամալլայի ուղղուեալ յառաջացան:

17 Նոյմ., Երաթ — Երեք Անգլիական օդանաւեր անցան քաղաքին վրայէն:

18 Նոյմ., կիրակի — Առաւել միւթէսարը կանչեց կաթողիկոսը և Օրմանուեան Սրբազանը ու աղոթարարեց օր երկուքնին հետեւալ օրը կառքով մեկնին Երուսաղէմէն, վերջն ալ ժողովականները՝ բեռան օթածօպիրով: Նոյն աղոթարարութիւնը ըրաւ միևս ազգերու Պատրիարքներուն ու հոգևոր պետերուն ալ: Իսկ երկկոյնի, գոմիսէր մը վանք գաւով ըսաւ թէ ժողովականները անմիջապէս պէտք է դուրս ելլին: Տասի չափ բեռնակիրներ հետը բերած էր գոյքերը վոխադրելու: Ես և Գիւս Եղիս. գացինք միւթէսարը ֆին և խնդրեցինք օր հետեւալ օրուան յետաձուի անոնց մեկնուածը: Մեր խնդրանքը ընդունուեցաւ: — Անգլիական երեք օդանաւեր երեք անգամ անցան Երուսաղէմի վրայէն ու թռան դէպի հրևսիս: Ժամը երկուքին թընդանութիւնը գորտուր ձայնը լսուեցան: Ըտուեցաւ թէ Պապ էլ Ուատէն են: — Կառավարութիւնը քաղաքին մէջ յայտարարութիւններ փակցուց, Երուսաղէմի բնակիչներուն ուղղուալ, թէ ուղղը կրնայ մեկնիլ, որովհետեւ քաղաքը զինուորապէս պիտի պաշտպանուի թշնամիի յարձակումներուն դէմ և տեղի ունենալիք օրեւէ պատահականութեան հանդէպ (աւրակոծում, սով) ինքը նիւթապէս ու բարոյապէս պատասխանատուութիւն չի ստանձներ:

19 Նոյմ., Երկուշաբթի — Առաւել երեք օդանաւեր քաղաքին վրայ քանի մը շրջան ըրին ու գացին դէպի հրևսիս: — Կաթողիկոսը, Օրմանեան Սրբազան և Մովսէս վարդապետ ժամը 8,30ին կառքով մեկնեցան Նազարէթ: Կաթողիկոսը Պատրիարքարանի մէջ Միարանութեան յարգորակները խօսեցաւ սրտայոյզ բառերով, ապա իր հետեւորդներով իջաւ եկեղեցի և համբուրեց Ս. Գլխադիրն ու Աւագ Սեզանը: — Լաթինաց Պատրիարքը կ'ընդդիմանայ ելլելու և, հակառակ չէզոք տէրութեանց հիւպատոսներու միջամտութեան, միւթէսարըքը սատիկանական բանի ոյժով դուրս հանել և կառքի դնել կու տայ զինք: Մեր ժողովականները զեռ կը սպասեն օթածօպիլ չգտնուելուն համար: Մեկներ են նաև Յունաց Պատրիարքը և եպիսկոպոսները ու Ղպօնիներու Եպիսկոպոսը: — Կ'ըսուի թէ թշնամի բանակի մէկ թեք կը յառաջանայ ու կը սպանան Նապոլում-Երուսաղէմ կառքի ճամբան բռնել: — Երեկոյեան ժամը 5ին, Եղիշէ, Կարապետ, Պարոս եպիսկոպոսներ, Գրիգորիս, Քարեզին և Սահակ վարդապետներ, Կաթողիկոսին Սրկ.ը՝ վարդան և խոհարարն ու պահակը գոյքերով տարուեցան սատիկանական պաշտօնատունը, անկէ ճամբայ հանուելու համար: Հան կը սպասէին Լաթինաց, Յունաց և Ղպօնիներու միարանութիւններէն քառական թաւով եպիսկոպոսներ ու վարդապետներ՝ երթալու սահմանուած, Երկու ժամ սպասեցին և օթածօպիլ չգտնուելուն պատճառաւ ամէնքն ալ դարձան իրենց վանքերը: — Առաւել լուրերու համաձայն, յարձակող բանակը հետզհետէ կը ժօտնայ հարաւային ու արեւմտեան կողմերէն: Հիւսիսէն՝ Նապոլումի ճամբուն ժօտեց յառաջապահ ձիուորներ տեսնուած են: Տեսնողներ եղիր են նաև թէ նահանջող Օսմանեան բանակէն մաս մը նոյն ճամբէն ետ է քարձեր յառաջապահ գունդերու հանդիպելու երկիւղէն:

20 Նոյմ., Երեքշաբթի — Երեք Անգլիական օդանաւեր անցան առաւել Երուսաղէմի վրայէն՝ հարաւէն հրևսիս: Արեւմտաքէն խաւ թնդանութիւն ձայնը կը լսուին անընդհատ: Գերմանական գիւղի դաշտին վրայ Բեթղէմէմի ճամբէն եկող զօրաց խուճերի մը վրայ օդանաւէ մը ոտըր նետուեցաւ: Միւթէսարըքը լուր զրկեց թէ

ժողովակարանները թող սպասեն մինչև որ իրենց ձեռնկալներն արուխի: — Լսեցինք որ Գերբոն գրառուած է և Նապլուսի ճամբան գոցուած, որով Օսմանեան բանակը Երթօքով ճամբէն միայն կրնայ նահանջիլ:

21 Նոյմբ., Զորքաշարքի — Անգլիական օգնական երեքսն ընդհաւ: Կանուխ առաւածն սկսեալ մինչև հէսոր անընդհատ թնդանօթաձուլութիւն: Զայնքեր կու գան արեւմուտքէն: Ապու Ղօշի և Քալաթիայի կողմերէն: Կ'ըսուի թէ Պատրիարքները Կաւսթի են Գիրէ գիւղը. Ռամալլայի մօտ, ու ճամբան կարուած ըլլալուն, շն կրնար առաջանալ և հաւանական է որ վերագառնան: Կը լուսի նաև թէ Յունաց և Հայոց Պատրիարքները կը գտնուին Նապլուս և Լատինացը հասած է արդէն Նապլուսի: Տեսնենք թէ այս հակասական լուրերէն ո՞րը ճիշդ պիտի կլլէ: Անուած տեղեկութիւններուն նայելով, վերջին լուրը ճիշդ է: — Երեկոյեան ժամը 5էն սկսեալ, երկաթուղիի կայարանէն յաջորդական պայթումի ձայներ լսուեցան: Փնացուցեր են նաև տեղւոյն զործարարի մեքենաները, վայրաշարժերը. ցորենի ամբարանոցները, երկաթեայ գիծերը և լին: Մանրամասնութիւնները վերջէն կ'իմանանք: Թնդանօթի արտաւանները մինչև երեկոյ շարունակուեցան: Զայնքեր հետզհետէ կը մօտենան: Օսմանեան բանակի սահաւթիւ մնացորդները արեւմտեան բարձունքներու վրայէն տկար պաշտպանումներ կ'ընեն ժամանակ շահելու համար, որպէսզի զինուորները նահանջեն իրենց կազմածներով, զոր վերջին պահուն հրաման տուին փնացնել, եթէ չկրնան փախցնել: Ականատեսներ կը պատմեն թէ Երուսաղէմէն մինչև Աթուշէ ճամբուն երկայնքին մեծ խուճկազ կը տիրէ: Երեկոյէն սկսեալ, նահանջը Երթօքով ճամբէն կը կատարուի:

22 Նոյմբ., Հինգշարքի — Կես զիշերէն սկսեալ, անընդհատ թնդանօթի ձայներ լսուեցան: Կէսօրուան մօտ, երեք Անգլիական և երկու Գերմանական օգնականք Երուսաղէմի վրայ ընդհարեցան և իրարու վրայ միթրայէօզներ արձակեցին. բայց որեւէ ֆրանս չգոյացաւ: Ապա Գերմանականները փախուստ առին: — Երեկոյեան, թնդանօթաձուլութիւնը գաղտնիցաւ: Երուսաղէմի արեւմուտքը. Գերմանական Շնէլլէրի հաստատութեան բարձունքին վրայ Օսմանեան հրետանին զիրք բռնած էր և անկէ կը ուժրակոծէր: Անգլիական թնդանօթները լուսթեան կը գառապարտեն Օսմանեանը և կը ստիպեն փախուստ առլու և քաշուելու դէպի քաղաք: Այսպէս պատմեցին ականատեսները: Միւթլուարքը այսօր ճամբու դրեր է դոյքերը: Ինքն ալ պիտի նահանայ վերջին պահուն:

23 Նոյմբ., Ուրբաթ — Առաւօտէն մինչև երեկոյ հետեանի կտիւը շարունակուեցաւ: Պատերազմի վիճակին վրայ ստոյգ տեղեկութիւն չկրցանք առնել: Կ'ըսուի թէ քառուղին քանգուած ըլլալուն համար, Անգլիացաց կողմէ նոր ճանապարհ կը շինուի Ռեմլէէն սկսեալ, որպէսզի հնարաւոր ըլլայ ծանր հրետանի փոխադրել: — Յունաց Պատրիարքը Նապլուսէն դրեր է թէ հոգեւոր պետերը մինչև այսօր Սաւարիայի Յունաց վանքը մնացեր են և այսօր ժամանաւոր վաղեմով կ'ուղեւորին Գառապոն: — Այսօր ալ, նախորդ օրերուն նման, Անգլիական օգնականք անցան Երուսաղէմի վրայէն և շրջանակները զննութիւններ կատարեցին:

(Տարուեակցի' 1)

ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒԹԻՒՒՆ Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻ(*)

Այս երկրորդ մասի հողի պարզումէն, նորոգութիւններէն և յարգարումէն յետոյ մենք այս մասին մէջ գտած եղանք նետեալ պատմական մնացորդները. -

ա) Կոստանդինեան քարէ կլոր խողովակ մը, 40 սմ. արամապիծով (տես պատկեր Գ, 12): Այս խողովակը սկիզբ կ'առնէ Բ. մասի ժայռէ յատակէն և մօտ 13 մէթր ուղղաձիգ կը բարձրանայ մինչև Բ. մասի առաստաղը: Անիկա Սուրբ Զուրբի խողովակն է Կոստանդինեան Տաճարին, որ կը գտնուէր Ս. Լուսաւորիչ Տաճարին և մեր պեղած մասերուն վերեւ: Այս խողովակէն վար կը հոսէր Ս. Սկիհի լուացման և մկրտաւթեան Զուրբ գէպի գետնայարկ: Այս խողովակի գոյութիւնը փաստ մըն է նետեցընելու թէ Կոստանդինեան Տաճարի գոյութեան օրերուն, մեր պեղած վայրերը բաց էին և չէին կուտակուած այն հողով որ պարպուեցան մեր կողմէ:

Այս խողովակէն երկրորդ մը ևս գտնուեցաւ Գողգոթայի ետև, Յունաց Միաբանութեան ճաշարանին մէջ կառարուած պեղումներուն ընթացքին, իսկ երրորդ մը գոյութիւն ունի Անգր Յորդանանի Մատապա քաղաքին մէջ, Բիզանդական եկեղեցւոյ մը աւերակներուն մէջ:

բ) Վերոյիշեալ Ս. Զուրբի խողովակին ուղիղ հանդիպակաց կողմը, ժայռակերտ պատի երեսին, ժայռակերտ յատակէն սկսող անցքի մը սկիզբը գտանք (1 1/2 մէթր լայն, 2 մէթր բարձր), որ հիւռուած-փակուած է քարահիւս պատով մը (տես պատկեր Գ, 19): Զգուշացանք այդ անցքը բանալէ: Կը կարծենք թէ այս անցքը կ'առաջնորդէ դէպի Ս. Հեղինէի Զրհորը, որ Զպտոց վանքին մէջ գտնուող ընդյառակայ շատ նօկայ քարայր մըն է: Փորձի համար քակեցինք այն պատի քարերէն երեքը, և անոնց ետին գտանք թաց հողի թանձր զանգուած մը և շատ ծանր գարշահոտութիւն: Փակեցինք զայն մտած չըլլալու համար ուրիշ համայնքի մը սեփականութեան ներքո:

Յատկանշական է որ ձմեռուան անձրևային տեղումներուն, մեծ չափով Զուր այս պատէն կը թափանցէ դէպի Բ. մասը, բարձրանալով մինչև 70 սմ.: Մէկ երկու շարաթ յետոյ ետ կը քաշուի նայն պատէն դուրս, ուրկէ որ եկած էր: Կ'ենթադրենք թէ Ս. Հեղինէի Զրհորին Զուրբն են որ այս կողմ կը թափանցեն:

գ) Վերոյիշեալ պատին ուղիղ առջևը, գետինը այնպէս մը ձեւաւորուած է որ աստիճանաբար կը խորանայ ընդունելով Հրէական կրօնի ճամբարութեան աւազանի ձևը: Այս ձեւաւորումը կառարուած է անշուշտ երբ այս տեղը կը գործածուէր որպէս քարահանք (Բ. Ա. Ժ. - Յ. դարերուն): Արդեօք այս փոսիկը գործածուած էր իբրև մկրտարան առաջին քրիստոնեաներէն, որոնք Առաջին դարուն Գողգոթայի շրջապատը կը գործածէին որպէս հուաքովայր (տես պատկեր Գ, 20):

դ) Թէ՛ Ս. Վարդանանց մատուռի և թէ՛ այս Բ. մասին հողերը պարպուած աստիճանաբար խճանկար յատակի մը կտորները, իւրաքանչիւրը մօտ ակի մը մեծութեամբ: Այդ կտորները խճանկարի մասնագէտի մը կողմէ մէկտեղուեցան, անոնք որոնք գտած էինք Ս. Վարդանանց մատուռէն՝ զետեղեցինք անոր յատակին մէկ անակիւնը (արեւմտեան կողմը), իսկ անոնք որոնք գտած էինք Բ. մասին մէջ, գետեզեցինք այնտեղ: Դասելով այդ խճանկարներու զորդական մօթիքներէն, անոնք պէտք է ըլլան Երկրորդէն Զորքորդ դարու (Յ. Բ.) յատակի մը մնացորդները: Անոնք կրնան ըլլալ նաև Կոստանդինեանեան կործանած տաճարի խճանկար յատակին մնացորդները:

ե) Բ. մասի քարամայր պատի մակերեսին մինչև այսօր կը տեսնուին Զուրբի մակերեսի մը նետեքերը, ինչ որ կ'ենթադրէ այս մասին որպէս Զուրբի ամբարանաց գործածուած ըլլալը:

(*) Տեղեկագրին սկիզբը տեսնել Վիտնի նախորդ թիւին մէջ (1989, Յուլիտ-Սեպտ.)

զ) Բ. մասի արեւմտեան վերջաւորութեան վրայ գտանք պատի մը մնացորդը: Գրանցումը պատին շեղակի խորտակուած ըլլալու ձեւէն, յայտնի կը գտանայ թէ անոր դիմաց գտնուող արեւմուտքէն արեւելք երկարող Գ. գարու կոտանդինեան պատը (Ս. ռուսաւորչի հիւսիսային պատն է ասիկա) շինելու համար խորտակած են իրմէ առաջ հոյութիւն ունեցող այս պատը: Արդեօք այս պատը շինուած էր արգելակելու համար Ղուբին թափանցումը պատէն անդի՞ն, երբ այստեղ կը գործածուէր որպէս ջրամբար (տես պատկեր Գ, 7):

30 Յունուար 1981ին վերջնականապէս աւարտեցան Ս. Յարութեան հայտնութեան Ս. Լուսաւորչի տո՛ւորին արեւելեան և հիւսիս արեւելեան յետամուտի պեղումները Ս. կարապետի խորանին ժող հիւսիսային կոտանդինեան պատին վրայ բացուած վր, քիչ առաջ մեր յիշած այն դրան որ կ'առաջնորդէ մեզ Խ. Լուսաւորչի տաճարէն դէպի Բ. մասը մեր պեղումներուն: Նախկին պահարան մըն էր անիկա որ վերածուեցաւ գուռի, ժող Տ մէթը հաստութեամբ կոտանդինեան պատին ընդմէջէն: Դրան բացումը սկսանք հտեւէն, Բ. մասէն, որովհետեւ իրականից համայնքներ համաձայն չէին այս դրան բացումին, Գտնուեցան հատարուած իրողութեան մը առջև (տես պատկեր Գ, 11):

Պեղումներու աւարտին հետեւեալ յիշատակարանը գեանդուեցաւ Ս. Վարդանանց և Նահատակաց միտուուն մէջ:

Ք Հայրապետութեան Տ. Տ. Վաղբնայ Մրբազնագոյն Կարողկոսին Ամենայն Հայոց
 Եւ ի Պատրիարքութեան Ս. Սրուսաղէմի Տ. Սիլեհէ Ա. Արեւապետկոսային
 Ի թուին Հայոց Ռեւոլյուցիոն յորժամ կամեաք ընդարձակել զպահաւանն յեկոյս խորանին Ս. Լուսաւորչին, զամ զայս տեղի եւ զյարապից արն յտեալ հողով եւ էարիւք եւ պարզելոյ օրինցաբ զուստացն եւ զյասակն եւ կասարեցաբ զայլ նոսրութիւնն եւ յորդարեցաբ Մասուս պատումանց յանուն

Ս. Վարդանանց զօրավարացն Հայոց եւ Նահատակացն
 Ազգիս Հայոց որք անկան յընթացս Համաօխարհային
 Առաջին Ճակոսամարտին
 ԻՋՀ - ՌԶԹ:

ԸՆԿԷԱՆՈՒԲ ՆԿԱՅՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մեր պեղումները Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս շատ գրական նպատ մը եղան, Ս. Յարութեան Տաճարի պատմութեան համար, Գողգոթայի և Ս. Գերեզմանի շուրջ գոչութիւն ունեցող երկրաբանական գրոյթին լուսարանման համար, և մանաւանդ նոր տուեալներ ի յայտ կկան Ա. գարու (Յ. Գ.) առաջին Քրիստոնեաներու հաւաքական կեանքին կապակցութեամբ, ինչպէս նաև ունեցանք նոր տուեալներ Քրիստոսի, Ս. Գերեզմանին և Գողգոթայի պատմական վաւերականութեան ի նպատու: Եւ Ս. Մեր պեղումները երկրաբանական տեսանկիւնէն դիպուած ի յայտ բերին որ հայապատկան մեր Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցոյն տեղը ձորակ մըն էր Գողգոթայի խաչելութեան տեղըն ետին: Սակայն այս ձորակը չէ եղած քնական ձորակ մը, այլ քարահանք մը, արուեստական ձորակ մը որ կազմուած է քարահանքի աշխատանքներուն ընթացքի: Ի հնուն Պողգոթայի ժայռակերտ գազաթը ժիպտուր ամբողջութիւն մը եղած է Ս. Լուսաւորչի տաճարին շրջա կողմերուն վրայ գոյութիւն ունեցող այսօրուան ժայռեղէն գանգուածներուն հետ: Անիկա Միղզի և Միջքէ ժայռերու հակայական բեկոր մըն էր, որ ծառայելով իրրեւ քարահանք շտաղքներած է Գողգոթայի ետե գտնուող այն ժայռեղէն արուեստական ձորակը՝ ուր այսօր գեանդ-

ուսած է հայտնաբերված Ս. Լուսաուորիչ տաճարը: Իսկ ժամանակը այս վայրին որպէս քարահանք գործածութեան Բ. առաջ ժ. - Ե. դարերը եղած է (First Temple period) համաձայն հնագէտներու և գտնուած կուռղէններու եզրակացութեան: Անոնցմէ մին Հայր Տիգ կը պնդէ որ այդ վայրը որպէս քարահանք կը գործածուէր մինչև առաջին դար (Բ. առաջ):

Քրիստոսի խաչելութեան օրերուն այս վայրը գաղթած էր քարահանք մը ըլլալէ, և ունէր նոյն այն գոյադիճակը, ինչ որ է այսօր յետ պեղումներուն, այսինքն կար Գողգոթայի բարձունքը որ կը գործածուէր իբրև կառափնարան: Գողգոթան ինչպէս այսօր կը գտնուի այժմու Ս. Լուսաուորիչ տաճարի հարաւ արեւմտեան անկիւնը: Գողգոթայի ժայռեկէն գագաթը կը շարունակէ իր քնթացքը գէպի արեւելք, կողմնով այժմու Ս. Լուսաուորիչ տաճարին հարաւային կոստանդինեան (Բ. դար Յ. Բ) պատին հիմնախարիսխը: Նոյն ժայռը իր ընթացքը կը շարունակէ գէպի արեւելք յետաջ բերելով Գիւտ Խաչի հսկայ քարայրը, ուր ըստ քրիստոնէական աւանդութեան յետ խաչելութեան պահուած էր Քրիստոսի խաչափայտը և օր Յ. Բ. Գ. դարուն գանձեցաւ շեղինէ թագուհին ձեւամբ: Այդ քարածայրին ընթացքը կը կորսուէր Գիւտ Խաչի խորանին ետև: Մեր պեղումներէն յետոյ յայտնի գարձաւ որ ան կը շարունակէ իր ընթացքը Ս. Վարդանանց մատուռին ընգծէջէն գէպի հիւսիս և ապա նոյն մատրան հիւսիսային կոստանդինեան պատին վերջուորութեան կը հակի գէպի արեւմուտք և կը կողմէ մեր յայտնաբերած Բ. մասի ամբողջ հիւսիսային պատը մինչև Ս. Կարապետի խորանին մօտիկ, և նա կը ժխանայ Ս. Լուսաուորիչ տաճարի հարաւային կողմէն: Այսինքն պատին նետ ու այդ պատին զուգահեռ կը շարունակէ իր ընթացքը (*) այսպէս կողմնով ժայռակերտ ձորակը շրջապատուած Գողգոթայի շարունակութիւնը երոզ ժայռեկէն ցցունքներով: Այս ձորակին յատկը ևս կը կազմուէր նոյն ժայռէն: Այսօր եթէ Ս. Լուսաուորիչ Նիկիդեոս ներկայ ստրայատակը խորացնենք կէս մէթր, պիտի հանդիպինք նախնական միակուսը ժայռէ այդ յատակին, որ Ս. Լուսաուորիչ արեւելեան պատէն անդին կը խորանայ մօտ 4-5 մէթր: Նոյն յատակը նոյն ձևով կը խորանայ Ս. Լուսաուորիչ հարաւ արեւելքը, կողմնով Գիւտ Խաչի քարայրին յատակը, և անոր էջի ժայռակերտ պատին, որ դժբախտաբար վերջին նորագութեանց ընթացքին ծածկուեցաւ քարակերտ նոր ասիգուսով մը Լուսաուորիչներուն կողմէ:

Մեր պեղումները օգտակար հանդիպացան նաև յայտնաբերելու Գողգոթայի տեղադրական երևույթը, որը կորսուած է Ս. Յարութեան բարդ կրօնային մէջ: Անոնք որոնք Գողգոթան կը գիտեն Ս. Յարութեան Տաճարին ընգծէջէն, յատկապէս մեր Ռեչաթափման մատուռէն և կամ Յունական Բաթալիքանէն անոնց համար Գողգոթան շինուելի իբրև աշխատանքայնակիչ բարձունք, և յսծախ վարանուներ կ'ուսնան անոր պատմական վաւերականութեան մասին: Սակայն Գողգոթան գիտուած մեր պեղումներու խորագոյն կէտէն (Բ. մաս, և կամ ցեանայարկը Ս. Վարդանանց մատուռին, կամ Գիւտ Խաչի քարայրը), բոլորովին, Գողգոթայի մօտ 15-20 մէթրի հասնող նշանակելի և համարիչ բարձունք մըն է, ներկայութիւն մըն է: Թատկապէզ յիշարման գէպը մըն է այս տեսակէտէն, Աւստրալիացի կաթոլիկ հոգաբարձի մը պարագան, որուն մենք հանդիպեցանք Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ: Մտերմաբար յայտնեց մեզ թէ կը զժողովրդ հուստատու Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս ցոյց տրուած Գողգոթայի պատմականութեան: Չաւարկեցինք և սակայն զինք ստալոնորդեցինք

(*) Ըստ հնագէտ պատմաբաններու ենթադրութեան, ժայռը իր ընթացքը կը շարունակէր մինչև Քրիստոսի Ս. Գիրիզմանը ու Նիկիդիոսի գերեզմանաքարայրը: Երբ արեւելքու այս ժայռը շատ հաւանաբար հաստանդիմանի Գողգոթայի Գողգոթայի համար հարթ քարով մը իր Տաճարի շինութեան համար: Այս իրողութեան մնացորդ տուեալներն են այն ժայռակերտ պատերը որոնք կը գտնուին այսօր Ս. Յարութեան Լատին վանականաց բնակութեան սենեակներուն մէջ, ընդ որին կողմերը:

գէպի մեր պեղումները, որ մինչ այդ չէր տեսած: Տունք անհրաժեշտ բույր բացատրութիւնները ու երբ դուրս հու գայինք մեր պեղումներու շրջափակէն, նշանակալից կերպով ան գարնաւ գէպի մեզ և ըսաւ. «Տեսնելէ յետոյ այս պեղումները, հիմա կը հաւատամ, որ այստեղ եղած է Գողգոթան»: Նոյն արտայայտութիւնը և գնահատանքը ունեցած են ըստ այն ուխտաւորներու և կամ զբոսաշրջիկները, որոնք այցելած են մեր պեղումները և լսած անհրաժեշտ բացատրութիւնները:

բ. — Մեր հայկական պեղումներով մենք ունեցանք նոր տեսիլներ Յ. Բ. Ա. դարու, առաջին Բրիտանականներու հաւաքական կեանքին և անոնց խմբաւորման մէկ կեդրոնին մասին որ արածարանօրէն պէտք է ըլլար Բրիտանոսի Սուրբ Գերեզմանը, Խաչիւղթեան տեղին և անոնց կից քարածառէն այն ձորակը, ուր նաև պահուած կը մնար Բրիտանոսի Ս. Խաչը: (Այստեղ արտառուչ հանգրագութիւն մընալ կայ Բրիտանական կան աշուտանդամներու և մեր պեղումներու տեսիլներուն միջև): Ուրեմն մենք գտած էինք առաջին Ս. Յարութեան Տաճարը, բաց-երկնքին նայող, Բրիտանական առաջին սրբատեղին, ուխտավայրը, հաւաքատեղին: Հին ժամանակներուն մէջ ևս յիշուած է թէ առաջին Բրիտանականներ կը հաւաքուէին պաշտամունքի համար Գողգոթայի շուրջ գտնուող քարայրներուն մէջ:

Այս կապակցութեամբ հետեւեալ յատկանշական հանդիպումը ունեցանք, մեր պեղումներու աւարտին, Ս. Յարութեան Տաճարի Լառիւնաց հարաբարակն-պատմաբան, գրիանական Հայր Քուանոյին նեա, երբ Յունաց Գառարքարանի վաղէ ճարտարագիտներուն նեա Գողգոթայի ետին Յունաց կողմէ կատարուած պեղումներու առիթով աննկուցութեամբ կը փնտտէին այն քարայրները, որոնք պիտի ըլլային շատ հաւանականութեամբ առաջին քրիստոնեաներու հաւաքատեղիները: Գողգոթայի քարածառին կունակին գտած էին շատ փոքրիկ քարայր մը նուիր 4-5 ժարգու բաւարար չափով և կ'աշխատէին այնտեղ գտնել առաջին Բրիտանականներու հեռքեր: Առաջարկեցի Հայր Քուանոյին այցելութիւն մը առլ մեր պեղումներուն, ուր մենք անորէն իսկ-գտած էինք իրենց փնտաւած առաջին Բրիտանական հաւաքավայրերը: 'Հոս միջանկեալ յայտնենք թէ Հայր Քուանոն այն օրէն ի վեր Յունաց և Հայոց գլխաւոր ճարտարագիտներուն նեա բողոքած և փորձած էր արդիւլ մեր պեղումներով շարունակութիւնը, սրբողած էր և որոշած այլևս բնաւ երբեք չհանգիպիլ մեր պեղման վայրերը):

Առաջնորդեցի զինք գէպի Ս. Վարդանանց ժառու և ազա Բ. ժառը: Մասնաւոր մուտքին Հայր Քուանոն պահ մը կանգ առաւ, դիտեց շուրջը, վեր, վար, առ աւանազ ժայռեր, ներքեայ պատեր, և յանկարծ, անսպասելիօրէն ունեցաւ հիացումի արտայայտութիւն մը "ա" ... Excellent,,: Յետոյ առաջնորդեցինք զինք ընդամասկեայ ժառը ժառուակին և Բ. ժառը: Իր ալ եզրակացութիւնը այն եղաւ որ այս տեղերը ինչպէս է ըլլան առաջին Բրիտանականներու պաշտամունքի, ուխտի առաջին հաւաքատեղիները, Գիւտ Խաչի քարայրով միասին: Այս տեսակէտին ուրիշ փաստեր են նաև Ս. Վարդանանց ժառուակին մէջ գտնուած ուխտաւորական նաւի գծագրութիւնը և Յ. Բ. Ա. դարու պատերը, որոնց մասին խօսեցանք արդէն մեր այս Տեսնեցիքին սկիզբները:

(Շարունակելի՛ 4)

ԿԻՒՐՆԷ ԵՊՍ. ԳԱՐԻԿԵԱՆ

Վերականգն Ս. Յարութեան Տաճարի վերանորոգութեան

ՑԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

Գ Ա Ն Ա Կ Ա Լ ՈՒ Թ Ի Ի Ն

ԱՍԵՆ. Տ. ՄԵԱՐՈՊ Բ. ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ

Սեպտ. 12 թուակիր պաշտօնագրով ժը Գաղեստինի Գետական Աւագ Բարաուզարը կը հաղորդէր որ Նորին Վեհափառութիւն Անգլիոյ Ճօրն Զ. Թագաւորը հաճած է իր արքայական ճանաչումը և հաւանութիւնը տալ Երուսաղէմի Հայոց Գաորիարքին ընտրութեան: Առ այդ, Հնարեալ-Գաորիարքը կը հրահրուէր կառավարչաւան, Գշ. 27 Անգլիոյ ճօրին, կատարելու համար պաշտօնական յանձնումը արքայական հրովարտակիր: (Բարձր Գոմիսէրը Նոյն օրը շնորհած է նաև ճանաչման հրովարտակը Յուկայ Հնարեալ-Գաորիարք Տիմոթէոս Արքեպս. Թէմէլիոսի):

Քրոշուած օրը, կէսօրին, Ամեն. Ս. Հայրը իր շքախումբով միասին կը մեկնի Բարձր Գոմիսէրի ապարանքը, առ ինքնաշարժերու պաշտօնական դնացքով:

Հոն, Հրովարտակիր Անգլիերէն և Հայերէն թարգմանութեան ընթերցումներէն ետք, Ն. Վեհափառութիւնը յանձնեց Ամեն. Ս. Գաորիարք Հօր կարմիր մետաքսեայ քսակի ժըմէջ զետեղուած Հրովարտակը ու շնորհակարեց զինքը: Ապա, Ս. Գաորիարքը կարգիւց իր ուղերձը Հայերէնով, որուն Անգլիերէն թարգմանութիւնը կարգացուցեցաւ Տ. Սեբովրէ՛ Վրդ. Ի կողմէ:

Նոյն օրը, յետ միջօրէի ժամը 2ին, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Գահակայսութեան Հանգէտը: Հայ Բարեխիբաց, Հայ Սրբիտառադաց և Հայ Մարմնակրթական Ընդհ. Միութեան Բկառուական կրեք խումբերը կը հսկէին կարգապահութեան: Ժողովուրդը խանուած էր Տաճարի գաւթին և բակին մէջ: Կը հրանին նաև օտար բարձրաստիճան հրահրեալները, թէ՛ հոգեարականներ և թէ՛ պետական ղէմքեր ու հրապարտողներ: Ու նաև քաղաքս զանազան անուանի բանասէր Միսիթարեան Հայր Ներսէս Ակիմեան:

(«Սինո», 1939, ժ.Գ. Տարի, Հոկտեմբեր, (Թիւ 10, էջ 346-351):

Վ Ա Ռ Զ Ա Ն Ո Ւ Մ

Տ. ՍԱՀԱԿ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ԿԻԼԿԻՈՑ

8 Նոյեմբեր, Գշ. 11 առաւօտուն հասաւ Տ. Սահակ Բ. Կապայեան, Մեծի Տանն Պիլիկիոյ ձերբունագրող (իննուսումնայ) կաթողիկոսին վախճանումը գումող հեռագիրը, Գեղարք. Տ. Գետրոս Արքեպս. Սարահանէ (հեռագրային կաթողիկոս, չորս ամսուան համար): Ս. Գաորիարք Հայրը որոշեց անձամբ երթալ Անթիլիաս, մասնակցելու յուզարկաւորութեան թէ՛ ի գիմաց Ս. Աթոռոյն, ուր 85 տարիներ վաստակած է հանգուցեալը իբրև կրթական, գրական և վարչական գործիչ, և 17 ամեայ Հուսարարապետ, և թէ՛ իր կ զմէ երախտագիտական պարտք ժը հասուցանելու՝ երկար տարիներ (1887-1903) անձնապէս վայելած ըլլալով անոր գաստիրակչական և հայրական խնամքը:

Կիրակի, 12 Նոյեմբերին, Ամեն. Ս. Գաորիարքը հանդիսաւորապէս կը պատարագէ Գէյրոթի Ս. Նշան Նորայէն եւ կեղեցւոյ մէջ և կէսօրին յուզարկաւորութեան մեծաշուք թափօրին կը նախագահէ մինչև Գեղարքի հրապարակը: Անթիլիասի մէջ, Ս. Գաորիարքը կը նախագահէ գերեզմանի կարգին և իր ձեռքով կը կնքէ հոգեխոյս հանգուցեալի թարթ հոգակոյտը:

Նոյն օրը, յառուց Ս. Գատարազ և Հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, ի հանգիստ հոգուան Երանանշնորհ Վեհափառին: Բեմին վրայ զետեղուած էր պատուանշան ժը՝ վրան հպիկոպոսական խոյր և շուրջանակի եմիփոքան, սև շքարչով ծածկուած: Գատարազեց հանդիսի Տ. Թէոդորոս Մ. Վրդ. Իսանդեան, որ քարոզեց: Ներկայ էր խուան բազմութիւն: Թաւաքս քարոզի, ամբողջ կեղեցական դասը Ատեան ելաւ շուրջապաշտ և կատարուեցաւ ծանր ու հանդիսաւոր հոգեհանգստեան պաշտամունք՝ հանգիստ պետութեամբ Գաորիարքական Փոխանորդ Գեղարք. Տ. Մկրտիչ Արքեպս. Աղանունիի:

(«Սինո», 1939, ժ.Գ. Տարի, Դեկտեմբեր, Թիւ 12, էջ 399-401):

Բ Ա Ր Ձ Ր Ա Ս Տ Ի Ճ Ա Ն

Հ Ո Գ Ե Ի Ռ Ր Ո Կ Ա Ն Հ Ի Ի Բ Ե Բ Մ Ե Բ Մ Է Ձ

Հակառակ երկու տարիներէ ի վեր Ս. Երկրիս մէջ շարունակուող քաղաքական խառնակ եւ անկայուն վիճակին, Քրիստոսակոխ Սրբավայրերը չեն դադրած իրենց քաշելէ աշխարհի տարբեր եւ հեռաւոր երկիրներու մէջ բնակող քրիստոնեաները: Վերջին շրջանին Երուսաղէմ այցելեցին երկու բարձրաստիճան հոգեւորականներ — Աւստրիոյ Կարտինալը՝ Հանս Կրօէր եւ Հարաւ. Ափրիկէի Անկլիքան Եկեղեցւոյ պետ եւ Նօպէլեան Խաղաղութեան Մրցանակի դափնեկիր՝ Տէգմօտ Քութու Արքեպս.: Երկուքն ալ իրենց այցելած Սրբավայրերու կարգին չմոռցան ուխտի գալ Ս. Կլիստոսին եւ այցելել Հայոց Գատրիարքարանը:

Շաբաթ, 25 Նոյեմբեր, Կիրակմուտքի ժամերգութեան պահուն, բարապաններու առաջնորդութեամբ, Ս. Յակոբանց Մայր Տաճար այցելեց ուխտաւորաբար Ս. Երկիր ժամանած Վիննայի (Աւստրիա) Կարտինալը՝ Հանս Կրօէր, առաւելաբար հոգեւորականներէ կազմուած իր շքախումբով: Մեծապատիւ հիւրը առաջնորդուեցաւ Եկեղեցւոյ դասը եւ արարողութենէն ետք ստացաւ հարկ եղած բացատրութիւնները սրբավայրի մասին Գերշ. Տ. Դաւիթ Յպս. Սահականէ, որ տիրապետած է Կերմաներէնի: Յետոյ բոլորն ալ բարձրացան Գատրիարքարանի դահլիճը, ուր ընդունուեցան Նորին Ամենապատուութեան եւ Միաբանութեան այլ անդամներուն կողմէ: Սիրալիր մթնոլորտի մէջ եղան բարի գալուստի ճառեր եւ փոխանակուեցան յուշանուէրներ: Ապա լուսանկարուեցան (տեսնել Քաղաքագրաց Էջր): Կարտինալն ու իր հետեւորդները լուսագոյն տպաւորութիւններով հրաժեշտ պահին Ս. Գատրիարքէն, իրագնկ ըլլալէ ետք Հայ Սինդ պանծալի փառքին ու դիրքին:

Շաբաթ, 23 Դեկտեմբեր, կէսօրէ առաջ ժամը 11,30ին, Մայրավանք ժամանեց Ս. Ծննդեան տօնին առթիւ ուխտաւորաբար Ս. Երկիր այցելող Հարաւային Ափրիկէի Անկլիքան Եկեղեցւոյ պետ եւ Նօպէլեան Խաղաղութեան Մրցանակի դափնեկիր Տէգմօտ Քութու Արքեպս.: Իրեն կ'ընկերանար Երուսաղէմի Անկլիքան Արքեպս. Սամիր Քաֆիթին: Սեծայարգ հիւրը մտաւ Մայր Տաճար, ուր Ս. Կլիստոսի ուխտէն ետք Վերախ լինող շարականով առաջնորդուեցաւ Եկեղեցւոյ դասը, ուր Քաֆիթի Արքեպս.ը տուաւ իրեն հարկ եղած բացատրութիւնները սրբավայրի մասին եւ խօսեցաւ Հայ եւ Անկլիքան Եկեղեցիներու միջեւ գոյութիւն ունեցող սերտ յարաբերութեանց շուրջ, որուն ապացոյցն է Աւագ Հինգշաբթի օր, Ոստալուայի կարգէն ետք, Անկլիքան Յպս.ին զգեստաւորուած Աւագ Սեղան բարձրանալն ու Աւետարան կարդալը: Յետոյ բոլորն ալ բարապաններու առաջնորդութեամբ բարձրացան Գատրիարքարանի դահլիճը ուր, ի բացակայութեան Ս. Գատրիարք Չօր, բարձրաշնորհ հիւրը ընդունուեցաւ Գատր. Փոխանորդ Կերշ. Տ. Կիրեղ Յպս. Գարիկեանէ եւ այլ Միաբան Սրբազաններու կողմէ: Փոխանորդ Սրբազանը իրագնկ դարձուց հիւրին Ս. Երկրին ու Ս. Տեղեաց մէջ Հայ Եկեղեցիին ու հայութեան դիրքն ու վայելած նախանձելի դիրքին մասին եւ փորձեց նմանութիւն մը գտնել, զէթ քաղաքական հայեցակէտէ, մեր եւ այն ժողովուրդին՝ որուն ներկայացուցիչն է եւ որուն ազատագրութեան համար կորովի պայքար մղած է մեծ հիւրը, իրրեւ իրաւազրկուած եւ խաղաղութեան ըղձանքով տուչորով ժողովուրդներ: Ի պատասխան, մեծապատիւ հիւրը յայտնեց իր համակրանքը հանդէպ հայ ժողովուրդին, որուն փորձանաշատ պատմութեան մէջ փորձեց տեսնել Աջը նախախնամութեան, զինք դարբերու մաշուժէն ապահով՝ մինչեւ մեր օրերը պահող առոյգ ու կենսունակ:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Բ

Ամենայն Հայոց Հայրապետի Օծման տարեգարձի առիթով, հետևեալ հեռագիրը յղուած է Մայր Աթոռ. —

Սրաւասպեմ, 2 Հոկտեմբեր 1989

Ձերդ Սրբութեան Գահակալութեան եւ Օծման Յճրդ ցարեղարձին ուրախ առիթով, հանգեցի ընդունիլ մեր, Ա. Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Սպիմահայ համայնքի ջերմագին օնորհաւորութիւնները, երկար ու երգանիկ օրերու լաւագոյն բարեմադրութիւններով հանդերձ:

ՆՂԻՇԷ ԱՐԲՅՊՍ. ՏԷՐՏԵՐԻՆԱՆ
Պատրիարք Հայ Սրաւասպեմի

Օ Կ Ե Ղ Յ Ո Յ Ա Կ Ա Ն Գ — Ի Ս Մ Ա Կ Ա Ն Գ

● Կիր. 1 Հոկտ. — Բարեկենդան վարագոյ Ս. Խաչիկանց: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամասը մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Թուրքին վրդ. Յովակիմեան:

● Ուր. 6 Հոկտ. — Նախատեսակը պաշտուեցաւ Հղոսց Ս. Գեորգ վանքի եկեղեցւոյն մէջ: Հանգիստացեալն էր Գերշ. Տ. Սեան Սպոս:

● Եր. 7 Հոկտ. — Ա. Գեորգայ զօրավարին: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գեորգ (Հղոսց): Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Կամիտա վրդ. Երզնէթեան: Արթ ու զարմիր թափօրները գլխաւորեց եւ քարոզեց Գերշ. Տ. Ասան Սպոս: Հարեղեմ, խոսելով սուրբին կեանքին ու մարտիրոսութեան մասին: Ապա Միաբանութիւնը հիւրասիրուեցաւ Հղոսց Տեղեմ:

— Կէտրէ Թագ, Գերշ. Տ. Գիրքեղ Թագ. Գաւրիկեանի զլիաւարութեամբ, Միաբանութիւնը շարունակուեց մուսու գործից Ս. Յարութեան Տանար, ուր մեր վերնամասը մէջ պաշտուեցան ժամերգութիւն եւ նախատեսակ: Ապա հատարուեցաւ Տնօրինական Մրտառեղեցայն ցեղութեան հանգիստար թափօր Տանարէն ներս: Թափօրացեալն էր Հոգը. Տ. Վանիկ վրդ. Մանեասարեան:

● Կիր. 8 Հոկտ. — Տօն վարագոյ Ս. Խաչին (860): Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգու-

թիւնները պաշտուեցան ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնատան մասը մէջ: Ապա, Գերշ. Տ. Գիրքեղ Սպոս. մատուց օրուան հանգիստար Ս. Գատարազը՝ Գրիստոսի Ս. Գերեղմանին վրայ եւ նախադանց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգէն Ա. Ի Օծման Յճրդ տարեգարձին առիթով հատարուած վաշտապետական Մաղթանքի արարողութեան:

● Եր. 14 Հոկտ. — 72 ազգերացի Բրիտանի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տանարի ներքին դաւթին մէջ գանձող Ս. Գեորգայ սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Ռազմիկ վրդ. Գօղոսեան:

● Կիր. 15 Հոկտ. — Այսօր կատարուեցաւ Ռամէլի Ս. Գեորգայ վանուց տարեկան ուխտագնացութիւնը: Գատարազեց եւ քարոզեց Գերշ. Տ. Գաւրիկ Սպոս. Սահակեան, որ ներկայացուց. Ս. Գեորգը իբրև տղայար արիւնքեան եւ անձնազանութեան: Ներկայ էր մեծ թիւով ժողովուրդ, Սրաւասպեմէն, Եաֆայէն եւ Հայֆայէն:

● Ուր. 20 Հոկտ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ նախադանց Գերշ. Տ. Գիրքեղ Սպոս:

● Եր. 21 Հոկտ. — Ս. Թարգմանչաց վարագուեաց մերց (Տօն ազգային եւ եկեղեցական): Մայր Տանարի Աւագ Սեղանին վրայ Ս. Գատարազը մատուց, ըստ սովորութեան, Ս. Թարգմանչաց Սրբի. վարժարանի Տեսուչը՝ Գերշ. Տ. Գիրքեղ Սպոս. Գարիկեան: Գերշ. Տ. Գաւրիկ Սպոս. նախադանց մեծանուն բարերար Գաւուս Կիւպէնկեանին, տիկնո՛ւ եւ ծնողաց հոգիներուն համար կատարուած տարեկան հոգեհանգստեան պաշտամունքին:

— Երեկոյեան ժամերգութեան աւարտին, Հատարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպոս. Ուրար կրելու արտասովոր շնորհեց Ժամագր վարժարանի բարձրագոյն կարգի ուսանողներ Ռաֆֆի Միտիսեանի եւ Փիլիս ձիկերեանին:

● Կիր. 22 Հոկտ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնատան մասը մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Գուսան վրդ. Ալեանեան:

● Եր. 28 Հոկտ. — Ս. չորից Անտարանչացի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տանարի դաւթի Ս. Յովհաննէս Աւետարանի վրայ մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Վանիկ վրդ. Մանեասարեան:

● Կիր. 29 Հոկտ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Անուշտան վրդ. Աղշտեան:

● Բշ. 30 Հոկտ. — Ս. Յովսէփայ Աստուածտօճ: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Գեթեմանի Ս. Աստուածածնայ Տանարին մէջ, Հայր Յովսէփի գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր, ըստ սովորութեան, Տանարին Տեսուչը՝ Հոգը. Տ. Հայրիկ վրդ. Գալայեան:

11⁰ Եր 4 Նոյմ. — Ս. Երկաստան վարդապետացնա՛ն Յի Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամադարն էր Հոգչ. Տ. Ռաբէն Վրգ. Երզնայէնէն:

— Կէսօրէ ետք, Լուսարարայեան Գերբ. Տ. Գարեգին Արքեպոս. Գաղանձեանի գլխաւորութեանմբ: Միտարնութիւնը ճարաշարաւոր մուշք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Գեղեղմանի և Խաչգլխոս այրիութեանը ետք, վերջնայ կից Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ պաշտուեցան ժամերգութիւն և նախատեսան: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր Թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրայետն էր Հոգչ. Տ. Գուսան Վրգ. Ալեանեան:

● Կիր. 5 Նոյմ. — Փիւս Ռայ: Գիշերային և Լուսաւորանի թամբութիւնները պաշտուեան և Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Լուսաւորի: Ժամադարն էր Հոգչ. Տ. Սիդիէ Ս. Վրգ. Մանիկեան (Անթիլիասի Միտարն) որ Կիւրաբար կը գտնուէր մեր մէջ: Ապա Լուսարարայետ Գերբ. Տ. Գարեգին Արքեպոս., ամպմտանի ներքև և Գեանց Փայայթ մատուցանի մեռնին, նախագահեց Գրիտասի Ս. Գեղեղմանին և Պատանատեղւոյն շուքը կատարուած եւտարած մեծահանդէս թափօրին, որ վերջնայաւ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ:

● Եր. 11 Նոյմ. — Յովհաննիս Ոսկերեսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամադարն էր Հոգչ. Տ. Կամիտան Վրգ. Երզնայէնէն:

● Կիր 12 Նոյմ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութեան, մեր վերնատարան մէջ: Ժամադարն էր Հոգչ. Տ. Գուսան Վրգ. Ալեանեան:

● Եր. 18 Նոյմ. — Ս. Լեւոնապետացն Գարիելի և Միսկիլի: Ս. Պատարագը Ս. Գլխադիր մատարան մէջ մատուց չոգչ. Տ. Զարեհ Ս. Վրգ. Պարանեան (Մայր Աթոռ Սրբաբնիկ) որ Կիւրաբար կը գտնուէր մեր մէջ: Գերբ. Տ. Սեան Սպար նախագահեց Ազտանի մէկօրեանի և պարտաքայից հոգիներուն համար կատարուած հոգեհանգստեան հարգին: Լեւոնապետացն եկեղեցին նորագոթեան մէջ ըլլալուն, այս տարի ևս կարելի չեղաւ Ս. Պատարագը մատուցանել: Կոն: Զանց անուսուեցաւ նմանեպէս նախատեսակը: Կ

● Կիր. 19 Նոյմ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յանքի, Ս. Ամենայն Թիարանի վրայ: Ժամադարն էր Հոգչ. Տ. Ռազմիկ Վրգ. Գոշեանեան: Կ

● Եր. 25 Նոյմ. — Առան Անդրէի և Փիլիպպոսի: Ս Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գրչխադիր: Ժամադարն էր Հոգչ. Տ. Վանիկ Վրգ. Մարկոսաղեան: Կ

● Կիր. 26 Նոյմ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Պարութեան, մեր վերնատարան մատարան մէջ, ժամադարն էր Հոգչ. Տ. Անուշաւան Վրգ. Զղջանեան:

● Եր. 2 Դեկտ. — Տօն Ամենայն Սրբոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամադարն էր Հոգչ. Տ. Կամիտան Վրգ. Երզնայէնէն:

● Կիր 3 Դեկտ. — Բարեկեղան Յիսնակի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութեան, մեր վերնատարան մէջ: Ժամադարն էր Հոգչ. Տ. Գուսան Վրգ. Ալեանեան: Կ Նախատեսանի ի Ա. Յակոբ նախագահեց Գերբ. Տ. Կիրեղ Սպոս:

● Բչ. 4 Դեկտ. — Ընծայմն Ա. Աստուածներ: Առաւօտան, Գերբ. Տ. Գուրիթ Սպոս. Սահակեանի գլխաւորութեամբ Միտարն Հայրերին ճարաշարութեամբ ի յան Գեղեղմանի մօրը աւերաշարաւոր մուշք գործեցին Ս. Աստուածաման Տաճար, որ Տիրամօր Ս. Գերեղմանի վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց: աւեր պատշաճի ճարտեց և Կիւրապի Կիւրապեանի և իր գերատեսնին ները ղեցից համար կատարուած հոգեհանգստեան տարեկան պաշտամունքին նախագահեց Գերբ. Լանդիտարար Սրբապետ:

● Եր. 9 Դեկտ. — Ս. Գր. Մանիկաղործի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամադարն էր Հոգչ. Տ. Ռազմիկ Վրգ. Գուշեան:

● Կիր. 10 Դեկտ. — Լանդիտարար Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մոյր Տաճարի Աւագ Սեղանի վրայ, կայրեկան երբորաւոր առաջին տարեկիցին առիթով: Պատարագեց և հոգեշունջ ճարտը ժր խօսեցաւ Պատր. Փախանաթ Գերբ. Տ. Կիրեղ Սպոս: Լուսարարայետ Սրբապետ նախագահեց երբորաւոր զոհերուն համար կատարուած հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտամունքին:

● Բչ. 15 Դեկտ. — Նախատեսանի ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերբ. Տ. Գուրիթ Սպոս:

● Եր. 16 Դեկտ. — Ա. Քաղտնի և Ռարդիլի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամադարն էր Հոգչ. Տ. Վանիկ Վրգ. Մանիկաղործի:

● Կիր. 17 Դեկտ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութեան, մեր վերնատարան մատարան մէջ: Ժամադարն էր Հոգչ. Տ. Անուշաւան Վրգ. Զղջանեան:

● Եչ. 21 Դեկտ. — Նախատեսանի ի Ա. Յակոբ նախագահեց Գերբ. Տ. Սեան Սպոս: Կ Բչ. 22 Դեկտ. — Յղարիւն Ա. Աստուածներ: Առաւօտան, Գերբ. Տ. Սեան Սպոս. Լարիդեանի գլխաւորութեամբ Միտարն Հայրերին ճարաշարութեամբ մեկեցան Գեղեղմանի մօրը աւերաշարաւոր մուշք գործեցին Ս. Աստուածաման Տաճար, որ Տիրամօր Ս. Գերեղմանի վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց Գերբ. Լանդիտարար Սրբապետ:

● Եր. 23 Դեկտ. — Ա. Կիւրապի Մանիկաղործի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ա. Յակոբ, Ս. Մակարայ մատարան մէջ, անցնող Լինըշարքի զուգարգիւյած Ս. Մակար Եղնաւորի

● Բշ. 16 Հոկտ. — Հրէկոց Յուզբոթի (Տաւաւարաւարաց) տօնին առիթով, վեմ. Գառնաքաղտ Թեաի Գուլէթի կողմէ, Դաւիթ բերդին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Գիւրեղ Յպօ., Լազը. Տ. Ռազմիկ Վրգ. և Տիար Գիւրեղեան:

● Գշ. 17 Հոկտ. — Ամերիկահայոց բազմամասն Առաջնորդ և Ս. Ռեխտի Միաբան Գերշ. Տ. Թարգոմ Արքեպօ. Մանուկեան ժառանգ Ս. Աթոռ, ուր Մնաց երեք օրեր: Հիւրըշարքի օր, Սրբազանը աւետի Ս. Գատարագ մատոյց Գեթեմանի Ս. Աստուածածնայ Տաւարին մէջ:

— Նայ օրը, Ամեն. Ս. Գատարագ Հայրը, նեան սենեակով Լուսարարայեան Գերշ. Տ. Գարեգին և Գատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Գիւրեղ Սրբազանները, Լատինաց Գատարագուան երթալով, ցառակութիւն յայտնեց Գատարագ Միշէլ Սապպահի, Նազարէթի մէջ պատահած իր մօրը մահուան տխուր առիթով:

● Գիւր. 22 Հոկտ. — Կէօրէ առիթ, Նոթր Տաի եկեղեցւոյ մէջ, Ն. Ս. Յովհաննէս-Գօգոս Բ. Գապի Գանակալութեան յիշատարեցարձան արձանգրաւար Ս. Գատարագին և Մալթանքին, և յաշարգոյ ընդունելութեան ներկայ եղան Լուսարարայեան Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպօ., Գերշ. Տ. Գիւրեղ և Տ. Դաւիթ Յպոկիսոսներ և Տիար Գեորգ Հինգլեան:

● Բշ. 23 Հոկտ. — Ամերիկեան Հիւպատոս Գր. Ռիլքոքոս այցելեց Ս. Գատարագ Հօր:

● Բշ. 30 Հոկտ. — Ամերիկեան Միաբան և Կիւրաքի Առաջն. Փոխանորդ Լազը. Տ. Յրէշէ Ծ. Վրգ. Տաւարինեան ժամանեց Ս. Աթոռ, ուր Մնաց մեկ շաբաթ:

● Գշ. 31 Հոկտ. — Երեկոյեան, Լուսարարայեան եկեղեցւոյ մէջ Reformation Dayի առիթով աստուածածնայեան արարողութեան և յաշարգոյ ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Դաւիթ Յպօ., Լազը. Տ. Ռազմիկ Վրգ. և Տիար Գեորգ Հինգլեան:

● Գշ. 1 Նոյմ. — Լազը. Տ. Ռաբէն Վրգ. վերադառնեց ժամօրհնոյ իր պաշտօնը, Տ. Անուշաւան Վրգ. Յաֆա-Լայֆայի Լովուսութեան գործերով պարգուած ՀԱՄԷԼԵԱՆ:

● Գշ. 7 Նոյմ. — Ռուսմանեան Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ Տո Նովիւր իր նախագին նեմ իր սահմանի պաշտօնական այցելուութիւնը տուաւ Ամեն. Ս. Գատարագ Հօր:

● Բշ. 10 Նոյմ. — Լայտառանեան ժամանած երկու նախարարներ այցելեցին Մայր Ծառեր և Գատարագաբան:

● Բշ. 13 Նոյմ. — Մայր Աթոռայ Միաբան և Ռուսմանայոց Առաջնորդի պնդանեան Լազը. Տ. Զարեհ. Ս. Վրգ. Գարեմեան ժամանեց Ս. Աթոռ, ուր Մնաց քսան օր:

● Գշ. 14 Նոյմ. — Հեղինե նոր Հիւպատոս

Գր. Միշէլ Փաճպանեան իր առաջին պաշտօնանական այցելութիւնը տուաւ Ամեն. Ս. Գատարագ Հօր:

● Գշ. 22 Նոյմ. — Ռեխտի Միաբան Լազը. Տ. Գարեհ Ս. Վրգ. Երեկոյեան Ամերիկայէն ժամանեց Ս. Աթոռ ուր Մնաց քսանի մը օր:

● Ծշ. 30 Նոյմ. — Երեկոյեան, St. Andrews Dayի առիթ (Ալգարայի Տօն Սկզբաւոր), Սկզբական եկեղեցւոյ մէջ կատարուած արարողութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Դաւիթ Յպօ., Լազը. Տ. Գուսան Վրգ. և Տիար Սահակ Գալանեան: Լայր Գուսան մենեղեցի Վրգ. իր սուր եկեղեցիին: Յետոյ ներկայ եղան նաև քոլեալ արարին մէջ տրուած ընդունելութեան:

● Կիւր. 3 Դեկտ. — Կէօրէ ետք, Գերշ. Տ. Դաւիթ Յպօ. և Աւագ Թարգոման Լազը. Տ. Ռազմիկ Վրգ. ներկայ եղան Քէյթ Սահարի մէջ Յոյն-Կաթոլիկներու Սպօ. Լուսին Լուսնամի կողմէ կատարուած Աստուածարանական ձեւարանի մը հիմնարկէքի արարողութեան:

● Գշ. 19 Դեկտ. — Լազը. Տ. Տ. Անուշաւան և Ռազմիկ վարդապետներ ներկայ եղան Ռեթլեհէի ժողովոյ մէջ, Լատինաց Գատարագի կողմէ Մայրանոցի մը (Maternity Hospital) բացման հանդիսութեան:

● Գշ. 26 Դեկտ. — Լատինաց Ս. Ստեփանոսի տօնին առիթ, Դամիսիկեան Լայրերու Կամառու (St. Etienne) եկեղեցւոյ մէջ մատուցուած Ս. Գատարագին և ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Լազը. Տ. Անուշաւան Վրգ. Զլչանեան:

● Գշ. 27 Դեկտ. — Տարեփակի առիթով, Իսրայէլի Գեոտութեան նախագահ վեմ. Լայիմ Հէրցոգի ապրանքին մէջ կայացած քրիստոնէական Կամայնքայեան աւանդական ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Գատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Գիւրեղ Յպօ. Գարեգինեան (Ամեն. Ս. Գատարագը նեու էր քաղաքէս):

● Ծշ. 28 Դեկտ. — Երեկոյեան, Հրէի Իսուսական տօնին առիթ, Գառնաքաղտ վեմ. Թեաի Գուլէթի ճղմէ Գառնաքաղտարանի սրահին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Գիւրեղ Յպօ., Լազը. Տ. Ռազմիկ Վրգ. և Տիար Գեորգ Հինգլեան:

— Այսօր տեղի ունեցաւ Ռեթլեհէի Սուրբ Մնեղեան Տառաքի ընդ. տանը, ի ներխայտութեան Միաբանութեան նախաինքու մեծ տօնին: Մաքրութիւնը անցաւ առանց միջպակոյ:

● Եր. 30 Դեկտ. — Երեկոյեան, Միան ընթաց Զորմիսիան վանքի եկեղեցւոյ մէջ կայացած Խաղաղութեան միջնամասնքային ապրանքայութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Դաւիթ Յպօ., Լազը. Տ. Գուսան Վրգ., Գարեգին Տիար Սահակ Գալանեան և Սարկառազներ: Սրբազանը բրաւ Կահիկ բայց պաշտած մաղթանքաւ յօթք մը, իսկ Լայրսուրբը իր պաւ նախով մենեղեցի վայո ի լուսոյն Ռեթլեհէի սաղը:

Տ Ա Ր Ե Կ Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

ԵՐՈՒՍԱՂԵՍԻ ԿԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

1 9 8 9

Ա) Ելեմուկան

	Նոր Ծեփկ
1. — Նոր գիրքերու և թերթերու գնում	5,627.60
2. — «Սիոնյան» փոխանակուած թերթերու հաշուսյն	120 00
3. — Գիրքերու և թերթերու կազմին	340.00
4. — Ամսականք	3,800.00
5. — Աշխատավարձք	180.00
6. — Գրենադան պիտոյք	414.65
7. — Ընթացիկ ծախքեր և առանին պիտոյք	692.90
8. — Գրոշմաթուղթ և թղթատար	1,136.50
9. — Հեռախօս	265.48
10. — Մանր նորոգուածիւններ	337.00
Գումար՝	12,714.13

Բ) Նոր գիրքեր և թերթեր

	Գճուած	Նուիր ստացուած	Գումար
1. — Հայերէն	54	303	357
2. — Անգլերէն	137	112	249
3. — Թրանսերէն	32	27	59
4. — Սպաներէն	2	15	17
5. — Գերմաներէն	6	6	12
6. — Արաբերէն	3	3	6
7. — Ռուսերէն	5	5	5
8. — Իտալերէն	1	3	4
9. — Յունարէն	3	3	3
10. — Շուէտերէն	1	1	1
11. — Եբրայերէն	1	1	1
12. — Հալանտերէն	1	1	1
13. — Այլ լեզուներ	5	5	5
	296	484	780

ՍԱՀԱԿ ԳԱՂԱՅՅԻԱՆ
Քարտուկար

Բ Ա Ր Ե Պ Ա Շ Տ Ա Կ Ա Ն Ն Ո Ւ Է Ր Ն Ե Ր

Ընտրակալութեամբ և օրհնութեամբ կ'արձանագրենք 1989 տարւոյ ընթացքին Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին նւ այլ Սրբակալութեան հղած հետեւեալ բարեպաշտական Յուկնարք:

- 1) Տիրուհի Մայրապետ կարապետեանէ՝ Ս. Գերեզմանի համար սահղնագործ ծածկոց մը և դրան սահղնագործ վարագոյր մը:
- 2) Երտեպղեմէն՝ Տիկին Նոյեմի Նալպանտեանէ՝ Ռամլէի Ս. Գէորգ Եկեղեցւոյ համար սահղնագործ սկիհի ծածկոց մը:
- 3) Նիւ Ճըրսիէն՝ Տիկին Զապէր Ասլանեանէ՝ սկիհի ծածկոց մը:
- 4) Փարիզէն՝ Տէր և Տիկին Տիգրան և Երանուհի Մանուկեաններէ՝ Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ Խորանին՝ 80 հաս սպարմանդ մօմ, վեց ձեռաց խաչի բունիչ, ռաթը սեղանի և գրովանի ծածկոց, ինը մասսուկի բունիչ, տասներկու Ռանալուայի անձեռոց, տասներկու թէք ուրար, չորս սարմա ուրար, երեսուն եմփոթոտի մեծ և փոքր խաչեր և զարդեր, վեց եմփոթոտի կըրամէն մեծ զարդեր, մէկ հաս պատարագի շապիկ, տասը վեց զոյգ հողաթափ, հինգ սարկուսաց զարդեր զոյգ մը և ճերմակ վզնոց ճի սարմա ուրար, Աւագ Խորանի ձեռագործ զորփուրայ մը, մէկ Ապենի մեծ գրակալի ծածկոց, Ս. Յայտաւուրքի գրակալի ծածկոց:

- կոց մը, հրկու Ասենի փոքր գրակալներու ծածկոց:
- 5) Երուսաղէմէն՝ Տիկին Մարի Յակոբեանէ՝ Ս. Յակոբայ Աւագ Սեղանին սահղնագործ ծածկոց մը:
- 6) Տիրացու Գարբիէլ Նալպանտեանէ՝ հինգ քիւլպրամ խունկ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին:
- 7) Երուսաղէմէն՝ Տէր և Տիկին կարապետ և Սաթենիկ Յակոբեաններէ՝ Ս. Յարութեան Գերեզմանի հրեշտակի քարին «քթաչէ» ծածկոց մը:
- 8) Երուսաղէմէն՝ Տիկին Մարգրիտ Ալեքսանդանէ, ի յիշատակ իր հանգուցեալ ամուսնոյն՝ Ալեքսան Ալեքսանտանի, Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին համար զոյգ մը պղինձէ մինեղով բուրվառ մը:
- 9) Իսթանպուլէն՝ Տիկին Ագապի Ալիս Բիւրքանէ՝ սկիհի ծածկոց մը և Աւետարանի բունիչ մը:
- 10) Երուսաղէմէն՝ Տէր և Տիկին Տիգրան և Նոյեմի Նալպանտեաններէ՝ Ս. Գլխագրի համար, պղնձեալ հրկու աշտակներ:

ԳԱՐԵՂԻՆ ԱՐԻՅՍՍ. ԳԱԶԱՆՃԱՆ ԼՈՒՎԱՂԱՐԱՊԵՍ Ս. ԱՐՈՂՈՅ

ՈՒՐԱՐԱԿԻՐ ԵՈՒՎԱՆՆԷՍ ԵՐԷՏԵԱՆ

30 Յուլիս, Ուրբաթ օր, Յրանսահան Սէն ժողէֆ հիւանդանոցին մէջ իր մահկանացուն կնքեց Ս. Պարութեան Տաճարի մեր Միտրաններէ Յովհաննէ Երեցեանը, որի յաջորդական ազնուապետը հետեւեալով, զեռ վարձու տարիքը չըրտարած:

Ծնած է Երզնկայի (Սիւրիա) 1928 ին և 1977ին մտած ի շարս Ս. Աթուոյ Միտրանից: Ատեն մը ծառայած է ի Մ. Հրեշտակապետ:

Համեզտ ու պարտաճանաչ Տիրացուին յարկաւարութիւնը կատարուեցաւ 1 Յուլիս, Նարաթ, Նախատեսակէն ետք, Ս. Էլմիտանի մատրան մէջ, Նախագահութեամբ Գերշ. Լուսարարապետ Ս. Հորս — Հանգիստ իր հոգիին:

ՄԱՆՐԱԳՍԵ ՅԻՐՈՒՆԻ ԿԱՐԱԳՍԵՏԱՆ

23 Գեղոս, Նարաթ օր, իր լուսանահան հանգիստը մտաւ Ս. Ուխտիս վերջին Մայրապետը՝ Տիրուհի Գարապետեան, Բուպէլյէի (Եմմաու) ծերանոցին մէջ, ուր փոխադրուած էր քանի մը ամիսներ առաջ իր լուսալացեալ տարիքին և խորխում անողջութեան համար: Ծնած է Պոլիս 1910ին և 1960ին մտած է ի շարս մայրապետաց Ս. Աթուոյ:

Յուզարկաւարութիւնը կատարուեցաւ յաջորդ առաւօտեան մամը 11ին Ս. Էլմիտանի մատրան մէջ, Նախագահութեամբ Ս. Հրեշտակապետաց վանոց (որ Մայրապետանոցն է Ս. Աթուոյ) Տեսուչ Գերշ. Տ. Սեան Եպս. Հուրիպետի: — Հանգիստ իր բարի հոգիին:

Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԱԿՑ ԶԱՆԱԲԻՆ ԵՂԱԾ ՆՈՒԻՐԱՅՈՒՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ (1989)

Տիկին Վարդուհի Օհաննեսյանի՝ ձեկ թիթեղ ձեթ:
Տիկին Նոյեմի Նալպանտեանի՝ սկիհի ծածկոց ձր և գորբուբայ ձր:
Երիցուհի Եղիսաբեթ Անդրեասեանի՝ երկու գորբուբաներ:

Պիւս Գօււայ ձօժի Հօգեմեմգուեմ առքիւ եղած Յուիրաուււարիւններ:

	Եւրէլ	Յօլար	
Սանփօւն Գարագաշեան	100	Պայծառ Գուլումճեան	100
Տքթ. Ատրինէ Գարագաշեան	»	Անձէլ Պապիկեան	50
Յակոբ Քէրզիպաշեան	»	Համեստ Սաֆիէ	50
Պետրոս Խարժանտարեան	»	Տիանա Աճէմեան	40
Արեւիկա Մոմճեան	»	Երուսաղէմայի Հայոց Բարեսիրական	
Յակոբ Մնացականեան	60	Միւսթիւն	20
Շուշան Յակոբեան	»		Յարգ. Յիմար
Արմենակի Գասապեան	50	Կարօ Պասմճեան	20
Վարդան Պալըզճեան	»	Թակոբ Մէնէշեան	20
Սանգուխա Ասլանեան	»	Նուկար Արսէնեան	10
Պայծառ Գուլումճեան	»		Արաստեմեմնէն
Վիմա Խալիլա Մէրզեան	»		
Եղիա Տրգրանեան	»		Յօլար
Շուշան Տէր Վարդանեան	»	Գէորգ Պէտէվեան	200
Հերմինէ Հաննա-Թումայան	»	Պօլստանյ խուճրէն (ձեղամք Տ. Մես-	
Նազգաշեան Հնասնիք	»	րոպ Եղիսկոպոսի)	200
Ազմեան Հնասնիք	»	Պօլստանյ խուճրէն 101 \$ 10 ժարք	
Մելիքէ Եղիսեան	»	Կերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպօ. Մա-	
Սիրարփի Գաբրիւնեան	40	նակեան	100
Փանէթ Պէնչեան	30	Ծօն Նահապետեան՝ Աւտարալիայէն	400
Մարի Կիրակոսեան	»	Աւստ. Տօլար	
Մարիամ Պասմճեան	20	Սարգիս Զիլիֆեան՝	100
Գրիգոր Էօրտէքեան	20	Ալֆրէս Նիկողոսեան՝ Փարիզէն	500
Անգրանիկ Պաքըրճեան	»	Յրանա. Յրանք	

Շնորհակալութիւն բոլոր նուիրատուներուն՝ ինչպէս նաեւ այն Տիկիններուն և Օրիորդներուն՝ որոնք ապակեղէններ նուիրեցին նոր սենեակին համար: Ու նաև Տիար Լևոն Օհաննեսեանի՝ որ գեղեցիկ պիւժե մը նուիրեց նոյն վայրին համար:

ՀԱՅՐԻԿ ՎՐԴ. ԳԱԼԱՑՃԵԱՆ
 Յետից Ս. Աստուածանայ Տանար

Ս. ԱԹՈՌՈՑՍ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴՈՐԱՆԸ ԾՆՈՐՀԱԿԱՂՈՒԹԵԱՄԲ ԱՏԱՅԱՆ Է ՀԵՏԵԻԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Աքտրեալները (Զորափորցի և Սմբատ Բագրատունի) - Հրանդ Զ. Նազգաշեան, Երուսաղէմ, Վերվարդ Գուլումայ Տպարան, 1989, էջ 79:
 Կատարելութեան Ուղիս - Սրբուհի Քերեզա Աւիլոցի, Փարզմ. 2- Աւետիք Վրդ-Թալաթիսեան, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1989, էջ 210:

- Հայ Տպագրութիւնը եւ Հում (ժէ. Դար) — Հ. Սահակ Ճեմեմեման: Հայադիտական Մասնաշաղարհի Քաղաքացիական Վեհաժողով, Ս. Ղազար, 1989, էջ 207:
- Առձեռն Բառարան (Բ. Հատար — Հայերէն-Գերմաներէն) — Յ. Ե. Լ. Թորոսեան, Վիեննա, 1989, էջ 325:
- Սաղմոսավանք — Ա. Լ. Յակոբսոն: Թարգմանիչ՝ Ս. Ա. Մկրտչեան: (Հայերէն եւ Ռուսերէն): Երևան, 1984, էջ 20 և լուսանկարներ:
- Գանձասար — Անտառի Յակոբեան: Երևան, 1987, էջ 24 և 23 նկարներ:
- Ս. Էջմիածին — (Հայերէն, Ռուսերէն եւ Ծրաներէն): Երևան, 1981:
- Վարդան Արեւելի (Կեանքն ու Գործունէութիւնը) — Փայլակ Փ. Անթապեան: Գիրք Բ. — Մասնաշաղարհ — Հայկական ՍՍՀ Միութարարների Խորհրդի Առջնորդ Մաշտոցի Անուան Հին Ձեռագրերի Ինտիտուտ, Երևան, 1989, էջ 350:
- Լուսար — Վարդ Շիրակեր: Բանաստեղծութիւններ: Իսթանպուլ, 1989, էջ 200:
- Էջեր Ենորճ Գաորիարքի Օրագրութենէն — Մաքսուհի Գ. Յակոբեան (Խմբագրող): Հատար Ա., 1935-1944: Իսթանպուլ, 1989, էջ 270:
- Ուխտազնացութիւն եւ Հովուպետական Այցելութիւն Դաստի Մեր Եկեղեցիներուն եւ Համայնքներուն — Ենորճ Արք. Գալուստեան: Իսթանպուլ, 1989, էջ 64:
- Հատրնսիր — Վահէ Վահեան: Գերբուսածներ: Հրատ. Հ. Բ. Ը. Միւսթեան և Վահան Թէքեան Մշակութային Միութեան: Գէյրուք, 1986, էջ 367:
- Շոր Կերպանութիւն — Սիմոն Սիմոնեան և Սարգիս Գալեան: Ա. Գիրք — Ա. Բ. և Գ. Կարգերու Համար: Բ. Տպագրութ.: Գէյրուք, Հրատ. «Անու», 1972, էջ 119:
- Նոյնի Բ. Հատար, Գ. Ե. Կարգերու Համար: Հրատ. և Թւիննա նոյն, էջ 193:
- Անկատար Այլով Յրանսահայ Գրական ու Մտաւորական Դէմքերու — Լեւոն Սփոփեան: Փարիզ, 1989: Տպ. Գէյրուք, Կ. Տոնիկեան և Որդիք, 1989, էջ 213:
- Գրիգոր — Թաւուր Թաւուրեան: Թերթօս Արեւած: Թրգմ. Աւետիս Եսփոսեան: Ծրանս, Հրատ. Թաւուրեան, Տպարան Ռազմի, Մարտի, 1989, էջ 270:
- Արմենուշ — Հեղինակ՝ նոյն: Վէպ: Թերթօս Արեւած: Թարգմանիչ՝ նոյն: Ծրանս, Հրատ. Օժրիս-Թաւուրեան, Տպարան Լուսի-Ժան, 1989, էջ 360:
- Երաժշտական Բառարան — Կոմիտաս Գէորգեան: Փարիզ, 1989, էջ 208:
- Տէրունական Աղօթքը (Բացարարութիւններ) — Յովնան Մ. Վրգ. Տէրտէրեան: Թորոնթօ, «Տաթև» Մասնաշաղարհ, 1989, էջ 28:
- Աւետարանաշունչ Գարուն (Գրակ Բ.) — Հեղինակ՝ նոյն: Թորոնթօ, 1989, էջ 27:
- Մեծ Գահերի Կիրակիները — Հեղինակ՝ նոյն: Թորոնթօ, 1989, էջ 39:
- Գարգ Կերպանութիւն — Գեորգոս Հանեան: Գիրք Ա., 124 էջ, Գիրք Բ., 126 էջ, Գիրք Գ., 109 էջ: Գ. Այրէս, Արմենուշ Հրատարակչութիւն, 1988:
- Հայ Մտքի Մշակներ (Ե.-ժ. Դարեր) — Հեղինակ՝ նոյն: (Հայերէն և Սպաներէն): Գ. Այրէս, Արմենուշ Հրատ., 1987, էջ 127:
- Կեանք մը Տողրու վրայ — Թորգոս Եսայեան: Բանաստեղծութիւններ, 1988-1989: Աթենք, 1989: Գեորգ Աշխարհ Երաթաթերթի, 1989, էջ 76:
- Congressional Report Card Presidential Candidate Questionnaire — Armenian Assembly of America, 100th Congress (1987-1988) and. Washington, D. C., 1988.
- Nuages et Sable dans ma Paume — Zareh Khrakhouni. Traduit de l'Arménien et Post-facé par Marc Nichanian. Poésie sans Frontière. Paris, 1988, pp. 74.
- Das Armenische Initiationsrituale — Gabriele Winkler. Entwicklungsgeschichtliche und Liturgievergleichende. Untersuchung der Quellen des 3. bis 10. Jahrhunderts. — Orientalia Christiana Analecta, Roma, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1982, pp. 476.
- Il "Prezzo" della Redenzione nelle Liturgie d'Oriente e d'Occidente — Nicola Buz. Roma, Estratto dagli Atti della V Settimana di Studi "Sangue e Antropologia. Riti e Ulto", 1984, pp. 1349-1365.

- Armenia a través de su Prosa* — Jorge Sarafian. (Desde el Siglo V Hasta Nuestros Dias). Selección de los textos y traducción del Armenio. B. Aires, 1988, pp. 310.
- Armenia a Traves de su Poetas* — Jorge Sarafian. Selección de las poesias y traducción del Armenio. B. Aires, 1983, pp. 278.
- La Edad de Oro* — A. A. Bedikian. En El Siglo V. Introducción en *Perspectiva a la Literatura Armenia*. B. Aires, Methopress Editorial y Grafica, 1969, pp. 177.
- La Fuente de la Luz* — Sarkis Gulludjian. (Biografía). B. Aires, 1986, pp. 222.
- Catolicos Vazken I* (Padre Espiritual de Todos los Armenios) — Diana M. Dergarabetian. B. Aires, Asociacion Cultural Tekeyan, 1984, pp. 54.
- Armenia y la Causa Armenia* — H. Thorossian. Prefacio de Luis Marin. Traducción de Jorge Sarafian. Segunda Edicion. B. Aires, Palabra Grafica, 1985, pp. 187.
- Il Tratado de Sevres y la Cuestion Armenia* — B. Aires, Artes Graf., 1970, pp. 78.
- Karabagh/Artsj: Apuntes para un Estudio Entohistorico* — Eduardo Karsaclian & Sergio Kniassian. B. Aires, Instituto de Investigation Armenologica, 1988, pp. 21 & mapas.)
- Vahan Tekeyan* — Vida y Obra. B. Aires, Talleres Graficos 'Solis', 1978, pp. 51.
- Ani, Aghtamar et les Villes de l'Arménie Historique* — Takvor Takvorian. Paris, Diffusion Ophrys, 1987, pp. 261.
- Histoire de mes Ancetres* — 3è Edition. St. Lazare, Venise, Imprimerie des PP. Mekhitaristes, October 1985, pp. 83.
- History of My Ancestors* — 2nd Edition. St. Lazzaro, Venice, Mekhitarist Father Printing Press, 1986, pp. 83.
- Modern National Architecture of Armenia* — Karen V. Balian. (In Russian.) Yerevan, "Hayasdan", 1987, pp. 186.
- Teaching as a Social Challenge* — C. Frankenstein (Edited by him). In Honour of Zalman Aranne, Late Minister of Education of Israel. Jerusalem, School of Education of the Hebrew Univ. & Ministry of Education & Culture, 1976, pp. 184.
- The Church of Armenia* — Malachia Ormanian. Her History, Doctrine, Rule, Discipline, Liturgy, Literature and Existing Condition. Translated from the French Edition by G. Marcar Gregory. New York, N. Y., St. Vartan Press, 1988, pp. 226 plus appendices.
- History of Armenian Literature* — James Etmekjian. New York City, St. Vartan Press, 1985, pp. 497.
- Research in Asia Minor, Pontus and Armenia* — William John Hamilton. With Some Account of their Antiquities and Geology. Two Volumes in one Volume. Hildesheim. Zurich. New York, Georg Olms Verlag, 1984, pp. 508.
- The Scarecrow* — Armen Vartanyan. Translated by Arpi Civan. Istanbul, Marlen Printing, 1989, pp. 94.

(Շարունակելի)

ՍԱՀԱԿ ԳԱԼՍՏՅԱՆ
Բարսեղյան Մանեգորանի

Ս Ի Ո Ն

ՅԱՆԿ ՆԻԻԹՈՅ 1989 ՏԱՐԻՈՅ

Բ Ա Ն Ա Ո Ւ Բ Ա Կ Ա Ն . —

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ. — Le Testament de Norayr N. Buzandatzi 30, 70
 Յովսէփ Թադեւոսեանի նամակը
 Սրմեան Յակոբեանին 167
 «Արեգ» Հանգիսի մասնագիտական
 ցանկ 210
Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԷՆ. — Մանրագրատու 68
 Ծղիազար Արեգյա. Սեբաստայի 69
 Միքայէլ Թոխատչի գրիչ 208
 Յակոբ Վրդ. Կրակկայի 209

Բ Ա Ն Ա Ա Տ Ե Ղ Ծ Ա Կ Ա Ն . —

Գ. ՃԱՐՏԱՐ. — Ամանորին 19
 Անվերնագիր 19, 67, 207
Ք. Ծ. Գ. — Ազոբ վստի Լայ Եկեղեցւոյ 133
ԵՂԻՎԱՐԳ. — Հին էջեր 202
 Անել — ... Ե ին՝ բազմամեղիս ... 204
Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ. — Քառնակներ 206

Գ Բ Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն . —

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — «Հայերէն 34
 Զեռագրերի Յիւսակարաններ»
 «Հայոց Հին եւ Միջնադարեան
 Գրականութեան Պատմութիւն»
 «Հայ Գիրքը 1512-1800 թվական-
 ներին» 224
Գ. ՃԱՐՏԱՐ. — «Հոգեյոյց Յոլներ» 36
 (Սեպուհ Մ. Վրդ. Սարգիսեանի)
 «Երկիր Հողի եւ Հասուցման»
 (Ալեք Գլընեանի) 85
 «Աւարներու Տակ»
 (Ներսէս Թամանեանի) 225

Գ Բ Ա Կ Ա Ն . —

ԻՕՊԷՐԹԱ ԸՐՎԻՆ. — Վահան Թորոզնոյ 213
 եւ իւ գրական արուեստը

Խ Մ Բ Ա Գ Բ Ա Կ Ա Ն . —

Ծ. — Նոր ձեռագրութեան եպիսկոպոս- 7
 ներու ու վարդապետներ Ս. Արոտոյ
 Յարութեան խորհուրդը 61
 Թորոզնոյ Պատրիարքը երկի ու այսօր 114

Գ. Ճ. — Անցնող արթն 14
ԹՈՐՊՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐՔ. — Կրօնական 190
 իտալի ե ուղիք մը կեանքին
 բարգաւաճման մեծազոյն ազգակը

Կ Բ Օ Ն Ա Կ Ա Ն . —

ԱՆՈՒՇԱԿԱՆ ՎՐԳ. ԶՂՋԱՆԱՆ. — 16
 Նոր ճարտան գրագրութիւն
 Տեառնընդառաջ 17
ԳԷՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ. — Հաւա- 18
 սարութիւն
 Համբարձում եւ Հոգեգալուստ 64
 Խեղափոխութեան ճարտարութիւններ 66, 139
 Կրնք Քրիստոնէութեան
 լոյսին տակ 197
 Ս. Աստուածամայ տներ 200

Հ Ա Յ Ն Կ Ա Ր Ա Ղ Ն Ե Ր . —

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԷՆ. — ԺՋ. — ԺԵ. 20
 Գարեբու Հայ Նկարագրեր

Պ Ա Տ Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Հ Ա Մ Ա Ր . —

Օրագրութիւն Տ. Մեսրոպ Պատրիարք
 Նստնեանի 227

ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ . —

Անհնկնալ եւ տնտեսական ման
 Տ. Թորոզնոյ Պատրիարքի 37
 Ընտրութիւն Պատրիարքի 90
 Նորագոյն Ս. Յարութեան ճանապարհ 90
 Միջնոյն եւ վերադարձ Ամեն.
 Ս. Պատրիարք Լոր 179
 Նոր ձեռնադրութիւններ 179
 Գանակալութիւն Տ. Մեսրոպ Բ.
 Պատրիարքի 235
 Վախճանում Տ. Սահակ Բ. Կա-
 բողիկոսին Կիրիլիոյ 235

Ս. ՅԱՆՈՒՅԻ Ն ԵՐՍԷՆ . —

Յուն. — Մարտ	Ամսօրեայ լուրեր	44
Ապրիլ-Յունիս	»	108
Յուլիս-Սեպտ.	»	180
Հոկտ. — Դեկտ.	»	237

Տ Խ Ր Ո Ի Ն Ի . —

Տ. Հայկասեր Վրդ. Պայրանեան	110
Տ. Տիրայր Մ. Վրդ. Տերվիշեան	488
Անգրանիկ Մառուկեան	184
Օր. Սիրաբի Տեր Ներսիսեան	184
Ուարակիր Յովհաննէս Երեցեան	242
Մայրապետ Տիրուհի Կարապետեան	242

Ա Յ Լ Ե Ի Ա Յ Լ Բ . —

Ե. — Յուսպաստու	23, 80, 220
Մառուկեան եւ նուիրումի մարդը	126
ՍՏԵՓԱՆ ՄՆԱՑԱԿԱՆԵԱՆ. — Ակրամար	26
Գ. — Նկերեցիներու միութեան եօթն- եակը Երուսաղէմի մէջ	38
Գ. Ճ. — Բազմոճանեաց հովուապետը	150
ԿիսիբՆԷ ԵՊՍ. ԳԱԲԻԿԵԱՆ. — Վերանու- րողութիւն Ս. Յարութեան Տանարի	40, 86, 175, 231
Տարեկան Տեղեկագիր Ս. Քարգման- չաց Երկրդ. Վարժարանի	92
Ն. ԱՐՔ. ԾՈՒՎԱԿԱՆ. — Գլխորդան սերունդ	76, 172, 217
Նաբեկ — Մասեան Ոլբերգուրեան	163
Գ. Գ. — Երջանկայիտասակ Տ. Քարգմ Պատրիարք Գուսակեան	123
ՏԻՐԱՆ ՎՐԻ. Ն. — Սրբազան պերճա- խօսը	134
Ե. ՕՇԱԿԱՆ. — Գրագետը	137
Շ. Ռ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ. — Մարդը	149
ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ. — Մեծ բարեկամեւ հանի մը պզտիկ ուտեր	153
ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ. — Մեծ Հայ դեմք մը	155
ՏԻՐՊԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ. — Քարգմ սխանչելիք	159

ՆԻԿՈՂ ԱՂՔԱՆԵԱՆ. — Յարգանքի խօս- տեր՝ Տ. Քարգմ Պատրիարքի մահ- ուան առթիւ	161
ՊՐՈՖ. ՆԻԿՈՂ ԱՅՈՍ ԱՂՈՆՏ. — Տ. Քոր- գոմ Ս. Պատրիարքի յիշատակին	162
ՍԼԱԿ ԳԼԱՅՆԱՆ. — Տեղեկագիր Կրկնակեան Մասեանդարանի	241
Շնորհաւորական գիր՝ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին	2
Շնորհաւորական գիր՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանէն	3, 56
Շնորհաւորական գիր՝ Վասիլյանէն	4, 57
Շնորհաւորական գիր՝ Քէնըրպարիի Արեւիկայից Կոնստանտին	5, 57
Շնորհաւորական գիր՝ Ռուսաց Պիմեն Պատրիարքէն	58
Շնորհաւորական գիր՝ Ռուսաց Պատ- րիարքի վոխանորդէն	59
Շնորհաւորական հեռագիրներ՝ յլուած Ս. Արտուրէն	6, 60
Քահանայական ձեռնագրութիւն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Ս. Զատիկի փառքը	12 54
74րդ Տարեգրքի Ապրիլեան Եղևուցի Տարեկան հանդիսութիւնի Ս. Քարգ- մանչաց Երկրդ. Վարժարանի	91 105
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի փառքը Լենինականի Ս. Աստուածածին եկեղեցում	195
Բարձրաստիճան հոգեւորական հիւրեր մեր մէջ	236
Բարեպաշտական նուէրներ	242
Ս. Աստուածածնայ Տանարին եղած նուիրատուութիւններ	243
Յանկ՝ Կրկնակեան Մասեանդարանի զոյլիկ ստացուած գրքերու	48, 111, 185, 243

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ի Թ Ի Խ Ն

ՓՈՆԱՆ ԽՄԱԳՐԱԿԱՆՆԻ

- Կրօնական իսեայն է ազգի մը կեանքին բարգաւտման մեծօգոյն ազգակր	ՔՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐՔ	190
Ամենայն Հայոց Հայրապետ Տ. Տ. Վազգէն Ա. ի քարոզը լեռնականի Ս. Ասուածածին եկեղեցում		195

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

- Կից Քրիստոսոսեան լոյսին օակ	ԳԷՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶՅԱՆ	197
- Խեղաքիրում նօստրօսիւններ	» » »	199
- Ս. Ասուածածնայ օօներ	» » »	200

ՐԱՆԱՍՏՆՂՆԱԿԱՆ

- Հիմ էջեր	ԵՂԻՎԱՐԴ	202
- ... եւ ինձ՝ բազմամեղիս ...	ԱՆԵԼ	204
- Քառեակներ	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	206
- Անվերնագիր	Գ. ՃԱՐՏԱՐ	207

ՐԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

- Միխայել Քոխասցի գրիչ	Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ	208
- Յակոբ Վրդ. Կրակկացի	» » »	209
- Ձերեյ՝ Հանդեսի մասնագիտական ցանկ	Հրատ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍՅԱՆ	210

ԿՐԱԿԱՆ

- Վահան Քոթովենց եւ իր գրական արուեստը	ՌՕՊԷՐԹԱ ԸՐՎԻՆ	213
Գլածորեան սերունդ	Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ	217
Յուսապատում	Ե.	220

ԴՐԱՆՕՍՈՒԿԱՆ

- շՀայ Գիրքը 1512-1800 թվականներին	Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ	224
- Ձևագներու ճակ	Գ. ՃԱՐՏԱՐ	225

ՊԱՅՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

- Օրագրութիւն Տ. Մեսրոպ Պատրիարք Նօսենեանի		227
Վերանորոգութիւն Ս. Յարութեան Տանարի	ԿԻՒՐԵՂ ԵՊՍ. ԳԱՐԻԿԵԱՆ	231

ՅԻՍՈՒՆ ՑԱՐԻ ԱՌԱՋ

- Գահակալութիւն Տ. Մեսրոպ Պատրիարք Նօսենեանի	235
- Վախճանում Տ. Սահակ Կարողիկոս Խաչապետանի	235
Բարձրաստիճան հոգեւորական հիւրեր մեր մեզ	236

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆՆՐՍԷՆ

- Եկեղեցական-Քրիստոնէական	237	
- Պատճառական	239	
Յարեկան Տեղեկագիր Կիւլպէնկեան Մասնագարանի	ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՅՃԻԱՆ	241
Բարեպատանական նուէրներ	242	

ՑԻՐՈՒՆԻ

- Ուրաակիր Յովհաննէս Երեցեան	242
- Տիրունի Մայրապետ Կարապետեան	242

Ս. Ասուածածնայ Տանարին եղած նուիրատուութիւններ 243

Յանկ՝ Կիւլպէնկեան Մասնագարանի կողմէ հասցուած գրքերու 243

Յանկ նիւրոյ 1989 տարուայ 246